

INSTITUTET
FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING
[LXIII]

ÅKE HASSLER

SPECIALPROCESS

STOCKHOLM
P. A. NORSTEDT & SÖNERS FÖRLAG

EX LIBRIS

Knut Rodhe

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidaredistribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

Institutet för
Rättsvetenskaplig forskning
[LXIII]

Specialprocess

av
Åke Hassler

P A & S

P A Norstedt & Söners förlag
Stockholm

ISBN 91-1-710301-0

© P A Norstedt & Söners förlag 1972

Stockholm 1972

Kungl. Boktryckeriet P. A Norstedt & Söner 717149

Företal

Vid sidan av vår allmänna processlag, rättegångsbalken, har vi en speciell processlagstiftning, som är mera omfattande än motsvarande lagstiftning i flera av våra grannländer. Någon framställning av den speciella processlagstiftningen i dess aktuella skick finns icke i vår juridiska litteratur. Detta har haft till följd att specialprocessen i det akademiska studiet knappast uppmärksammats på sätt som betingas av dess praktiska betydelse.

Det arbete som här framlägges syftar i första hand till att fylla den lucka i den akademiska studielitteraturen, som sålunda förelegat. Därutöver har emellertid avsikten varit att göra den speciella processlagstiftningen lättare tillgänglig för en större läsekrets av praktiska jurister och andra för rättegångsväsendet intresserade. Framställningen har därför försetts med en ganska omfattande notapparatur, som bland annat innehåller hänvisningar till litteratur och praxis. Dessutom har ett antal särskilda till det förevarande rättsområdet hörande ämnen, mestadels av praktiskt intresse, behandlats i texten i mellanstick, som satts med mindre stil. Dessa mellanstick kan liksom noterna förbigås av juris studerande, då de med ordinär stil satta partierna torde erbjuda tillräckligt material för examensstudiet i ämnet processrätt.

På det i boken behandlade rättsområdet har den lagstiftande verksamheten under senare tid varit livlig. Särskilt gäller detta om specialdomstolarna på det fastighetsrättsliga området, där en väsentlig ännu icke avslutad omdaning ägt rum. För framställningen under rubrikerna fastighetsdomstol och vattendomstol har utöver lagtexten ej mycket annat material än kommitté- och riksdagstryck varit att tillgå. Redan av denna anledning har framställningen blivit tämligen schematisk. Bokens användbarhet för studieändamål skulle för övrigt knappast ha gagnats av att en mera utförlig redogörelse för dessa domstolar och deras verksamhet lämnats. Det nu sagda gäller också i viss mån i fråga om behandlingen i bokens sista avdelning av tryckfrihetsmål, militära mål och domstolsärenden.

Ytterligare må framhållas, att med det nuvarande tempot i den lagstiftande verksamheten en framställning av ämnen, som har väsentlig praktisk betydelse, löper fara att snabbt bli föråldrad. Jag har

på flera ställen i boken sökt ge anvisningar på punkter, där förändringar kan väntas ske under de närmaste åren. Läsaren bör genom att anlita en aktuell lagedition undersöka om lagtext, som ligger till grund för framställningen, undergått ändring. Vill man tränga in i den nya lagstiftningens innehåll, är det dessutom nödvändigt att kontinuerligt studera Nytt juridiskt arkiv avdelning II.

Under arbetet på boken har jag haft anledning att söka bistånd hos justitiedepartementet och statistiska centralbyrån. Man har på båda hållen med största beredvillighet gått mig till handa. Jag står sålunda i förbindelse till bland andra rättschefen Hans-Olov Stark, departementsrådet Anders Knutsson, kanslirådet Staffan Vängby och hovrättsassessorn Sigvard Holstad i justitiedepartementet samt byrådirektören Signe Cöster i statistiska centralbyrån.

Med min kollega i Uppsala professor Per Olof Ekelöf har jag haft tillfälle att dryfta bokens uppläggning. Utbildningschefen vice ordföranden i arbetsdomstolen Sven-Hugo Ryman och byråchefen hos riksåklagaren docenten i processrätt Thorsten Cars har hjälpt mig med granskning av manuskript och korrektur.

Till alla som sålunda och annorledes stått mig bi under arbetet med denna bok framför jag ett hjärtligt tack.

Stockholm den 20 september 1971.

Ake Hassler

Innehåll

Företal	3
Förkortningar	6
Inledning	7
<i>Första avdelningen: Specialreglerade civilmål</i>	
1 kap. Äktenskapsmål	13
2 kap. Bördsmål	21
3 kap. Faderskapsmål	29
4 kap. Förmynderskapsmål	38
5 kap. Konkursmål	42
<i>Andra avdelningen: Summarisk civilprocess</i>	
6 kap. Inledande anmärkningar	46
7 kap. Förutsättningar för lagsökning	53
8 kap. Förfarandet i lagsökningsmål	59
9 kap. Betalningsföreläggande	67
10 kap. Judiciell handräckning	81
<i>Tredje avdelningen: Specialdomstolar och specialmål</i>	
11 kap. Fastighetsdomstol	88
12 kap. Vattendomstol	97
13 kap. Arbetsdomstolen	101
<i>Fjärde avdelningen: Skiljeförfarande</i>	
14 kap. Inledande anmärkningar	109
15 kap. Skiljeavtal	114
16 kap. Skiljemän	120
17 kap. Skiljemål	126
18 kap. Skiljedom	132
<i>Femte avdelningen: Övriga ämnen</i>	
19 kap. Tryckfrihetsmål	137
20 kap. Militära mål	140
21 kap. Domstolsärenden	144
Litteratur	150
Sakregister	153

Förkortningar

AD	Arbetsdomstolen
ADD	Arbetsdomstolens domar
ADL	Lag 22 juni 1928 om arbetsdomstol
DÄL	Lag 20 dec. 1946 om handläggning av domstolsärenden
EPL	Lag 12 maj 1917 om expropriation
FB	Föräldrabalk 10 juni 1949
FBL	Fastighetsbildningslag 17 dec. 1970
FDL	Lag 29 maj 1969 om fastighetsdomstol
FFL	Lag 5 dec. 1969 om fastställande av faderskapet till barn utom äktenskap
GB	Giftermålsbalk 11 juni 1920
HD	Högsta domstolen
HR	Hovrätt
JB	Jordabalk 17 dec. 1970
JO	Justitieombudsmännens ämbetsberättelser
KK	Kungl. kungörelse
KL	Konkurslag 13 maj 1921
LB	Lagberedningen. Utsökningsrätt II
LSL	Lagsökningslag 20 dec. 1946
MRL	Militär rättegångslag 30 juni 1948
NJA	Nytt juridiskt arkiv avd. I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv avd. II
Prop.	Kungl. Maj:ts proposition till riksdagen
RB	Rättegångsbalk 18 juli 1942
RF	Regeringsformen 6 juni 1809
RP	Lag 20 dec. 1946 om införande av nya RB
SFS	Svensk författningssamling
SJT	Svensk juristtidning
SML	Lag 14 juni 1929 om skiljemän
SOU	Statens offentliga utredningar
TFO	Tryckfrihetsförordningen 5 april 1949
TR	Tingsrätt
TSA	Tidskrift för Sveriges advokatsamfund
UL	Utsökningslag 10 aug. 1877
USL	Lag 14 juni 1929 om utländska skiljeavtal och skiljedomar
VL	Vattenlag 28 juni 1918

Författare, som citeras utan att boktitel anges eller med förkortad boktitel, finns upptagen i litteraturförteckningen. Hasslers arbeten Svensk Civilprocessrätt, Skiljeförfarande och Utsökningsrätt citeras med endast titel: Civilprocessrätt, Skiljeförfarande, Utsökningsrätt.

Inledning

Rättegångsbalken (RB) reglerar de allmänna domstolarnas organisation och den allmänna processen vid dessa domstolar.¹ Därvidlag följer RB nedärvd tradition, enligt vilken bestämmelserna om specialdomstolarnas organisation och särskilda processregler i övrigt icke upptages i den allmänna processlagen utan hänvisas till andra lagar och författningar.² En erinran härom har gjorts i 4 § lagen den 20 december 1946 om införande av nya rättegångsbalken (RP), där det säges att bestämmelser om särskilda domstolar³ och rättegången vid dessa ävensom speciella föreskrifter om rättegången i mål vid allmän domstol skall gälla. RB har emellertid generell giltighet såväl i fråga om mål, som vid allmän domstol handlägges i särskild ordning, som även vad angår specialdomstolarna och förfarandet vid dessa.⁴ Det betyder att reglerna i RB är tillämpliga i den mån avvikande bestämmelser ej meddelats eller tillämpning är utesluten på grund av sakens natur.

I föreliggande arbete lämnas en kortfattad redogörelse för viktigare processregler i lagstiftningen vid sidan av RB. Som sammanfattande beteckning för detta material har valts termen *specialprocess*. Med specialprocess har man väl tidigare i allmänhet förstått förfarandet vid specialdomstolarna, medan rättegången i mål vid allmän domstol, för vilka avvikande bestämmelser meddelats, kallats extraordinär process i motsats till det vanliga förfarandet enligt RB, den ordinära processen. Det har emellertid med fog framhållits, att denna termi-

¹ Jfr för det följande processlagberedningen i SOU 1944: 10 s. 1, s. 41 f., *Ekelöf* I s. 11 f., s. 70 f., *Söderlund* I s. 1 f.

² I detta hänseende avviker RB från åtskilliga utländska processlagar, vilka i samband med regleringen av den allmänna processen upptager bestämmelser om särskilda processformer, så den danska retsplejeloven, den norska tvistemålsloven och den tyska civilprocessordningen.

³ Uttrycket särskild domstol i 4 § RP får anses vara synonymt med den i doktrinen brukade termen specialdomstol. Med särskilda domstolar avses således i 4 § RP som naturligt är andra domstolar än de allmänna domstolarna, förvaltningsdomstolarna dock undantagna. Se vidare nedan s. 10.

⁴ Processlagberedningen i SOU 1944: 10 s. 42, *Ekelöf* I s. 12. Särskilda bestämmelser om RB:s tillämplighet beträffande specialdomstolar och specialmål finns i 2 § FDL (fastighetsdomstol), 11: 1 st. 4 VL (domstolar i vattenmål) och 29 § ADL (arbetsdomstolen). Angående tillämpning av den i texten nämnda principen i mål enligt LSL se nedan s. 52, s. 79.

nologi är onödigt invecklad.⁵ Vad man behöver är en gemensam beteckning för samtliga processregler utanför RB, vare sig de gäller organisation eller förfarande, och härför synes ordet specialprocess vara det mest lämpade.

Särskilda bestämmelser för mål, som handlägges av allmän domstol, förekommer väsentligen inom civilprocessen. För vissa *grupper av civilmål* är meddelade bestämmelser, som innefattar mer eller mindre vittgående avvikelser från de allmänna processreglerna. Som en särskild art av den civila specialprocessen framträder *den summariska processen*, varmed förstås ett förenklat förfarande för avgörande av mindre komplicerade mål.⁶ Vidare handlägges ett par *grupper av brottmål* av allmän domstol i särskild ordning. Numera förekommer i stort sett endast civila mål vid *specialdomstolarna*. Dessa domstolar har hos oss relativt mindre betydelse än vad flerstädes utomlands är fallet.⁷ De mål, som upptages av specialdomstolarna, är av den beskaffenhet att en ingående särreglering av förfarandet i dessamma är påkallad. Ett nära samband med civilprocessen har *skiljeförfarandet*. Av praktiska skäl är det betingat, att detta institut behandlas i anslutning till framställningen av den judiciella specialprocessen. Det gäller också handläggning av *domstolsärenden*.

Vad angår *förfarandet vid allmän domstol* finns särskilda föreskrifter om processen i *civilmål* företrädesvis i den familjerättsliga lagstiftningen. I 15 kap. giftermålsbalken (GB) meddelas bestämmelser om *äktenskapsmål* i teknisk mening och vissa andra mål rörande äktenskap.⁸ I 2 kap. föräldrabalken (FB) finns föreskrifter om mål, vari talan föres om äktenskaplig börd (*börds mål*). Bestämmelserna i 3 kap. FB om mål rörande fastställande av faderskapet till barn utom äktenskap (*faderskapsmål*) har ersatts av en särskild i ämnet utfärdad lag den 5 december 1969. I 20 kap. FB finns bestämmelser om för-

⁵ Ekelöf I s. 12.

⁶ Om summarisk straffprocess kan man möjligen tala med avseende på straffföreläggande, jfr Ekelöf I s. 14. Bestämmelserna om straffföreläggande finns emellertid i 48 kap. RB.

⁷ I Prop. 1969 nr 44 s. 174 framhålles, att ett utmärkande drag för vår underrättsorganisation är, att de allmänna underrätternas kompetens är mycket vidsträckt. Emellertid föreligger ett behov av att koncentrera vissa slag av mål av mera speciell karaktär till ett mindre antal domstolar. Ekelöf säger i SJT 1971 s. 266, att de alltmer invecklade samhällsförhållandena obönhörligen medför krav på ökad specialisering inom domstolsväsendet.

⁸ De särskilda bestämmelserna i 15 kap. GB om boskillnadsmål har ur allmänt processuell synpunkt mindre intresse. Deras tillämpning synes ej ha givit upphov till några problem av praktisk betydelse.

farandet i mål rörande omyndighetsförklaring och dess hävande (*förmynderskapsmål*). Även i fråga om förmögenhetsrättsliga mål förekommer en del särbestämmelser. Endast vad angår förfarandet i *konkursmål* är emellertid dessa av större betydelse.⁹ Brottmål, som handlägges i särskild ordning, är *tryckfrihetsmål*, *militära brottmål* och *mål om förvandling av böter*. Dessa sistnämnda mål har emellertid så nära samband med straffverkställigheten, att de bör behandlas i framställningen av denna.

Hos oss har *avgörande i summarisk väg av civila mål* från början ankommit på *exekutiv myndighet*, i första instans tidigare Konungens befallningshavande och efter tillkomsten år 1877 av utsökningslagen (UL) överexekutor.¹⁰ Bestämmelser därom upptogs i UL, rörande betalningsmål i 2 kap. om lagsökning för gäld och beträffande andra mål i 7, sedermera 8 kap. under rubriken handräckning. Genom lagen den 26 april 1907 om handräckning för fordrans utfående tillkom ett summariskt förfarande för indrivning av fordringar, som icke kunde uttagas genom lagsökning. De summariska *betalningsmålen överflyttades år 1937 till domstol*. Förfarandet i dessa mål regleras numera av lagsökningslagen den 20 december 1946 (LSL), som handlar om *lagsökning* och *betalningsföreläggande*, det senare motsvarande äldre lags handräckning för fordrans utfående. Vad angår andra mål än betalningsmål finns i 192 § UL bestämmelser om summarisk procedur i vräkningsmål. I anslutning till stadgandena i 191 § UL har i praxis utbildats ett summariskt förfarande i ett flertal andra slag av dispositiva mål.¹¹ Den summariska processen enligt 191 och 192 §§ UL, vilken i detta arbete benämnes *judiciell handräckning*, försiggår alltså jämt inför utsökningsmyndighet, i första instans överexekutor.¹² Icke desto mindre är densamma att beteckna som ett civilprocessuellt för-

⁹ Beträffande sjörättsmål samt växel- och checkmål är avvikelserna från de allmänna processreglerna ganska små, se därom Civilprocessrätt s. 426 f. Växel- och checkmål handlägges till väsentlig del i lagsökningsväg, jfr nedan s. 54.

¹⁰ Se Utsökningsrätt s. 395 f. och nedan s. 46 f.

¹¹ I familjerättsliga mål förekommer icke summarisk process i egentlig mening. Detta hindrar dock ej att sådana mål stundom kan avgöras på ett enkelt sätt. Någon begränsning av prövningen som i summariska mål förekommer emellertid icke.

¹² Detta torde vara anledningen till att man först på senare tid uppmärksammat, att här är fråga om en judiciell procedur, jfr Utsökningsrätt s. 398. Vid den pågående revisionen av UL synes man böra sikta till att åstadkomma en enhetlig lag om summarisk civilprocess. Bestämmelser motsvarande 191 och 192 §§ UL hör icke hemma i en ny utsökningsbalk.

farande av samma karaktär som den summariska processen i betalningsmål.

Specialdomstolar, som i första instans upptager civila mål,¹³ är *fastighetsdomstolarna*, *vattendomstolarna* och *arbetsdomstolen*. Av dessa är endast arbetsdomstolen en fristående domstol med en organisation helt skild från de allmänna domstolarnas, medan fastighetsdomstol och vattendomstol utgöres av tingsrätt i särskild sammansättning. Fullföljd från fastighetsdomstol sker till den hovrätt, under vilken vederbörande tingsrätt lyder. Som andra instans i mål, som upptagits av vattendomstol, fungerar *vattenöverdomstolen*, en avdelning av Svea hovrätt i särskild sammansättning. HD är sista instans i mål, som fullföljes från hovrätt och vattenöverdomstolen. Arbetsdomstolens domar och beslut får ej överklagas.

Som ovan framhållits får uttrycket *särskild domstol* i 4 § RP anses synonymt med den i doktrinen använda termen specialdomstol och avse andra domstolar än de allmänna domstolarna, förvaltningsdomstolarna dock undantagna. I motiven till 4 § RP¹⁴ nämnes som särskilda domstolar krigsdomstol, vattendomstol, arbetsdomstol och ägodelningsrätt. Av dessa var de tre först nämnda i förhållande till den allmänna domstolsorganisationen fristående domstolar, medan ägodelningsrätt utgjordes på landet av häradsrätten i särskild sammansättning och i stad, där rådhusrätt fanns, av denna. *Söderlunds* antagande,¹⁵ att processlagberedningen med "särskilda domstolar" åsyftat "särskilda, i förhållande till den allmänna domstolsorganisationen fristående specialdomstolar" torde ej vara riktigt. Det citerade uttrycket hänför sig icke till 4 § RP; det förekommer i början av en principiell utredning av frågan, om man bör inrätta fristående specialdomstolar eller bibehålla de allmänna domstolarna med en viss förändrad sammansättning. Att beteckna de i tingsrätt inkorporerade fastighetsdomstolarna och vattendomstolarna som särskilda domstolar synes väl förenligt med 4 § RP.¹⁶ Ur systematisk synpunkt är det också påkallat att upptaga dem under rubriken specialdomstolar. Då bestämmelserna om dessa domstolar och om förfarandet vid dem finns i lagstiftningen utanför RB, bör de behandlas i framställningen av specialprocessen tillsammans med den fristående specialdomstolen, arbetsdomstolen. Det anförda är tillämpligt även med avseende på vattenöverdomstolen. Avdelningen för patentmål vid Stockholms tingsrätt

¹³ Enligt 11:17 VL kan i några fall talan om ansvar föras vid vattendomstol. Rörande förfarandet i vattenrättsligt brottmål se 11:84 VL.

¹⁴ Processlagberedningen i SOU 1944:10 s. 42.

¹⁵ *Söderlund* I s. 1, jfr *Ekelöf* i SJT 1971 s. 265 f.

¹⁶ *Hellquist* upptager under 4 § RP i sin lagedition 1971 som särskilda domstolar arbetsdomstolen, vattendomstol, ägodelningsrätt och expropriationsdomstol. De båda sistnämnda är ej fristående domstolar.

är icke någon domstol; i 65 § patentlagen säges, att Stockholms tingsrätt är rätt domstol i där angivna patentmål.¹⁷

Förfarandet vid specialdomstolarna avviker som förut antytts ganska väsentligt från den ordinära processen. Det beror på att de mål, som dessa domstolar har att syssla med och vilka lämpligen kan benämnas *specialmål*, är av beskaffenhet att kräva icke blott särskild sakkunskap av juridisk och teknisk art hos domstolsledamöterna utan också handläggning i delvis andra former än den ordinära processens. Fastighetsdomstol har att upptaga åtskilliga grupper av mål, som angår fastighetsförhållanden. Bland dessa är de viktigaste *fastighetsbildningsmål*, som handlägges enligt bestämmelserna därom i fastighetsbildningslagen den 17 december 1969 (FBL), och *expropriationsmål*, varom stadgas i lagen den 12 maj 1917 om expropriation (EPL).¹⁸ Vattendomstol upptager *vattenmål*, om vilkas handläggning bestämmelser är meddelade i 11 kap. vattenlagen (VL). Arbetsdomstolen tillkom genom lagen den 22 juni 1928 om arbetsdomstol (ADL) för behandling av *mål rörande kollektivavtal*. Numera omfattar arbetsdomstolens kompetens även mål, som angår tillämpningen av lagarna den 11 september 1936 om förenings- och förhandlingsrätt och den 17 maj 1963 om semester samt vissa andra grupper av mål.

Skiljeförfarandet kan sägas utgöra en art av självjurisdiktion.¹⁹ En tvist som rör en *dispositiv rättsangelägenhet* kan av parterna genom skiljeavtal hänskjutas till avgörande av en eller flera skiljemän. Skiljeförfarandet har stor praktisk betydelse, särskilt för avgörande av af-färstvister. I skiljemål kan förekomma avgörande, som ej har karaktär av egentlig rättskipning, såsom utfyllande av ett avtal eller be-

¹⁷ Beträffande fastighetsdomstols, vattendomstols och vattenöverdomstolens kompetens är, liksom vad angår arbetsdomstolens, bestämmelserna i 10:17 st. 1 p. 1 och 10:19 RB om särskild domstol att iakttaga, medan Stockholms TR:s exklusiva kompetens att upptaga patentmål säkras genom stadgandet i 10:17 st. 1 p. 2 RB. Jfr *Söderlund* I s. 237 f., s. 252 f.

¹⁸ Angående fastighetsdomstols sakliga kompetens se vidare nedan s. 90. Omfattningen av denna är för övrigt icke definitivt bestämd. Man torde kunna räkna med att ytterligare några grupper av mål kommer att överflyttas till fastighetsdomstol.

¹⁹ *Ekelöf* I s. 11 kallar skiljeförfarande privat rättskipning. Enligt *Kallenberg* I 2 uppl. s. 21 f. är skiljeförfarande icke process, eftersom skiljemän ej är statsorgan utan parternas förtroendemän. Emellertid utgör skiljemännens verksamhet rättskipning av samma art som den statliga. Att märka är att *Kallenberg* utgår från att skiljemän icke har att tillämpa gällande rätt, jfr nedan s. 121. I norska tvistemålsloven och tyska civilprocessordningen finns särskilda avdelningar om skiljeförfarande (voldgift resp. Schiedsrichterliches Verfahren).

stämmande av priset på en vara. Skiljeförfarandet regleras av lagen den 14 juni 1929 om skiljemän (SML), intagen i lageditionen under 46 § UL.²⁰ Till denna lag ansluter sig lagen samma dag om utländska skiljeavtal och skiljedomar (USL).

Framställningen av specialprocessen i föreliggande arbete är disponerad på följande sätt. Till en början behandlas i två avdelningar mål, som upptages av tingsrätt men handlägges med iakttagande av särskilda bestämmelser.²¹ Den första gruppen av dessa kallas *specialreglerade civilmål* och inbegriper familjerättsliga mål samt konkursmål. Därefter kommer en andra avdelning om *summarisk civilprocess*, omfattande lagsökningsmål, mål om betalningsföreläggande och judiciella handräckningsmål. I tredje avdelningen behandlas *specialdomstolar* och specialmål. Fjärde avdelningen innehåller en framställning av huvudreglerna om *skiljeförfarande*. Sist behandlas i femte avdelningen om *övriga ämnen* två grupper av specialreglerade brottmål, tryckfrihetsmål och militära mål, varpå följer en redogörelse för handläggning av domstolsärenden. Liksom skiljeförfarande är handläggning av domstolsärenden icke process i egentlig mening men måste likväl av praktiska skäl uppmärksammas i en framställning av specialprocessen.

Då i denna framställning ingår ett antal sinsemellan tämligen disparata ämnen, skulle en redogörelse för litteraturen på området bli ganska omfattande utan att dock giva lämplig vägledning för vidare studier. Uppgifter om litteratur har därför lämnats på ett flertal olika ställen i boken, i regel under varje kapitelrubrik. I slutet av boken har den sålunda angivna litteraturen förtecknats.

²⁰ Anledningen härtill är att 46 § UL innehåller regler om verkställighet av skiljedom. Då nu lagen om fastighetsdomstol, bestämmelser om tryckfrihetsmål och lagstiftningen om militära mål placerats under RP, skulle det vara ur systematisk synpunkt betingat att där även intaga lagsökningslagen med speciallagarna om betalningsföreläggande, lagarna om skiljemän samt om utländska skiljeavtal och skiljedomar ävensom lagen om handläggning av domstolsärenden, möjligen också lagen om arbetsdomstol. Man finge då huvuddelen av den processuella speciallagstiftningen sammanförd på ett ställe.

²¹ En grupp av dessa mål, i förevarande framställning benämnda judiciella handräckningsmål, upptages av överexekutor. Det beror på historiska skäl och torde numera kunna betraktas som en anomali.

Första avdelningen

Specialreglerade civilmål

Första kapitlet

Äktenskapsmål

Bestämmelser om äktenskapsmål finns i giftermålsbalken (GB). Till *äktenskapsmål* räknas enligt 15: 1 GB mål, som avser tvist om äktenskaps bestånd, ävensom mål om återgång av äktenskap, hemskillnad och äktenskapsskillnad. Av dessa mål är skillnadsmålen de utan jämförelse vanligaste.¹ Tvist om äktenskaps bestånd kan röra sig antingen därom, huruvida ett äktenskap över huvud kommit till stånd, eller om det blivit behörigen upplöst. För att ett äktenskap skall vara upplöst måste antingen ena maken vara död eller också lagakraft-ägande dom på återgång eller äktenskapsskillnad föreligga.²

Talan om återgång av äktenskap, hemskillnad eller äktenskapsskillnad kan i regel ej föras av annan än make, vilkens äktenskap saken angår.³ När det gäller fråga om äktenskaps bestånd är *saklegitimationen* mera vidsträckt. Särskild rättegång får visserligen endast föras mellan de båda presumtiva makarna som parter, 15: 2 GB, men

Litteratur om äktenskapsmål: artiklar i NJA II 1916 nr 1, 1921 nr 1 och 1947 nr 4, *Westring—Ekeberg—Stenbeck*, Den nya giftermålsbalken s. 286 f., *Schmidt*, Äktenskapsrätt s. 137 f.

¹ Enligt den statistiska redogörelsen Domstolarna 1968 tabell 5 s. 23 avgjorde härads- och rådhusrätterna nämnda år 29 962 familjerättsliga mål, varav 13 657 mål om hemskillnad, 11 345 mål om äktenskapsskillnad, 693 boskillnadsmål, 885 bordsmål, 1 553 faderskapsmål och 1 829 förmynderskapsmål. Av samtliga av dessa domstolar sagda år avgjorda civilmål utgjorde mål om hemskillnad eller äktenskapsskillnad 63,2 procent, andra familjerättsliga mål 12,5 procent och övriga mål 24,2 procent. Flertalet mål om hemskillnad och om äktenskapsskillnad ävensom åtskilliga förmynderskapsmål är emellertid av enkel beskaffenhet.

² Till äktenskapsmål torde icke böra hänföras mål, däri en person för talan om förklaring att han varit i äktenskap förenad med en avliden person. Det kan tänkas förekomma exempelvis vid bodelning.

³ Enligt 10: 1 GB föreligger undantag från denna regel i så måtto, att återgång kan påyrkas, dels i vissa fall av allmän åklagare och dels, då ena kontrahenten förut varit gift, av den omgiftes make i det tidigare giftet.

tredje man äger påkalla prövning av fråga om äktenskaps bestånd i mål, där denna fråga har prejudiciell betydelse.⁴

Särskilda bestämmelser om *forum* i äktenskapsmål är meddelade i 15:4 GB; de är enligt 10:17 st. 1 p. 5 RB absoluta. Lagen skiljer mellan det fall, att mannen för talan mot kvinnan eller vice versa och det, att talan föres av tredje man mot både mannen och kvinnan som svarande. Det förra är det regelmässiga; ordinärt forum är då rätten i den ort, där svaranden har sitt hemvist. Av ganska stor praktisk betydelse är, att svarande i äktenskapsmål har rätt att väcka genkärsmål vid den domstol, dit han instämts.⁵ Det kan nämligen hända, att han vill yrka skillnad på annan grund än den käranden åberopat.

Mål om hemskillnad eller äktenskapsskillnad mellan makar, som är svenska medborgare, kan i regel upptagas av svensk domstol.⁶ Är makarna eller någon av dem medborgare i utländsk stat, regleras *jurisdiktionskompetensen* i första hand av bestämmelserna i lagen den 8 juli 1904 om internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, förmynderskap och adoption. Enligt 3:1 denna lag är svensk domstol kompetent om svaranden i målet har sitt hemvist här i riket. Kompetens föreligger också om makarna samtidigt i riket haft hemvist, som dock ej behöver ha varit gemensamt, men svaranden övergivit käranden eller flyttat ur riket efter det orsak till skillnad uppstått. Därest enligt lagen i makarnas hemland endast myndighet i det landet får pröva skillnadsfrågan, måste detta respekteras.⁷ Speciella bestämmelser rörande medborgare i annat nordiskt land är meddelade i förordningen den 31 december 1931 om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmynderskap. Hör ett mål enligt nu angivna regler under svensk jurisdiktionskompetens, blir forumreglerna i 15:4 GB att tillämpa.

Statslös person anses med avseende på personliga rättsförhållanden vara underkastad lagen i den stat, där han har sitt hemvist. I fråga om den, som är statslös och bosatt i Sverige, tillämpas i huvudsak samma bestämmelser,

⁴ Om prejudiciell fråga se *Ekelöf I* s. 23, *Civilprocessrätt* s. 181. Dom i särskilt mål i fråga om äktenskaps bestånd har rättskraft gentemot alla; när frågan prövats prejudiciellt, inträder däremot icke någon rättskraftsverkan.

⁵ Bestämmelser härom infördes genom lagen 18 juni 1954 om ändrad lydelse av 15:4 GB, NJA II 1954 s. 308. Beträffande litispensens se NJA 1964 s. 352.

⁶ Om svensk jurisdiktionskompetens i internationella äktenskapsmål se närmare *Karlgrén*, *Kortfattad lärobok i internationell privat- och processrätt* s. 124 f., s. 166 f., *Internationell äktenskaps- och arvsrätt*, betänkande avgivet av familjerättskommittén (SOU 1969: 60) s. 138 f., särskilt angående mål om återgång av äktenskap s. 141 f. och det nedan refererade rättsfallet NJA 1946 s. 479.

⁷ Se rättsfall i NJA 1956 s. 601 och SJT 1958 rf. s. 1: II. Regeln gäller dock ej i fråga om äktenskap, som i makarnas hemland anses icke vara avslutat i behörig form.

som gäller för svensk medborgare. Efter andra världskriget har framträtt ett behov att bereda politiska flyktingar och andra så kallade kvasistatslösa, personer med otillfredsställande anknytning till den stat där de är medborgare, lättnad med avseende på möjligheten att erhålla svensk domstols prövning av talan i äktenskapsmål. I avvaktan på tillkomsten av en ingripande omreglering av den internationella familjerätten har utfärdats lagen den 29 maj 1964 om svensk domstols prövning av äktenskapsmål i vissa fall.⁸ I denna lag angives fyra olika fall, i vilka svensk domstol äger upptaga talan om hemskillnad eller äktenskapsskillnad, utan hinder av vad som stadgas i 1904 års lag. Utom på statslösa personer tager 1964 års lag särskilt sikte på politiska flyktingar. I visst fall fordras medgivande av Kungl. Maj:t för att talan skall upptagas.

Förslag till den nyss nämnda omregleringen av den internationella familjerätten har framlagts av familjerättskommittén i betänkandet Internationell äktenskaps- och arvsrätt (SOU 1969: 60). I betänkandet finns ett förslag till lag om internationellrättsliga förhållanden rörande äktenskap, i vilket ingår ett kapitel om äktenskapsmål m. m. Efter remissbehandling är de i betänkandet framlagda förslagen föremål för Kungl. Maj:ts prövning.⁹

Det torde vara av intresse att referera ett par rättsfall rörande svensk domstols kompetens att upptaga internationella äktenskapsmål. I *NJA 1946 s. 479* var fråga om återgång av äktenskap, där båda makarna var utländska medborgare och ej mantalsskrivna i Sverige. Med hänsyn till de omständigheter, under vilka makarna vistades här i riket, fann HD talan om återgång av deras äktenskap kunna upptagas av svensk domstol. Käranden hade i målet åberopat bland annat att i 1904 års lag icke fanns några inskränkningar i fråga om svensk domstols kompetens att upptaga talan om återgång av äktenskap mellan utländska medborgare.

I *NJA 1969 s. 145* hade svensk domstol genom deldom dömt till äktenskapsskillnad mellan en i Schweiz bosatt schweizisk man och en i Sverige bosatt kvinna med svenskt och schweiziskt medborgarskap. Domstolens kompetens härtill grundades på 7: 2 st. 2 1904 års lag. Domstolen ansågs kompetent att upptaga även frågor om vårdnad av och underhåll till parternas i Schweiz bosatta barn med schweiziskt medborgarskap. HD hänvisade bland annat till att enligt svensk intern rätt, 6: 7 st. 2 FB, skall vid äktenskapsskillnad städse tillika meddelas förordnande angående vårdnaden om barn i parternas äktenskap och att motsvarande princip syntes gälla i schweizisk rätt.

Liksom i annat civilmål väckes talan i äktenskapsmål genom *stämning*. Undantag gäller emellertid för det fall att makar förenar sig i begäran om skillnad enligt 11: 1, 3 eller 4 GB.¹⁰ De har då att göra

⁸ Angående lagens tillkomst och tillämpning se *NJA II 1964 s. 429 f.*, *SOU 1969: 60 s. 140 f.*

⁹ Enligt meddelande från justitiedepartementet torde slutlig behandling av förslagen komma att anstå på grund av deras samband med vissa under utredning varande frågor på familjerättens område.

¹⁰ Rörande frågan huruvida i dylikt fall en advokat kan vara biträde åt båda

gemensam *ansökan* om hemskillnad respektive äktenskapsskillnad. Fråga om återgång av äktenskap eller om äktenskapsskillnad kan uppkomma i samband med brottmål, vari yrkas ansvar för tvegifte eller annan brottslig gärning. Dylik fråga kan väckas vid den rätt där brottmålet är anhängigt.¹¹

Det inträffar stundom, att en make först instämmer andra maken med yrkande om hemskillnad eller äktenskapsskillnad, varefter båda makarna inkommer till rätten med *gemensam ansökan om skillnad*. Frågan huru rätten i dylikt fall bör förfara har behandlats av JO i skrivelse till Stockholms rådhusrätt den 30 september 1964.¹² JO rekommenderar att den genom stämningsansökan väckta talan och den talan, som innefattas i den gemensamma ansökningen, förenas till handläggning i gemensam rättegång. I den mån den gemensamma ansökningen företer avvikelser i fråga om yrkande eller grunder, behandlas detta som en tillåten ändring av talan. En återkallelse av stämningsansökningen anses som avseende allenast sådana i denna ansökan ingående grunder och yrkanden, som ej återfinnes i den gemensamma ansökningen. Berörda mål avgöres utan huvudförhandling med stöd av 15: 5 GB.

Om förfarandet i äktenskapsmål gäller, i den mån ej i 15 kap. GB annorlunda stadgas, vad i RB är föreskrivet om *indispositiva civilmål*. Den huvudsakliga tvistefrågan i äktenskapsmål är tydligen av indispositiv natur.¹³ Emellertid kan i sådant mål förekomma särskilda frågor, som parterna kan reglera genom avtal, exempelvis rörande underhåll. Beträffande sådan fråga tillämpas bestämmelserna i RB om dispositiva civilmål. Som en särskild förutsättning för att hemskillnadsmål enligt 11: 1 eller 2 GB skall upptagas till prövning gäller att medling enligt bestämmelserna i 14 kap. GB ägt rum.¹⁴

makarna se TSA 1969 s. 332. Svea HR besvarade frågan jakande i SJT 1968 rf. s. 30. HD intog emellertid i NJA 1969 s. 292 den ståndpunkten, att då advokaten A tagit befattning med saken som ombud för maken X, kunde A med hänsyn till stadgandet i 12: 4 p. 2 RB icke vara ombud jämväl för maken Y. I målet avgav styrelsen för Sveriges advokatsamfund på anmodan av underrätten yttrande.

¹¹ Detta följer av den i 22 kap. RB lagfästa adhesionsprincipen, se *Ekelöf* II s. 162 f., *Olivecrona*, Rättegången i brottmål enligt RB s. 323 f.

¹² JO 1965 s. 58, se även TSA 1964 s. 289 med uttalande i frågan av styrelsen för Sveriges advokatsamfund.

¹³ *Ekelöf* I s. 38 f. behandlar spörsmålet i vilken utsträckning familjerättsliga statusprocesser är indispositiva. Han framhåller att det stundom kan vara tveksamt huruvida och i vilken omfattning officialprincipen skall tillämpas i dessa mål.

¹⁴ Om make underlåtit att på kallelse infinna sig till medling eller ej kunnat anträffas med kallelse skall dock målet företagas om andra maken inställt sig

Vissa modifikationer i de allmänna processreglerna har gjorts genom särskilda stadganden i 15 kap. GB. Sålunda kan rätten på parts begäran förordna, att äktenskapsmål skall handläggas inom stängda dörrar.¹⁵ När båda makarna gjort ansökan om hemskillnad och hinder ej möter mot att den upptages, äger rätten *utan huvudförhandling* omedelbart företaga målet till avgörande. Detsamma gäller när ansökan om äktenskapsskillnad gjorts av båda makarna, och parternas inställelse ej finnes vara behövlig för målets utredning. Mål av nu nämnda slag är icke tvistiga och kan därför handläggas i enklare form än den eljest stadgade.^{16, 17}

Av stor praktisk betydelse är rättens befogenhet att i mål om återgång av äktenskap, hemskillnad eller äktenskapsskillnad meddela *interimistiskt förordnande* att gälla för tiden intill dess lagakraftgående dom föreligger, 15: 11 GB. Stundom följer olägenhet därav, att makarna sammanlever, såsom att den ene kan utöva tvång mot eller påtryckning av den andre. Vidare händer att den ene maken i ekonomiskt hänseende är beroende av den andre. Den förre kan därav föränledas till en direkt framtvingad uppgörelse, om icke existensmöjlighet beredes honom genom att underhållsbidrag uttages. Av

för medling. Talan om hemskillnad avvisades i NJA 1958 s. 264, då vid medling ena maken till följd av sinnessjukdom saknat erforderlig rättslig handlingsförmåga. I NJA 1966 s. 59 avvisades talan om hemskillnad enligt 11: 2 st. 1 GB, när med anledning av ena makens vistelse på okänd ort ansökan om medling ej gjorts. Se vidare *Beckman* s. 50 f.

¹⁵ I NJA 1953 s. 621 hade äktenskapsmål delvis handlagts inom stängda dörrar och därefter slutligen avgjorts. Sedermera påyrkade part jämlikt 36 § 2 st. sekretesslagen förordnande, att protokoll och handlingar i målet skulle i angiven omfattning hållas hemliga. Detta yrkande ansågs, vid det förhållandet att målet slutligen avgjorts, icke lagligen kunna bifallas.

¹⁶ I 15: 13 GB fanns ursprungligen ett stadgande för det fall, att i mål rörande äktenskaps återgång, hemskillnad eller äktenskapsskillnad prövning av särskild, i sammanhang med huvudsaken förekommande fråga föränledde tidsutdräkt. Rätten ägde då på parts yrkande företaga målet i övrigt till slutligt avgörande. De särskilda frågor det här rörde sig om var företrädesvis frågor om underhållsbidrag och vårdnad om barn. Då i 17: 4 och 5 RB bestämmelser givits om delning av dom, upphävdes det nämnda stadgandet genom lag 20 dec. 1946, se NJA II 1947 s. 263.

¹⁷ Kärande i mål om äktenskapsskillnad enligt 11: 8 GB påstod i SJT 1968 rf s. 62, att svaranden gjort sig skyldig till otrohet jämväl med annan än i stämningen angiven person. Otillåten ändring av talan ansågs föreligga. Samma utgång i SJT 1970 rf. s. 64, där i HRn åberopades otrohet med samme man som i underrätten, men allenast på tid efter det underrätten meddelat dom i målet.

Om part i mål om äktenskapsskillnad avlider innan målet slutligt avgjorts, förfaller frågan om skillnad och redan fälld dom undanröjes, NJA 1952 s. 312, jfr 1930 s. 648.

dessas och andra skäl har det ansetts, att den svagare parten i äktenskapsmål bör få särskilt rättsskydd.

Det interimistiska förordnandet kan sägas ha karaktären av en *anteciperad dom*.¹⁸ Förordnandet kan gå ut på sammanlevnadens hävande, bidrag av ena maken till den andres underhåll,¹⁹ förbud för makarna att besöka varandra eller rätt för endera maken att sitta kvar i hemmet.²⁰ Interimistiskt förordnande förutsätter yrkande av part och meddelas utan huvudförhandling, alltså av lagfaren ensamdomare. Det ligger i sakens natur att förordnandet genast går i verkställighet. Förordnandet gäller till dess målet avgjorts genom laga-kraftätagande dom eller beslut men kan när som helst av rätten återkallas.²¹

Några särskilda bestämmelser om *rättegångskostnad* i äktenskapsmål är ej meddelade, i följd varav de allmänna bestämmelserna i 18 kap. RB är att tillämpa i sådant mål. I skillnadsmål har man, såvitt angår själva skillnadsfrågan ävensom fråga om vårdnad, att göra med rättsförhållande, som enligt lag ej må bestämmas annorledes än genom dom, som det heter i 18:2 RB. Vardera parten skall då i princip bära sin egen kostnad, såvida icke någon av dem genom bestridande av motpartens talan föranlett särskild kostnad.²² Skyldigheten för part att ersätta statsverkets kostnad i anledning

¹⁸ Se Utsökningsrätt s. 368 f., om verkställighet ibm s. 363.

¹⁹ I mål om underhåll förordnades enligt 15:3 RB, att bidrag skulle betalas till god man, NJA 1965 s. 356. I NJA 1967 s. 395 förekom fråga om skyldighet för make att återbära underhållsbidrag, som utgått på grund av interimistiskt förordnande.

²⁰ Bestämmelse om befogenhet för domstol att förordna om rätt att kvarsitta i hemmet finns endast såvitt angår interimistiskt förordnande. Det hindrar icke, att rätten kan i dom på hemskillnad meddela sådant förordnande för tiden till dess bodelning sker, NJA 1953 s. 594, 1966 s. 466, 1968 s. 197. Efter det att senare dömts till skillnad i äktenskapet, utan att bodelning ägt rum, föreligger ej hinder att på nytt upptaga fråga om rätt att sitta kvar i hemmet, NJA 1966 s. 466. I NJA 1968 s. 197 förekom spörsmål om skyldighet för make, som suttit kvar i hemmet, att betala ersättning för bostadsförmån.

²¹ Enligt 15:32 GB får talan ej föras mot HR:s beslut om interimistiskt förordnande i äktenskapsmål om underhållsbidrag. Part ansågs i SJT 1967 rf. s. 19 icke äga föra talan mot sådant beslut, i vad han därigenom förpliktats att återgälda statsverket dess kostnad med anledning av motpartens fria rättegång.

²² Ekelöf III s. 156 f. säger, att den vinnandes trygghet mången gång motiverar, att denne kommer till sin rätt utan några ekonomiska uppförfingar. Så är bland annat fallet, då äktenskapsskillnad meddelas på grund av svarandens otrohet. Svaranden förpliktas då att betala karendens kostnad enligt huvudprincipen i 18:1 RB. Med hänvisning till NJA 1967 s. 252 finner emellertid Beckman s. 73, att kvittningsregeln gäller även då makar vinner "snabbskilsmässa" genom att ena maken omedelbart medger andra makens talan om äktenskapsskillnad på grund av äktenskapsbrott. Rörande vårdnadsfråga se NJA 1961 s. 631, beträffande fråga om underhåll SJT 1968 rf. s. 68.

av motpart beviljad fri rättegång skall bedömas efter de regler RB innehåller om skyldighet att ersätta rättegångskostnad. I 8 § 3 st. lagen om fri rättegång stadgas, att om makar efter gemensam ansökan vinner hemskillnad eller äktenskapsskillnad och ena maken har åtnjutit fri rättegång skall rätten, där det icke med hänsyn till omständigheterna finnes obilligt, ålägga andra maken att ersätta statsverket hälften av kostnaderna för den fria rättegången.²³

Till belysning av kostnadsreglerna torde tjäna referat av ett par rättsfall. I *NJA 1951 s. 223* handlade underrätt efter stämning ett hemskillnadsmål vid två sammanträden för förberedelse och vid huvudförhandling. Vid första sammanträdet framställde käranden, som hade fri rättegång, sina yrkanden, vilka samtliga bestreds av svaranden. Vid andra sammanträdet medgav denne yrkande om hemskillnad och framställde vissa önskemål om rätt att sammanträffa med makarnas barn för den händelse vårdnaden om dem tillerkändes käranden. Sedan makarna ingått en överenskommelse rörande vårdnad, underhållsbidrag och umgängesrätt och vid huvudförhandlingen samfällt yrkat att rätten måtte fastställa överenskommelsen, dömde rätten till hemskillnad mellan makarna och fastställde vad de överenskommit om i nämnda hänseenden. HD ansåg att svaranden vid underrätten i övervägande del tappat målet och att sådana omständigheter icke förelåg, att jämlikt 18: 2 RB vardera parten bort bära sin kostnad. Vid sådant förhållande fann HD med tillämpning av 18: 4 RB svaranden vara pliktig att återgälda statsverket kostnaden för kärandens fria rättegång med jämkat belopp.

I *NJA 1963 s. 423*²⁴ framställde kärende i hemskillnadsmål, vilken hade fri rättegång, vissa yrkanden rörande vårdnad, underhåll och rätt att kvarsitta i hemmet. Svaranden medgav vid förberedelse samtliga dessa yrkanden och framställde på sin sida yrkande om umgängesrätt med parternas barn, vilket yrkande medgavs av käranden. HD uttalade, att rättegången vid underrätten rört dels hemskillnad mellan parterna och vårdnaden om deras barn, dels skyldighet för svaranden att lämna underhållsbidrag samt fråga om rätt att kvarsitta i hemmet. Kostnaderna på målet i förstnämnda hänseenden borde med hänsyn till omständigheterna kvittas med tillämpning av 18: 2 RB. Målet i övrigt hade, såvitt handlingarna utvisade, föranlett inga eller i allt fall obetydliga särskilda kostnader. På grund härav fann HD att skyldighet ej borde åläggas svaranden att återgälda statsverkets kostnader vid underrätten. Ett justitieråd ansåg stadgandet i 18: 2 RB

²³ Föreligger skäl till kvittning, skall part ej förpliktas ersätta statsverkets kostnad för motparts fria rättegång, *Beckman s. 73*, jfr *JO 1966 s. 210 f.*, *Welamson i SJT 1964 s. 420*. I det yttrande som Sveriges advokatsamfunds styrelse avgav till HD i *NJA 1963 s. 423*, se även *TSA 1963 s. 298*, framhålls särskilt, att man bör avstå från att ålägga make, som icke åtnjutit fri rättegång, återbetalningsskyldighet till statsverket, om det upplyses att även denne make anlitat ombud och förhandlingar föregått den gemensamma ansökningen. Denna synpunkt torde ha anlagts av HRn i *SJT 1968 rf. s. 5*. Part som anlitat eget ombud befriades från den av underrätten ålagda skyldigheten att ersätta statsverket hälften av dess kostnader för motpartens fria rättegång.

²⁴ I referatet finns intaget av styrelsen för Sveriges advokatssamfund i målet avgivet yttrande, även tryckt i *TSA 1963 s. 298*.

tillämpligt, eftersom svaranden vid underrättens förberedelse medgivit kärandens talan i dess helhet och inga eller i allt fall obetydliga kostnader syntes ha uppkommit av tidigare meningsskiljaktighet beträffande frågan om fastställelse av underhållsbidrag. Ett justitieråd ansåg nämnda stadgande icke tillämpligt och ville förplikta svaranden att ersätta statsverket hälften av dess kostnader vid underrätten.

Genom lag den 29 maj 1969 har i 15 kap. GB införts två nya paragrafer under nummer 29 och 30. Härmed har bestämmelser meddelats om *tingsrätts domförlhet* och vissa därmed sammanhängande frågor rörande förfarandet i äktenskapsmål. Bestämmelserna är tillämpliga även i boskillnadsmål, mål rörande bodelning och mål om underhåll eller skadestånd som avses i GB, ävensom enligt stadgande i 20: 36 FB i mål om äktenskaplig börd, faderskap till barn utom äktenskap, barns egenskap av trolovningsbarn, vårdnad, umgängesrätt, underhåll och omyndighetsförklaring eller dess hävande.²⁵

I nu nämnda mål skall underrätt vid särskild huvudförhandling bestå av *en lagfaren domare och nämnd*. Har nämnd säte i rätten, skall i nämnden sitta fyra eller fem nämndemän såsom i 1: 4 st. 2 RB föreskrives. I den nya enhetliga underrätten, tingsrätten, förenas sålunda de båda nedärvda typerna av underrätt, häradsrätten med lagfaren domare och nämnd i familjerättsliga mål och brottmål och rådhusrätten med tre eller fyra lagfarna domare i förmögenhetsrättsliga mål.²⁶

²⁵ Prop. 1969 nr 44, första lagutskottets utlåtande 1969 nr 38. De ifrågasvarande bestämmelserna antogs av riksdagen på utskottets hemställan med ändring av vad i propositionen föreslagits. Utskottet hänvisade, NJA II 1969 s. 493 f., till värdet av lekmannamedverkan vid prövningen av familjerättsliga mål.

²⁶ Ur systematisk synpunkt hade det väl varit lämpligt, att detta förhållande kommit till klart uttryck vid avfattningen av 1 kap. RB. Att så ej skett torde ha berott på, att de slutliga bestämmelserna om TR:s sammansättning tillkom under riksdagsbehandlingen. Den som läser 1 kap. RB i lageditionen får emellertid en ganska inexact föreställning om domförlhetsreglerna, då nu i den övervägande delen av civilmålen TR vid särskild huvudförhandling består av en lagfaren domare med nämnd, jfr statistiken i not 1 ovan.

Andra kapitlet

Börds mål

Börds mål är mål, vari föres talan om *fastställelse av äktenskaplig börd*. Bestämmelserna i 2 kap. föräldrabalken (FB) om talan i börds mål utgår från att barnets moder är känd,¹ och det gäller att avgöra vem som är dess fader. Dessa bestämmelser anknyter till börds-presumtionen i 1:1 FB: barn, som födes under äktenskap eller på sådan tid efter dess upplösning,² att det kan vara avlat dessförinnan, har äktenskaplig börd, såvida ej i särskild ordning förklarats, att barnet icke har sådan börd (*pater is est quem nuptiæ demonstrant*).³ Denna presumtion, som kan brytas endast genom dom, är icke i första hand en processuell sådan utan verkar även civilrättsligt utom process. Någon legal konceptionstid är ej fixerad, varför det ankommer på rätten att in casu bestämma denna och sålunda avgöra på vilken tid barnet kan vara avlat.⁴ Denna lagens ståndpunkt är tydligen ägnad att i vissa fall medföra osäkerhet om en persons status, en osäkerhet som endast kan hävas genom dom.

Beräkning av *konceptionstid* kan förekomma i såväl börds mål som faderskaps mål.⁵ Enligt det nyss refererade stadgandet i 1:1 FB tillkommer äk-

Litteratur om börds mål: artiklar i NJA II 1917 nr 5, 1950 nr 1, *Walin* s. 21 f., *Malmström* s. 40 f.

¹ Tvekan om moderskap till barn kan endast i sällsynta undantagsfall uppstå. Det händer emellertid någon gång, att fråga om moderskap förekommer till prövning. I rättsfallet NJA 1949 s. 144 hade två gifta kvinnor legat på ett sjukhus och samma dag fött var sitt gossebarn. Fråga uppstod huruvida barnen blivit förväxlade, och fastställande av barnens börd blev därför nödvändigt. Domstolarna förpliktade föräldrarna att byta barn. Målet var tydligen icke något börds mål i teknisk mening. De vanliga metoderna för fastställande av börd, såsom blodundersökning och annan antropologisk undersökning, kom likväl till användning i målet. Fråga om fastställande av moderskap förekom i SJT 1968 rf. s. 89. Där gällde det moderskap till en person, vars moder i kyrkoböckerna betecknats som okänd. HRn ansåg hinder ej möta mot att upptaga denna fastställelse talan till prövning.

² Rörande frågan när ett äktenskap är att betrakta som upplöst se ovan s. 13.

³ Angående börds-presumtionen se närmare *Malmström* s. 20 f. Presumtionen förekommer redan i antika rättskällor.

⁴ Lagen räknar icke med att barn kan vara avlat annorledes än genom samlag. Om artificiell insemination se *Walin* s. 22 f., *Malmström* s. 35 f., *Beckman* s. 127.

⁵ Se närmare *Walin* s. 42 f., *Malmström* s. 22 f., s. 65 f., *Beckman* s. 127 f., *G. Eklund*, *T. Saldeen* och *A. Saldeen*, Värdet av graviditetslängdsuppgifter vid fastställande av faderskap, i SJT 1971 s. 538.

tenskaplig börd barn, som födes på sådan tid efter äktenskapets upplösning, att det kan vara avlat dessförinnan. För att en man skall förklaras vara fader till ett barn utom äktenskap fordras enligt 3:3 FB, att det skall vara utrett, att han haft samlag med barnets moder under tid då barnet kan vara avlat.

Vid beräkning av konceptionstid utgår man från att det statistiska medelvärdet för havandeskapets längd är 270 dagar, vilket tal kan över- eller underskridas med 30. Konceptionstiden kan alltså som regel sättas till 300—240 dagar före barnets födelse. Ett barn har enligt denna beräkning äktenskaplig börd, om det födes inom 300 dagar efter äktenskapets upplösning. En man kan enligt samma beräkning vara fader till ett barn utom äktenskap, om han haft samlag med barnets moder under tiden 300—240 dagar före barnets födelse.

Betydande avvikelser från detta schema förekommer emellertid i praktiken. Först och främst bör beaktas att en förutsättning för dessa schematiska reglers tillämplighet är, att barnet vid födelsen har normal utvecklingsgrad. Är så ej fallet, kan i schemat angiven tidsgräns komma att förskjutas. Vidare måste beräkningen bli osäkrare, i den mån man närmar sig yttergränsen för en tidslängd som schemat upptager. För beräkning av konceptionstiden har man därför att hämta ledning av medicinska erfarenhetsrön.

Vid en av medicinalstyrelsen under åren 1956 och 1957 företagen utredning om nyfödda barns vikt, längd och utvecklingsgrad i övrigt vid olika havandeskapstider insamlades ett omfattande material. På grundval av detta utarbetade docenten Lars Engström och rättsläkaren Bertil Falconer tabeller, som klargör relationen mellan konceptionstidens längd och barnets utvecklingsgrad i fråga om längd och vikt vid födelsen, de så kallade Engström-Falconerska tabellerna.⁶ Med ledning av tabellerna kan man i procent beräkna chansen för att ett barn, som vid födelsen hade viss längd och viss vikt, avlats vid en viss tidpunkt.

När rätten har att bedöma frågan om beräkning av konceptionstid, bör utredning om barnets utvecklingsgrad vid födelsen förebringas i den mån så kan ske. Vid bedömningen kan ledning hämtas ur de Engström-Falconerska tabellerna. I tveksamma fall bör medicinsk sakkunskap anlitas, såsom när tabellerna icke giver erforderlig ledning, erhållna värden ligger nära yttergränserna eller beräkningarna med hänsyn till längd och vikt påtagligt avviker från varandra.

Talan om äktenskaplig börd har karaktären av fastställsetalan.⁷ Man plägar skilja mellan positiv och negativ *bördstalan*. Positiv bördstalan omtalas ej av lagen och torde ha ringa praktisk betydelse. Någon gång kan emellertid tvekan råda, huruvida barnet fötts på sådan tid efter äktenskapets upplösning, att det kan vara avlat dess-

⁷ Om sådan talan se *Ekelöf* II s. 96 f., *Civilprocessrätt* s. 116 f.

⁶ Tabellerna med en redogörelse för deras tillkomst samt exempel på användningen av desamma finns intagna i *SOU* 1965: 17 s. 80. Dessutom är tabellerna jämte nämnda exempel tryckta hos *Lind* s. 130.

förinnan. Vidare kan ifrågasättas att äktenskapet är en nullitet eller att barnet är understucket, alltså fött av annan kvinna än den uppgivna modern. Barnet har i dessa och liknande fall intresse av att få sin börd fastställd och bör alltså enligt den allmänna bestämmelsen om fastställsetalan i 13: 2 RB få föra positiv bördstalan.⁸

I 2 kap. FB behandlas *negativ bördstalan* eller talan om förklaring, att barn ej har äktenskaplig börd. Genom bifall till sådan talan avgöres definitivt, att barnet ej fötts i det äktenskap som är i fråga. Negativ bördstalan kan föras av mannen mot barnet eller, om barnet avlidit, mot dess arvingar. Är mannen död äger den, som jämte eller näst efter barnet är arvsberättigad efter honom, väcka talan mot barnet; förutsättning härför är emellertid att mannen icke, efter vad nedan sägs, gått sin talerätt förlustig. Vidare kan barnet föra talan mot mannen eller hans arvingar.⁹ Modern behöver ej instämmas men skall höras i målet om det kan ske.

För det vanligaste fallet, nämligen att mannen riktar talan mot barnet, finns preklusionstid stadgad. Sålunda skall mannen i regel väcka talan inom tre år från det han fick kunskap om barnets födelse;¹⁰ har makarna ej under denna tid varaktigt sammanbott gäller en mindre sträng regel. Det är tydligen angeläget att frågan om barnets status ej hålles svävande under obestämd tid. Har mannen, efter barnets födelse och sedan han fått kännedom om att modern under konceptionstiden haft samlag med annan man, erkänt barnet som sitt, äger han ej föra talan. Erkännande kan göras såväl uttryckligen som tacite men måste även i det senare fallet innefatta bestämt uttryck för mannens vilja att låta barnet gälla som sitt.

I bördsmål instämmas talan till svarandens allmänna *forum*. Det finns emellertid en särskild forumregel i 20: 1 FB. Oavsett vem som väcker talan kan målet fakultativt anhängiggöras vid barnets allmänna forum eller, om barnet avlidit, vid arvsforum efter detsam-

⁸ Till samma resultat kommer *Malmström* s. 43 f. ehuru med någon tvekan. Efter tillkomsten av RB synes emellertid någon begränsning av talerätten svårligen kunna ifrågakomma. Positiv bördstalan med yrkande om förklaring att käranden vore äkta barn till viss man prövades i NJA 1946 s. 705.

⁹ Däremot får barnets arvingar ej föra talan. Lagens uppräknig av de taleberättigade måste anses uttömmande, *Malmström* s. 51.

¹⁰ Preklusionstid, som stadgas i 2: 1 st. 1 p. 2 FB, har ansetts börja löpa genom att makarna gjort gemensam ansökan om hemskillnad med skyldighet för mannen att utgiva bidrag till barnets underhåll, NJA 1968 s. 335.

Bevisskyldigheten i fråga om tidpunkten, då mannen fått kännedom om barnets födelse, åvilar mannens motpart, *Beckman* s. 114, NJA 1932 s. 339.

ma.¹¹ Detta har betydelse särskilt för det fall, att svaranden ej har hemvist inom riket.

Rörande svensk *jurisdiktionskompetens* i bördsrätt antecknas följande rättsfall.

NJA 1964 s. 1 (plenimål). En fransk medborgare ingick äktenskap med en kvinna, som var svensk medborgare, varefter makarna bosatte sig i Sverige. I äktenskapet föddes ett barn. Sedan äktenskapet upplösts väcktes av ställföreträdare för barnet talan att detsamma måtte förklaras icke ha äktenskaplig börd. Underrätten, vars beslut HRn fastställde, avvisade käromålet, enär fransk lag vore tillämplig i målet och barnet enligt denna lag saknade behörighet att väcka talan angående äktenskaplig börd. HD fann emellertid att käromålet icke bort avvisas, eftersom talan väckts av ett här i riket stadigvarande bosatt barn, vars moder vid tiden för barnets födelse var svensk medborgare och hade hemvist i Sverige. Svensk lag borde nämligen tillämpas på barnets talan, i allt fall om tillämpning av mannens nationella lag skulle medföra att barnet förvägrades talerätt.

NJA 1964 s. 398 (resningsärende). Två i Finland bosatta finska medborgare ingick äktenskap. Hustrun lämnade mannen, flyttade till Sverige och födde efter fem års vistelse där ett barn. Sedan äktenskapet upplösts, fick hon och barnet svenskt medborgarskap. Hon ansökte därefter om stämning på sin förutvarande man med yrkande, att barnet måtte förklaras icke ha äktenskaplig börd. Underrätten avvisade stämningsansökningen, enär svaranden vore finsk medborgare och hade hemvist i Finland. HD ansåg emellertid att stämning på mannen borde utfärdas, eftersom barnet var svensk medborgare och hade hemvist i Sverige.

NJA 1967 s. 300. En man av tysk nationalitet, bosatt i Förbundsrepubliken Tyskland, ingick äktenskap med en kvinna, som var argentinsk medborgare. Hon lämnade sin man och bosatte sig i Sverige. Sedan tysk domstol genom dom den 21 november 1964, vilken vann laga kraft, dömt till skillnad i äktenskapet, födde hon den 20 februari 1965 ett barn. Ställföreträdare för barnet instämde mannen till svensk domstol med yrkande, att barnet måtte förklaras sakna äktenskaplig börd i det upplösta äktenskapet. Käromålet avvisades i samtliga instanser, av HD med följande motivering. Mannen och barnet är medborgare i Förbundsrepubliken Tyskland. Ej heller modern är svensk medborgare. Mannen har hemort i förbundsrepubliken. Även om barnet må anses ha hemvist i Sverige, föreligger icke sådana omständigheter, att svensk domstol är behörig upptaga den i målet förda talan.

NJA 1970 s. 274. Två österrikiska medborgare ingick äktenskap i Österrike. Hustrun lämnade mannen och flyttade till Sverige, där hon födde ett barn. Ställföreträdare för barnet yrkade i ansökan till svensk domstol om stämning på den i Österrike bosatta äkta mannen, att barnet skulle förklaras sakna äktenskaplig börd. Underrätten, vilkens beslut fastställdes av HRn och HD, avvisade käromålet och anförde därvid i huvudsak följande. Så-

¹¹ Om allmänt forum och arvsforum (forum hereditatis) se *Ekelöf* II s. 21 f., s. 26, *Civilprocessrätt* s. 70 f., s. 74.

väl barnet som modern och svaranden är österrikiska medborgare. Oavsett att modern sedan flera år är bosatt i Sverige och barnet alltsedan födelsen haft hemvist här, måste österrikisk lag anses tillämplig beträffande frågan om barnets börd. Enligt denna lag saknar barnet behörighet att självt väcka bördstalan. Jfr *NJA* 1962 s. 123.

Bördsomål handlägges enligt reglerna i RB om *indispositiva civilmål*. Som förut framhållits skall barnets moder höras i målet, om det kan ske. Hon äger icke företräda barnet, eftersom hon kan stå i beroende av mannen eller ha något intresse, som strider mot barnets. Men hon känner bäst till saken och kan lämna upplysningar därom. Det väsentliga intresset i bördsomål knyter sig till frågan om bevisningen. Negativ bördstalan får bifallas endast i tre av lagen angivna fall. I två av dem gäller det att motbevisa den legala bördspresumtionen, i det tredje behöver käranden ej göra detta.¹²

Två olika möjligheter att *motbevisa bördspresumtionen* finns således. Den ena är att styrka, att annan än den äkta mannen haft samlag med modern under konceptionstiden och att det måste antagas, att barnet avlats vid det samlaget. En uppgift av modern, att annan än den äkta mannen haft samlag med henne, är i och för sig icke tillfyllest. Om den andre mannen höres som vittne och därvid vitsordar moderns uppgift, bör denna i regel vinna tilltro. När det gäller frågan, huruvida barnet avlats vid det uppgivna samlaget, blir olika omständigheter av betydelse, såsom resultat av företagen blodundersökning och annan antropologisk undersökning, tidpunkterna för ifrågakomna samlag och den äkta mannens potens.¹³ Uttrycket "det måste antagas" innebär krav på en stark sannolikhet för att samlaget med den utomstående mannen varit befruktande, medan det är osannolikt att den äkta mannen är fader till barnet.

Kan det ej visas, att samlag mellan modern och annan än den äkta mannen ägt rum under konceptionstiden, så finns likväl en möjlighet att få bördspresumtionen hävd. Det gäller då att visa, att det på grund av barnets arvsanlag eller annan särskild omständighet kan hållas för visst, att den äkta mannen ej är fader till barnet. Hans

¹² I *NJA* 1951 s. 104 och 1966 s. 408 finns exempel på bevisläget i bördsomål, se vidare *Beckman* s. 118 f.

¹³ *Malmström* s. 54 anför att om det kan uteslutas, att den äkta mannen haft samlag med modern under konceptionstiden, är bevisning om samlag med annan man onödig. Fallet synes emellertid vara hänförligt under "annan särskild omständighet", som kan åberopas då det ej visats, att samlag mellan modern och annan än den äkta mannen ägt rum. Ur praktisk synpunkt torde det vara likgiltigt hur fallet rubriceras.

faderskap kan uteslutas genom blodundersökning eller annan antropologisk undersökning. Vidare kan bevisningen gå ut på att ådaga-lägga, att samlag mellan makarna under konceptionstiden ej förekommit, exempelvis därför att ena maken vistats utrikes eller varit sjuk eller internerad, eller att sådant samlag ej varit befruktande. Bevisningen måste ha den styrka, att rätten är fullt övertygad om att den äkta mannen ej är fader till barnet; det fordras således fullt bevis i vanlig mening.¹⁴

Bördspresumtionen behöver *ej motbevisas* i fall, då barnet är avlat före äktenskapet eller under det att makarna, efter domstols beslut eller eljest på grund av söndring, levde åtskilda. I dessa fall är presumtionen så svag, att den brytes redan genom att faderskapet bestrides av käranden. Talan bifalles då såvida det icke göres sannolikt, att makarna haft samlag med varandra under konceptionstiden. Fullgöres denna bevisning, gäller bördspresumtionen åter med full styrka och måste för att bli hävd motbevisas på sätt ovan angivits.

Om ett *barn legitimerats* genom att modern och den uppgivne fadern efter barnets födelse ingått äktenskap med varandra, gäller icke bördspresumtionen. Uppstår tvivel rörande faderskapet, får detta fastställas enligt reglerna om fastställande av faderskapet till barn utom äktenskap, varom handlas i nästa kapitel.¹⁵ Någon preklusion av talerätt förekommer icke i detta fall.

I anslutning till bestämmelserna i FB om fastställande av äktenskaplig börd och av faderskap till barn utom äktenskap har tillkommit *lagen den 12 december 1958 angående blodundersökning m. m.* i mål om äktenskaplig börd eller vid utredning av faderskapet till barn utom äktenskap.¹⁶ Denna lag reglerar rättens befogenhet att i bördsoch faderskapsmål förordna om blodundersökning eller annan undersökning av ärftliga egenskaper, vilka åtgärder med en gemensam term kan benämnas *antropologisk undersökning*. Rätten kan vid vite före-

¹⁴ *Malmström* s. 56 framhåller, att beviskravet "kan hållas för visst" får anses strängare än "måste antagas".

¹⁵ Detta var uttryckligen stadgat i 8 § 2 st. lagen 14 juni 1917 om äktenskaplig börd. I NJA 1937 s. 118 fördes talan av en man med yrkande om förklaring att han ej vore fader till ett legitimerat barn. I dom förklarades käranden icke vara fader till barnet och detta sakna äktenskaplig börd.

¹⁶ Se NJA II 1958 s. 213 f. Lagen har efterträtt äldre lagar i samma ämne 26 maj 1933 och 10 juni 1949. Rubriken till 1958 års lag har ändrats genom en lag 5 dec. 1969, som även upptagit vissa nya bestämmelser rörande kostnadsregleringen. Samma dag har utfärdats en kungörelse om blodundersökning m. m. i mål om äktenskaplig börd eller vid utredning av faderskapet till barn utom äktenskap.

lägga viss person att underkasta sig sådan undersökning. Vidare är bestämmelser meddelade om kostnad för undersökning varom här är fråga. Blodprov skall undersökas vid blodgruppsserologiska avdelningen vid statens rättskemiska laboratorium. Annan undersökning rörande ärftliga egenskaper än blodundersökning skall utföras vid statens rättsläkarstation i Stockholm eller av sakkunnig, som godkännes av socialstyrelsen.

Här må några anmärkningar göras om *den rättsmedicinska utredningen* i bords- och faderskapsmål.¹⁷

På vetenskapens nuvarande ståndpunkt är den rättsmedicinska bedömningen av övervägande negativ art. Man kan i första hand utesluta, att en viss man är fader till ett visst barn. I andra hand kan man bedöma, om en viss man är osannolik som fader, eller om han kan vara eller är sannolik som fader. Däremot saknas möjlighet att positivt avgöra, att en viss man är fader till ett visst barn.

De undersökningsmetoder som företrädesvis användes är blodundersökning, annan antropologisk undersökning och utredning om konceptionstidens längd.

Den största praktiska betydelsen har blodundersökning, som anses vara den säkraste metoden när det gäller att utesluta faderskap. De egenskaper som undersökes ärves lagmässigt, och genom bestämning av blod- och serumgrupper kan man därför få vägledning vid bedömande av faderskapsfrågor. Uteslutning av faderskap kan numera ske enligt nio olika system. Den teoretiska chansen till uteslutning av faderskap uppgår för närvarande (1970) till omkring 71 %, vilket betyder att av 100 felaktigt utpekade män omkring 71 frias genom blodundersökning. Det anses sannolikt att uteslutningschansen om några år blir 80—85 %.

I vissa fall kan sannolikhetsbedömning av faderskap ske genom blodgruppsstatistiska värderingar. Man kan nämligen beräkna med vilken frekvens en föreliggande blodgruppskonstellation mellan moder, barn och man förekommer i fall, då mannen är barnets biologiske fader, och i fall då han icke är barnets biologiske fader. Förhållandet mellan dessa frekvenser kan giva utslag för eller mot sannolikheten av mannens faderskap.

Antropologisk undersökning vid sidan av blodundersökning avser andra ärftliga egenskaper än blod- och serumgrupper. Det kan vara ärftliga missbildningar eller speciella drag, såsom ögonens färg, öronens ställning eller teckning, fingeravtryck och kroppsmått, merendels huvud- och ansiktsmått. Undersökning av sådana och andra egenskaper kan få betydelse dels när blodundersökning icke giver någon vägledning och dels för att ytterligare styrka ett antagande, som man kommit till genom blodundersökning. På förevarande område har undersökningsmetoderna starkt utvecklats under senare tid. Såväl uteslutning som sannolikhetsbedömning av faderskap kan förekomma.

¹⁷ Se närmare *Malmström* s. 79 f., SOU 1965: 17 s. 66 f., Prop. 1969 nr 124 s. 37 f., *Lind* s. 33 f.

Beräkning av konceptionstidens längd på sätt ovan omtalats kan också få betydelse för bedömande av frågor om faderskap. Sålunda kan man, om det är fråga om flera samlag, med hjälp av de Engström-Falconerska tabellerna göra sannolikhetsavvägningar.

I ett av medicinalstyrelsen den 18 september 1964 avgivet utlåtande¹⁸ anföres sammanfattningsvis följande. Säker uteslutning av en man som fader kan ske genom bevisning om att han varit steril vid samlagstillfället, genom blodundersökning och genom undersökning av relationen mellan konceptionstid och fosterutveckling. Genom de två sistnämnda metoderna kan ibland konstateras, att en viss man är sannolik som fader. Med samma metoder kan man stundom göra jämförelser mellan sannolikheten för en mans faderskap i relation till en annan mans. Antropologisk undersökning av annat slag än blodundersökning kan i enstaka fall giva god, i andra fall viss vägledning.¹⁹ Omständigheterna rörande olika fertilitetsgrad och användning av preventivmedel kan giva god vägledning vid bedömandet av flera mäns sannolikhet som fader.²⁰

¹⁸ SOU 1965: 17 bilaga A, även i Prop. 1969 nr 124 s. 39.

¹⁹ Enligt vad *Lind* anför s. 36 har socialstyrelsen numera uppgivit den av medicinalstyrelsen tidigare intagna restriktiva hållningen till dylik undersökning.

²⁰ Rörande invändning om att preventivmedel använts se nedan s. 36.

Tredje kapitlet

Faderskapsmål

Faderskapsmål är mål, vari föres talan om *fastställande av faderskapet till barn utom äktenskap*.¹ Bestämmelser härom gavs i lagen den 14 juni 1917 om barn utom äktenskap. Tidigare hade faderskapsmål handlagts efter regler som utbildats i praxis. Bestämmelserna i 1917 års lag ingick med en mindre jämkning i den 1949 tillkomna FB. I samband med införandet 1969 av full arvsrätt för barn utom äktenskap har bestämmelserna i FB om faderskap till barn utom äktenskap undergått en genomgripande ändring. Därjämte har tillkommit en särskild lag den 5 december 1969 om fastställande av faderskapet till barn utom äktenskap (FFL). Denna lag äger tillämpning på förfarandet vid fastställande av faderskapet till barn utom äktenskap, för vilket barnavårdsman är förordnad.² Vissa bestämmelser om barnavårdsmans verksamhet med avseende på sådant fastställande finns i en kungörelse den 28 april 1950.³

Syftet med 1969 års reform av lagreglerna om fastställande av faderskapet till barn utom äktenskap var att skapa bättre garantier för, att det juridiska faderskapet kommer att överensstämma med det biologiska. Kravet härpå framträder med ökad skärpa, när det utom-äktenskapliga barnet får arvsrätt efter fader och fadernefränder. På vetenskapens nuvarande ståndpunkt är det icke möjligt att direkt bevisa, att en viss man är fader till ett visst barn. Men den vetenskapliga utvecklingen giver ständigt ökad möjlighet till sannolikhetsbe-

Litteratur om faderskapsmål: artiklar i NJA II 1917 nr 5, 1950 nr 1, 1969 nr 5, Prop. 1969 nr 124, *Walin* s. 37 f., s. 424 f., *Malmström* s. 59 f., *Lind*, Faderskap och arvsrätt.

¹ I den statistiska redogörelsen Domstolarna 1968 tabell 5 s. 23 omtalas tvistemål rörande underhåll åt barn utom äktenskap. Vid förfrågan hos statistiska centralbyrån har meddelats, att därmed avses faderskapsmål.

² Enligt 8: 3 FB skall barnavårdsman förordnas för barn utom äktenskap, om den som har vårdnaden om barnet är kyrkobokförd inom riket eller eljest vistas här. För annat barn utom äktenskap kan barnavårdsman förordnas på begäran av vårdnadshavaren, om barnet är svensk medborgare. I de sällsynta undantagsfall, då faderskapsfrågan skall bedömas enligt svensk rätt men barnavårdsman icke är förordnad, får målet handläggas enligt de allmänna reglerna i RB om indispositiva civilmål, Prop. 1969 nr 124 s. 103, NJA II 1969 s. 385. Även i sådant mål kan enligt 3: 3 FB talan väckas mot flera män.

³ Kungörelsen har ändrats genom en KK 5 dec. 1969, vilken upptager nämnda bestämmelser.

dömning av frågor om faderskap, och denna möjlighet bör till fullo utnyttjas. Visserligen får man räkna med att vid en fri sannolikhetsbedömning faderskapet kommer att fastställas i ett mindre antal fall än som skett med tillämpning av förut gällande regler, vilka utgick från en legal faderskapspresumtion. Denna konsekvens av reformen måste man emellertid acceptera för att komma fram till ett materiellt riktigare avgörande av frågor om faderskap.⁴

Enligt 3:1 FB fastställs faderskapet till barn utom äktenskap genom *erkännande eller dom*. I det övervägande antalet fall regleras faderskapsfrågan genom erkännande.⁵ Det är ur flera synpunkter av vikt, att erkännande av faderskap är materiellt riktigt. Genom 1969 års reform har nya bestämmelser om erkännande tillkommit, med vilka åsyftas att få till stånd en prövning av erkännandets riktighet.⁶ Sålunda skall enligt 3:2 FB erkännande ske skriftligen och skriftligen godkännas av modern eller särskilt förordnad förmyndare för barnet eller av barnet självt, om det uppnått myndig ålder. Vidare skall barnavårdsmannen eller, om sådan ej är förordnad, barnavårdsnämnden godkänna erkännandet, och för sådant godkännande fordras att det kan antagas, att mannen är fader till barnet.⁷

Fastställelse genom dom förutsätter enligt 3:3 FB, att det är utrett

⁴ Departementschefen uttalar i Prop. 1969 nr 124 s. 81, att det väl kan bli något vanligare än förut, att faderskapet icke kan fastställas. Emellertid är det då fråga om fall, där det kvarstår en betydande ovisshet om vem som är fader till barnet i fråga. Han anser det riktigare, att det allmänna tager på sig en extra kostnad för barnets försörjning genom att utgiva bidragsförsäkring, än att underhållsskyldighet lägges på en man, som med ganska stor sannolikhet icke har släktskap med barnet. Det måste också vara av betydelse för barnet, att den man som anses som dess fader också uppfattar sig som fader och visar intresse för barnet. I NJA 1970 s. 507 finns ett exempel på hur tillämpning av de nya reglerna om fastställande av faderskap kan leda till ogillande av faderskapstalan.

⁵ Enligt uppgift i Prop. 1969 nr 124 s. 36 fanns år 1966 barnavårdsmän förordnade för 105 934 barn utom äktenskap. För 95 597 av dessa barn var faderskapet fastställt, för 82 065 genom erkännande och för 13 532 genom dom. För 10 137 barn var faderskapet ej fastställt. Från statistiska centralbyrån har meddelats, att av 18 323 år 1967 utom äktenskap födda barn 15 460 fått faderskapet fastställt, därav 13 806 genom erkännande och 1 654 genom dom.

⁶ Se Prop. 1969 nr 124 s. 83 f., NJA II 1969 s. 374 f. Departementschefen ansåg, att bestämmelserna om fastställelse genom erkännande borde samordnas med reglerna om fastställelse genom dom. Man skulle överlag syfta till att endast den, som sannolikt är fader, blir behandlad som sådan.

⁷ I SJT 1969 rf. s. 31 förelåg fråga om giltigheten av erkännande, som avgivits före och av barnavårdsmannens godkänts efter det dom, varigenom barnet förklarats sakna äktenskaplig börd, vunnit laga kraft.

att mannen haft samlag med modern under tid, då barnet kan vara avlat, och att det med hänsyn till samtliga omständigheter är sannolikt, att barnet avlats av honom. Av dessa två rekvisitmoment har det första, att det är utrett att mannen haft samlag med modern under konceptionstiden, övertagits från tidigare gällande lag.⁸ Ändringen genom 1969 års lagstiftning hänför sig till rekvisitets andra moment. I 3:2 FB, sådant detta lagrum tidigare lydde, var stadgad en presumption av liknande art som presumptionen om äkta börd: mannen skall anses som fader om det ej är osannolikt, att barnet avlats vid samlag som han under konceptionstiden haft med modern. Numera är det fråga om *fri bevisprövning*; dock att beviskravet satts lägre än vad som i allmänhet fordras. Det räcker med sannolikhetsbevisning, eftersom fullt bevis för närvarande icke kan åstadkommas.⁹

Denna *ändring i bevistemat* har medfört betydande konsekvenser med avseende på regleringen av processen i faderskapsmål. Tidigare kunde endast en man i sänder vara svarande i sådant mål. Om det blev utrett att han haft samlag med modern under konceptionstiden och presumptionen om faderskap ej motbevisades, var saken klar. Han förklarades för fader utan hänsyn till att annan man eller andra män kunde finnas, vilkas faderskap var lika eller rent av mera sannolikt. Givetvis medförde detta en väsentlig begränsning av möjligheten att komma fram till ett materiellt riktigt fastställande av faderskap. För att denna möjlighet skall kunna till fullo utnyttjas är det nödvändigt, att talan får i ett och samma mål föras mot två eller flera män. Förr gällde det att undersöka, huruvida en viss man kunde åläggas faderskapets förpliktelser. Numera innefattar processen en *allsidig prövning*

⁸ Jfr *Lind* s. 44.

⁹ I Prop. 1968 nr 124 s. 80 f., NJA II s. 376 f., talar departementschefen om en uppmjukning av faderskapspresumptionen, så även *Malmström* i Tillägg till s. 76 ff., jfr *Lind* s. 53 med där återgivet uttalande av första lagutskottet. En uppmjukning av presumptionen skedde 1949, då formuleringen "uppenbart att barnet ej avlats vid det samlag" utbyttes mot "osannolikt att barnet avlats vid samlaget". Härigenom nedsattes kravet på motbevisning mot presumptionen. Om man med legal presumption (*præsuntio juris*) menar en av lagstiftaren gjord slutledning från ett indicium till ett rättsfaktum, som skall stå fast om det ej motbevisas, se Civilprocessrätt s. 343, jfr *Ekelöf* IV s. 79 f., så kan man näppeligen påstå, att 3:3 FB i dess nya lydelse innehåller någon presumption. Där står egentligen endast att rätten skall förklara en man vara fader till barn utom äktenskap, om det är sannolikt att barnet avlats av honom. Vad stadgandet i övrigt innehåller är tämligen självklart.

av *faderskapsfrågan* i hela dess vidd. I denna prövning bör alla medverka som kan ha något intresse i saken.¹⁰

Enligt bestämmelser i 2—6 §§ FFL har barnavårds mannen att verkställa *utredning i faderskapsfråga*.¹¹ Som ett led i denna utredning bör han höra modern och envar man, som kan komma i fråga som fader till barnet. Om skäl talar därför bör han också draga försorg om att blodundersökning verkställas beträffande modern, barnet och aktuella män.¹² I samband med att utredningen avslutas har barnavårds mannen att avgöra, huruvida faderskapsfrågan kan anses så klar, att han bör verka för att erkännande av faderskapet kommer till stånd.

Om faderskapet icke fastställs genom erkännande, är barnavårds mannen skyldig att ansöka om *stämning* på envar man, som objektivt sett kan vara fader till barnet.¹³ Skyldigheten för barnavårds mannen att väcka talan inträder så snart han är färdig med sin förberedande utredning. Denna bör normalt vara avslutad inom ett år efter barnets födelse, men i de flesta fall torde barnavårds mannen kunna inleda rättegång betydligt tidigare.¹⁴

I 7—17 §§ FFL är bestämmelser meddelade om *rättegången i faderskapsmål*.¹⁵ Enligt 17 § gäller de allmänna reglerna i RB om proceduren i indispositiva civilmål subsidiärt. Barnet är att anse som kârande i målet.¹⁵ Är barnet omyndigt, föres dess talan av ställföre-

¹⁰ Man kunde tycka att denna ordning, som förefaller långt mera rationell än den äldre, hade bort införas tidigare. Förutsättningar för dess införande har emellertid ej funnits förrän på senare tid. *Lind* s. 32 f. anger som bakgrund till 1969 års reform dels förbättrandet av det sociala stödet till barn utom äktenskap och dels den medicinska vetenskapens utveckling i fråga om faderskapsbestämning. Av dessa båda faktorer har den senare otvivelaktigt varit viktigast. Den har medfört att man numera kan undvara det stöd för bedömningen, som faderskapspresumtionen utgjorde. Tydligt är det ett framsteg med hänsyn till rättssäkerheten, när man kan ersätta en schematisk bevisregel med reell bevisning.

¹¹ För det följande se vidare Prop. 1969 nr 124 s. 84 f., s. 102 f., NJA 1969 s. 380 f., *Lind* s. 63 f.

¹² Om blodundersökning och annan antropologisk undersökning se ovan s. 27.

¹³ Barnavårds mannen behöver icke själv uppsätta stämningsansökan och utföra talan inför rätta. I praktiskt taget alla faderskapsmål torde barnet kunna erhålla fri rättegång och enligt 5 § lagen om fri rättegång få biträde förordnat åt sig. Biträdet fungerar som juridisk rådgivare åt barnavårds mannen och kan ersätta honom som representant inför rätta för barnet.

¹⁴ Faderskapstalan skall avvisas om barnet avlidit, om faderskapet fastställts genom erkännande, som ej förklarats ogiltigt, eller om barnet enligt 1:1 FB har äkta börd, *Malmström* s. 64 f., NJA 1957 s. 135.

¹⁵ Därjämte finns i 20:9—12 FB föreskrifter att iakttaga i fall, då fråga om vårdnad eller underhåll handlägges i faderskapsmål.

trädare. Ställföreträdare för barnet är i första hand barnavårdsman-
nen, men även den som har vårdnaden om barnet¹⁶ och särskilt för-
ordnad förmyndare för barnet äger tala. Rätten skall tillse att samt-
liga ställföreträdare får kännedom om rättegången. Väckes innan
barnavårdsmannen avslutat sin utredning talan av annan ställföre-
trädare, skall rätten bereda barnavårdsmannen tillfälle att yttra sig i
målet.

Svarande i faderskapsmål är i första hand *den eller de män, som
instämts* av barnet eller representant för barnet; är en man död kan
talan riktas mot de arvingar till den avlidne, som nämnes i 2: 3 FB.
Det kan hända att en svarande påstår, att en utomstående man är
fader till barnet, men barnet eller dess ställföreträdare underlåter att
väcka talan mot den utpekade mannen. Svaranden får då icke höra
denne som vittne i syfte att styrka, att han haft samlag med modern
under konceptionstiden. I stället kan svaranden ansöka om stämning
på den utpekade mannen för att få frågan om dennes faderskap prö-
vad i målet.

Talan i faderskapsmål kan väckas före barnets födelse; det är näm-
ligen angeläget att *underhållsbidrag* skall kunna uttagas utan tids-
utdräkt.¹⁷ Eftersom utredningen om faderskapet ej kan tillförlitligt
slutföras innan barnet fötts, får talan ej slutligt prövas före födelsen.
Är mål om faderskap anhängigt, kan frågan om faderskapet ej upp-
tagas av annan domstol. Har målet avgjorts utan att faderskapet fast-
ställts, får ny talan väckas mot annan man än den som varit svarande
i det förra målet.¹⁸

Forum i faderskapsmål är rätten i den ort, där den barnavårds-
nämnd finns, som har tillsyn över barnavårdsmannens verksamhet.
Rätten kan emellertid förordna, att målet skall överflyttas till annan
domstol, om det skulle avsevärt underlätta handläggningen av målet.

Beträffande svensk *jurisdiktionskompetens* i faderskapsmål märkes följande
rättsfall.

NJA 1956 s. 410. En i Riga född kvinna, som var sovjetrisk medborgare
och bosatt i Stockholm, födde ett barn utom äktenskap. I stämning till

¹⁶ Har modern vårdnaden, får hon föra talan även om hon ej uppnått myn-
dig ålder.

¹⁷ Detta sker genom att rätten meddelar interimistiskt förordnande, jfr ovan
s. 17.

¹⁸ När fråga om en viss mans faderskap till ett barn prövats i faderskapsmål
utan att hans faderskap blivit fastställt, föreligger res judicata och den nämnda
frågan kan således ej ånyo prövas utan att resning beviljats. Rörande resning
i faderskapsmål se *Cars*, Om resning i rättegångsmål s. 163 f.

svensk domstol yrkade för barnet förordnad barnavårdsman, att en i Norge bosatt norsk medborgare skulle förklaras vara fader till barnet och förpliktats utgiva underhållsbidrag. HD beslöt att käromålet skulle upptagas till prövning, enär barnet, som vore fött i Sverige, och modern stadigvarande vistades här i riket samt i målet ej förekom omständighet, på grund varav stämningsansökningen skulle jämlikt 42:4 st. 2 RB avvisas. Justitierådet Walin utvecklade sin mening i ett särskilt yttrande. Han uttalade avslutningsvis, att det vore bäst att upprätthålla en enkel regel, som kunde tillämpas oavsett i vilket land mannen vore domicilierad. Denna regel borde vara att jurisdiktionskompetens ansågs föreligga, om barnet vore domicilierat här i riket, åtminstone om det vore fött i Sverige.

NJA 1957 s. 430. En kvinna, som var svensk medborgare och bosatt i Göteborg, födde där ett barn utom äktenskap. Faderskapstalan instämades till svensk domstol mot en afgansk medborgare, som delgavs stämningen i San Francisco. HD uttalade att käromålet skulle upptagas till prövning, enär modern och barnet, vilket var fött i Göteborg och i likhet med modern svensk medborgare, såvitt handlingarna utvisade stadigvarande vistades här i riket.

NJA 1969 s. 308. En kvinna, som var finsk medborgare och bosatt i Finland, födde där 1960 ett barn utom äktenskap. Kvinnan och barnet flyttade 1965 till Sverige. Vid svensk domstol väcktes faderskapstalan mot en i Finland bosatt finsk medborgare. HD uttalade, att enär barnet sedan november 1965 stadigvarande vistades här i riket, fick svensk domstol anses behörig att upptaga den i målet väckta talan till prövning.¹⁹

Vid handläggning av faderskapsmål iakttages, att var och en som kan föra talan på barnets vägnar beredes tillfälle att yttra sig i målet. Den för indispositiva civilmål i allmänhet gällande regeln att rätten skall sörja för fullständig utredning har kompletterats med särskilt stadgande, att rätten skall vaka över att bördsfrågan blir tillbörligen utredd. Handläggning av faderskapsmål kan ske inom stängda dörrar. Även handlingar i sådant mål, såsom barnavårdsmans protokoll över av honom verkställd undersökning, kan hållas hemliga.

I faderskapsmål gäller det först att utreda²⁰ huruvida *svarande i målet haft samlag med modern* under konceptionstiden.²¹ Vitsordar

¹⁹ Här må även antecknas *NJA 1969 s. 344.* En i Sverige bosatt svensk kvinna födde härstädes ett barn utom äktenskap. En i England bosatt brittisk medborgare undertecknade skriftligt erkännande att han var fader till barnet. Svensk domstol ansågs av HD behörig att till prövning upptaga talan mot mannen om utgivande av bidrag till barnets underhåll, då detta alltsedan sin födelse jämte sin moder stadigvarande vistades här i riket. Se även *NJA 1969 s. 301.* I *SJT 1966 s. 205 f.* behandlar *Th. Hahn* vissa frågor rörande faderskapsmål, däri svaranden icke är svensk medborgare.

²⁰ Detta uttryck måste anses innebära, att fullt bevis kräves. Det räcker icke med sannolikhetsbevis, *Lind s. 44.*

²¹ Om beräkning av konceptionstid se ovan s. 21 f.

svaranden moderns uppgift, att samlag dem emellan ägt rum på angiven tid, kan man i allmänhet sätta tro därtill. Om svaranden bestrider nämnda uppgift, blir bevisfrågan ofta intrikat. Man har sällan tillgång till direkt bevisning²² och att förebringa hållbar indiciebevisning är merendels ogörligt. Rätten måste därför väsentligen lita till moderns och svarandens utsagor. Om de höres mot varandra under sanningsförsäkran och därvid lämnar motstridande uppgifter, blir avgörandet vanskligt. I praxis torde man vara benägen att sätta tro till moderns uppgift, om den har stöd av andra omständigheter i målet.²³

Är det utrett, att en eller flera svarande haft samlag med modern under konceptionstiden, gäller det att avgöra huruvida det är *sannolikt att barnet avlats av någon svarande*.²⁴ Därvid har man att utgå från den i målet förebragta utredningen om samlag under konceptionstiden. Av särskild vikt är moderns uppgifter och därav föranledda beräkningar. Även i övrigt kan barnavårdsmannens utredning innehålla beaktansvärt material. Därtill kommer så medicinsk bevisning, grundad på blodundersökning och annan antropologisk undersökning.

De nya *bevisreglernas funktion* belyses i Prop. 1969 nr 124 med några exempel som refereras här.²⁵

Antag att modern utpekar en viss man som fader och det utredes, att han haft samlag med henne under konceptionstiden. Han kan icke uteslutas från faderskapet genom blodundersökning. Utredningen visar icke att modern haft samlag med någon annan man under konceptionstiden. Slutsatsen måste då i allmänhet bli, att den utpekade mannen är sannolik som fader. Om blodundersökningen skulle visa en mycket låg sannolikhet för faderskapet, bör faderskapstalan dock kunna bifallas endast om modern gör ett

²² Som förut sagts får vittnesförhör ej äga rum i syfte att styrka, att vittnet haft samlag med modern under konceptionstiden. Däremot kan man höra vittne, exempelvis en väninna till modern, för att styrka att modern under nämnda tid haft samlag med viss man.

²³ Se *Beckman* s. 125 f., *Malmström* s. 65 f., *Lind* s. 45 f. Den sistnämnde säger, att man icke får pressa utredningen alltför mycket för att få fram omständigheter, som möjligen kan stödja moderns uppgifter. Man äventyrar syftet med 1969 års reform genom att mer eller mindre lättvindigt sätta tro till moderns uppgifter om samlag, ifall den utpekade mannen bestämt bestrider, att samlag ägt rum under konceptionstiden.

²⁴ Av Prop. 1969 nr 124 synes ej framgå, att orden "med hänsyn till samtliga omständigheter" har någon särskild betydelse. Enligt den allmänna regeln i 35: 1 RB skall rätten efter samvetsgrann prövning av allt, som förekommit, avgöra, vad i målet är bevisat.

²⁵ Prop. 1969 nr 124 s. 82 f., NJA II 1969 s. 377.

mycket trovärdigt intryck och hennes uppgifter vinner stöd av annan utredning.²⁶

Om man i stället tänker sig en faderskapsprocess, där två män visas ha haft samlag med modern under konceptionstiden och ingen av dem är utesluten från faderskapet enligt företagna blodundersökningar, får en jämförelse göras mellan männen med ledning av alla omständigheter, som kommer fram i målet. Hänsyn kan behöva tagas till sådana skillnader som att den ene mannen haft stadigvarande förbindelse med modern, medan den andre bara haft ett enstaka samlag med henne. Trovärdiga uppgifter om preventivmedel kan icke heller lämnas obeaktade.²⁷ Ibland kan utredning om blodgruppsstatistiska differenser eller annan antropologisk undersökning än blodundersökning fälla utslaget. Den samlade bedömningen i målet måste bli en fråga om övervägande sannolikhet för det ena eller andra faderskapet. Men om faderskapstalan skall kunna bifallas mot någon av männen, får skillnaden i sannolikhet ej vara så liten, att den ter sig praktiskt ganska obetydlig. Då skall faderskapstalan ogillas mot båda männen.

I ett mål där utredningen visar, att modern haft samlag med tre eller flera män under konceptionstiden, beror möjligheterna att nå fram till ett positivt avgörande av faderskapsfrågan i hög grad på resultatet av blodundersökningar och andra antropologiska undersökningar. Om det icke går att nå resultat genom sådana undersökningar och man ej heller på annat sätt kan komma fram till en någorlunda klar sannolikhetsövertikt för en av männen, bör faderskapstalan ogillas mot alla. I sådana fall som det här är fråga om kan hänsyn till moder och barn stundom tala för, att man avstår från att överhuvudtaget anställa rättegång i faderskapsfrågan.

I fråga om *återkallelse av talan* i faderskapsmål gäller i första hand den allmänna regeln för indispositiva civilmål i 13:5 st. 2 RB, att käranden kan återkalla sin talan intill dess underrätten dömt i målet.²⁸ Undantag från denna regel är emellertid stadgat beträffande återkallelse av talan mot en av flera instämnda män. En svarande har intresse av att kunna hindra, att han själv eller annan svarande skiljes från målet utan att detta i sin helhet avskrivs. För separat återkal-

²⁶ I NJA 1970 s. 507 ogillades faderskapstalan mot svarande, då det ej framstod som sannolikt att barnet avlats av denne. HD åberopade i första hand resultatet av sakkunnigutredning. Det antydde, att moderns uppgifter var mindre tillförlitliga.

²⁷ I rättspraxis har man hittills ställt sig tämligen avvisande till invändningar om att preventivmedel använts, NJA 1948 s. 802 och *Lind* s. 49. Han menar att man även i fortsättningen får vara ganska försiktig med att taga hänsyn till sådana invändningar. Till *Linds* uttalande torde kunna läggas den reflexionen, att det måste vara synnerligen vanskligt att avgöra när en uppgift om att preventivmedel använts är trovärdig.

²⁸ I Prop. 1969 nr 124 s. III, NJA II 1969 s. 393 f., framhålls att barnavårdsman har som tjänsteplikt att föra talan. Han får därför endast i undantagsfall återkalla talan, exempelvis då faderskapet under målets anhängighet fastställts genom erkännande.

lelse fordras därför samtycke av alla instämda män.

I 15 § FFL har särskilda bestämmelser om ersättning för *rättegångskostnad* i faderskapsmål meddelats i stället för vad som stadgas i 18: 1—7 RB. Såsom huvudregel gäller att part skall bära sin rättegångskostnad.²⁹ Därav följer att part som ej har fri rättegång kan förpliktas ersätta statsverket sådan kostnad för bevisning och annan utredning, som enligt rättens beslut skall utgå av allmänna medel, jämför 18: 13 RB.³⁰ Barnet kan dock aldrig förpliktas ersätta motparts rättegångskostnad. I allmänhet saknar barnet egna tillgångar och kan därför få fri rättegång. På sina håll har man ansett, att om modern har goda inkomster eller förmögenhet bör fri rättegång ej beviljas barnet. Det kan icke anses riktigt; barnet bör få fri rättegång, om det ej har egna tillgångar av betydelse.³¹

Slutligen finns i 16 § FFL bestämmelser om *fullföljd av talan* i faderskapsmål. I överensstämmelse med den ovan angivna principiella regeln skall i överrätt liksom i underrätt faderskapsfrågan prövas i hela dess vidd. Om underrätten förklarat en av två instämda män vara fader till barnet och denne vädjar mot domen, skall hovrätten pröva icke blott huruvida vadekäranden utan också om den andre instämde mannen är fader. Samtliga parter i underrätten är också parter i överrätt, och fullföljdsinlaga skall därför delgivas med dem alla.

²⁹ Bestämmelsen i 18: 2 RB om kvittning av kostnaderna i indispositiva civilmål är ej tillämplig i faderskapsmål, eftersom rättsförhållandet kan regleras genom erkännande. Faderskapsprocessen är emellertid till sin karaktär indispositiv, och det har därför ansetts riktigt att meddela särskild bestämmelse om kvittning.

³⁰ Se NJA 1970 s. 507.

³¹ I NJA 1957 s. 465 var fråga om jämkning av underhållsbidrag till barn i äktenskap. HD ansåg underhållsskyldigheten innefatta skyldighet att bestrida kostnaderna för en rättegång, som föres för att utfå barnet tillkommande underhållsbidrag. HRn för nedre Norrland intog i SJT 1969 rf. s. 74 motsvarande ståndpunkt i mål om fastställande av faderskap till barn utom äktenskap och utfående av underhållsbidrag. Häremot vänder sig departementschefen i Prop. 1969 nr 124 s. 114, NJA II 1969 s. 395, se även Lind s. 88.

Fjärde kapitlet

Förmynderskapsmål

I 20 kap. FB är särskilda bestämmelser meddelade rörande mål om omyndighetsförklaring och dess hävande. Dessa mål, vilka med en kortare term kan benämnas förmynderskapsmål, är att anse som rättegångsmål, ehuru de *anhängiggöres genom ansökan*, 20: 15 FB.¹ Det beror på att förmynderskapsmål i flertalet fall kan handläggas i samma enkla form som ansökningsärenden, varför stämningförfarandet framstår som en onödig omgång.

Den som önskar bli satt under förmyndare kan själv göra ansökan därom. *Behöriga att ansöka om omyndighetsförklaring* är också vederbörandes make och närmaste fränder² samt förmyndare, om han finner att underårig bör förklaras omyndig jämväl efter uppnådd myndighetsålder. Vidare äger överförmyndare ansöka om omyndighetsförklaring. Annan myndighet ävensom enskild person får vända sig till överförmyndare, om de finner anledning därtill. Har överförmyndare gjort ansökan, bör han förebbringa utredning i målet.³ Ett enklare förfaringssätt tillämpas i fråga om sinnessjuk, som är för vård intagen på sinnessjukhus. Denne kan förklaras omyndig efter anmälan till rätten av den som enligt gällande administrativa bestämmelser har befogenhet att göra sådan anmälan.⁴ Hävande av omyndighetsförklaring kan begäras av den omyndige själv eller hans förmyndare. Däremot får ej frände till den omyndige göra ansökan därom. Talan mot dom på hävande av omyndighetsförklaring får fullföljas av för-

Litteratur om förmynderskapsmål: Walin s. 440 f., Beckman s. 189 f., Förmynderskap (SOU 1970: 67) s. 68 f.

¹ Någon gång finner man att det slutliga avgörandet i förmynderskapsmål kallas utslag. Lagen använder emellertid termen dom, så i 20: 20 FB. Talan mot dom i förmynderskapsmål fullföljes genom vad respektive ansökan om revision, se exempelvis NJA 1962 s. 157.

² Enligt *Walin* s. 443 torde icke för varje särskilt fall kunna angivas vilka som skall anses höra till kretsen av närmaste fränder. I första rummet kommer i betraktande barn, föräldrar och syskon. Det är ej nödvändigt att sökanden är den som står vederbörande allra närmast.

³ Överförmyndare kan enligt 20: 34 FB anlita ombud för utförande av talan. Rätten äger tillerkänna överförmyndaren ersättning av allmänna medel för arbete och utlägg. Han kan få ersättning även om han förlorat målet, NJA 1938 s. 559.

⁴ Enligt uppgift i SOU 1970: 67 s. 68 finns bestämmelser för närvarande ej meddelade.

myndaren samt envar, som är behörig att ansöka om omyndighetsförklaring.

Angående befogenheten att föra talan i förmynderskapsmål märkes följande rättsfall.

SJT 1947 rf. s. 31. På anmälan av sjukhusläkare blev en person omyndigförklarad. Den omyndigförklarades broder ansågs ej äga föra talan mot beslutet om omyndighetsförklaring.

NJA 1962 s. 29. En person förklarades på egen ansökan av underrätt omyndig. Sedan den omyndigförklarade vädjat mot underrättens dom, upphävde HovRn domen genom ett såsom beslut betecknat avgörande. Varken närmaste frände, son till den omyndigförklarade, förmyndaren eller överförmyndaren ansågs äga föra talan mot HRns beslut. I detta fall befanns alltså 20: 22 FB ej äga tillämpning.

NJA 1962 s. 157. En underårig person skulle enligt dom förbli omyndig jämväl efter uppnådd myndighetsålder. Sedermera hemställde han i ansökan till underrätt att bli förklarad myndig. Underrätten avlog genom dom ansökningen. Talan mot domen fullföljdes av den omyndige med förmyndaren som vadesvarande. HRn hävde genom dom omyndighetsförklaringen och tillkännagav, att talan mot domen fick av parterna föras genom ansökan om revision. Överförmyndaren sökte revision, men hans revisionstalan avvisades, enär han enligt 20: 37 FB, 20 § RP och 7 kap. RB icke ansågs behörig att i målet fullfölja talan till HD.⁵

Då ansökan om omyndighetsförklaring avser person, som uppnått myndig ålder, upptages ansökan av rätten i den ort där denne har sitt hemvist, i andra hand av Stockholms tingsrätt, 20: 15 FB. Ansökan att underårig skall förbli omyndig jämväl efter uppnådd myndighetsålder göres hos den rätt, där förmynderskapet är inskrivet eller, om inskrivning ej ägt rum, där inskrivning skall ske. Ansökan om hävande av omyndighetsförklaring upptages av den rätt, där förmynderskapet för den omyndige är inskrivet.

I fråga om förfarandet i förmynderskapsmål är bestämmelserna i RB om *indispositiva civilmål* i princip tillämpliga. Till följd därav får hämtning till rätten ske, vilket kan ha väsentlig betydelse för utredningen. Om ansökan gjorts att någon skall förklaras omyndig på grund av psykisk sjukdom, har denne rätt att på begäran få åt sig förordnat rättegångsbiträde som får ersättning av allmänna medel.⁶ Vid fara i dröjsmål kan utan huvudförhandling interimistiskt förordnande meddelas, varigenom person, om vars försättande i omyndighet

⁵ *Walin* s. 465 anför att talan, som i lägre instans förts av överförmyndare, får fullföljas till HD allenast av riksåklagaren. Prövningstillstånd erfordras icke.

⁶ Se rättsfall i *SJT 1931 rf. s. 1*, *1942 rf. s. 68*, *1943 rf. s. 70*.

är fråga, förklaras omyndig till dess målet avgöres av rätten.⁷

Som ovan antytts gestaltar sig förfarandet ofta enkelt, i det att målet kan avgöras omedelbart *utan muntlig förhandling*. Det är fallet då någon själv begärt att bli omyndigförklarad eller medgivit ansökan därom, ävensom när fråga är om omyndighetsförklaring av psykiskt sjuk person och det kan antagas att hans hörande skulle vara utan gagn. Ansökan av omyndig om omyndighetsförklaringens hävande kan omedelbart avslås, om ansökan är uppenbart oggrundad. Befinnes mål ej kunna avgöras omedelbart, handlägges detsamma i ordinär ordning med förberedelse och huvudförhandling.⁸

I det av förmynderskapsutredningen avgivna betänkandet Förmynderskap (SOU 1970: 67) föreslås vissa *ändringar i fråga om förfarandet* i förmynderskapsmål.

Det framhålls i betänkandet s. 70, att den möjlighet lagen i 20: 17 st. 1 FB lämnar att förklara en person omyndig mot hans vilja, utan att han höres över ansökan härom, måste användas med största försiktighet, jfr JO 1967 s. 68. Nuvarande praxis härutinnan synes ej vara tillfredsställande. Om det avsteg lagen gör från den kontradiktoriska principen skall kvarstå, bör det endast avse fall, där vederbörande på grund av sitt sinnestillstånd är så i avsaknad av förmåga till förbindelse med sin omgivning, att hans hörande skulle framstå som meningslöst.

Utredningen ifrågasätter emellertid, om det över huvud är nödvändigt att göra undantag från det eljest i vår rättegångsordning uppställda kravet på kontradiktorisk förhandling. Hur än ett undantagsstadgande utformas, föreligger alltid risk för att en person, som förklaras omyndig utan att ha fått kännedom om, att ansökan om hans omyndighetsförklaring gjorts, sedermera visar sig mycket väl ha kunnat förstå vad saken gällde. En sådan person kan med fog anse sig orättvist behandlad och får helt naturligt en avog inställning till samhället. Utredningen föreslår därför, att bestämmelsen i 20: 17 st. 1 FB, att mål om omyndighetsförklaring av psykiskt sjuk person kan företagas till omedelbart avgörande utan huvudförhandling, utgår ur lagen.⁹

Förslaget medför att då ansökan om omyndighetsförklaring gjorts av annan än den, som avses med ansökningen, och denne ej samtyckt till att

⁷ Beslut härom får enligt 20: 39 FB särskilt överklagas och kan när som helst av rätten återkallas, 20: 20 st. 2 FB.

⁸ Enligt 20: 35 FB länder beslut, varigenom en person förklarats omyndig, till efterrättelse intill dess målet avgjorts genom lagakraftätagande dom eller beslut, se ock rättsfall i NJA 1945 s. 217 och 1954 s. 101. I det senare fallet förklarades rättshandling, som den omyndigförklarade företagit under sagda tid, icke gällande.

I NJA 1964 s. 21 lämnades ansökan av omyndigförklarad om resning i mål om omyndighetsförklaring utan bifall, eftersom omyndighetsförklaringen hävts genom senare meddelad dom.

⁹ Jfr Kungl. Maj:ts beslut 25 november 1971 nr ST 1257.

omyndigförklaras, föreläggande alltid skall utfärdas för honom att svara i målet. Angående föreläggandet gäller vad som är stadgat om stämning i civilmål; delgivning skall ske enligt bestämmelserna i delgivningslagen den 29 juni 1970. Om den som avses med ansökan om omyndighetsförklaring på grund av sitt sinnestillstånd uppenbarligen ej förstår vad saken gäller, kan någon delgivning med honom personligen ej äga rum. Utredningen föreslår att i detta fall, ävensom då vederbörande skulle lida allvarlig skada av att få del av ansökningen, rätten skall förordna god man att i målet företräda honom och bevaka hans rätt. Gode mannen har att underrätta sig om klientens situation såväl i personligt som i ekonomiskt hänseende. Han bör få arvode och ersättning enligt vad som gäller om gottgörelse åt rättegångsbiträde, som förordnas av rätten.

I fråga om förfarandet i mål om hävande av omyndighetsförklaring finner utredningen gällande bestämmelser i huvudsak tillfredsställande. Rätten brukar i praxis höra överförmyndaren över ansökan om hävande av omyndighetsförklaring. Utredningen föreslår att denna praxis lagfästes.

Femte kapitlet

Konkursmål

I samband med konkurs förekommer ett flertal olika slag av civilmål.¹ Vissa bestämmelser av mera allmän innebörd rörande dylika mål är meddelade i 211 § KL. Om speciell procedur kan man egentligen endast tala när det gäller förfarandet i *mål om tvistig bevakning* (jävsprocess). Dessa mål är av ganska stor praktisk betydelse.²

Enligt 101 § KL har borgenär, som vill framställa anspråk på betalning i konkurs, att *skriftligen bevaka sin fordran*. I bevakningsinlaga skall borgenären uppgiva sin fordran samt, om förmånsrätt yrkas, grunden för förmånsrätten.³ Vid inlaga, som skall vara egenhändigt undertecknad av borgenären eller hans befullmäktigade ombud, bör fogas handlingar som kan styrka borgenärens anspråk. Bevakningsinlaga jämte bifogade handlingar i två exemplar ingives eller insändes med posten till konkursdomaren inom tid, som utsatts i konkurskungörelsen. Försittes denna tid, har borgenären möjlighet till efterbevakning, varom mera nedan.

Efter bevakningstidens utgång skall bevakningarna hållas tillgängliga för granskning. För detta ändamål överlämnar konkursdomaren det ena exemplaret av bevakningshandlingarna (*konkursakten*) till rättens ombudsman. Denne upprättar genast en förteckning i två exemplar över bevakningarna, upptagande för varje bevakad fordran dess belopp samt, om förmånsrätt yrkats, förmånsrättens grund och den plats i förmånsrättsordningen, som enligt framställt yrkande tillkommer fordringen. Förteckningen tjänar som register över bevak-

¹ *Welamson* har i sina arbeten Konkursrätt och Konkurs givit en utförlig framställning av reglerna om rättegång i konkurs. I Konkurs s. 87 f. behandlas under denna rubrik tvist om fordran mot gäldenären, tvist om tillgång av beskaffenhet att kunna ingå i konkursboet och återvinningstalan samt s. 130 f. under rubriken Bevakningsförfarandet mål om tvistig bevakning. Se vidare Konkursrätt s. 288 f. och s. 518 f.

² Enligt den statistiska redogörelsen Domstolarna 1968 tabell 5 s. 23 avgjorde härads- och rådhusrätterna nämnda år 2 525 konkurstvister. De allra flesta av dessa torde ha varit mål om tvistig bevakning.

³ *Welamson* påpekar, Konkursrätt s. 518, att lagen ej innehåller någon direkt föreskrift om att grunden för fordran skall angivas. För att en fordran skall vara individualiserad kräves emellertid att grunden utsättes. Tydligt bör konkursdomaren, om grunden för fordran ej är angiven, låta komplettera inlagan i detta hänseende. Eljest blir det väl hart när omöjligt att bedöma, huruvida anmärkning mot bevakningen skall göras eller ej.

ningarna. Det ena exemplaret överlämnas till konkursdomaren att hållas tillgängligt jämte det hos honom befintliga exemplaret av konkursakten.

De i akten ingående bevakningarna skall granskas av förvaltaren, som har att, om han finner anledning till anmärkning mot bevakning, upprätta en *anmärkningsskrift*. Rätt att framställa anmärkning (jäv) mot bevakning tillkommer gäldenären ävensom borgenär, som bevakat fordran i konkursen. Anmärkning skall innefatta ett bestämt yrkande beträffande viss bevakning med angivande av grunden för yrkandet.^{3a}

Tvist rörande bevakad fordran behandlas i första hand vid särskilt borgenärssammanträde, *förlikningssammanträde*, under ordförandeskap av rättens ombudsman, 108 § KL. Till sammanträdet kallas varje borgenär, mot vars bevakning anmärkning framställts. Ombudsmannen har att genom förhör med de vid sammanträdet närvarande söka utreda tvistefrågan och åstadkomma förlikning. Om samtliga närvarande går med på att jäv förfaller eller inskränkes, är det giltigt.⁴ Annorledes än vid förlikningssammanträde kan förlikning rörande jävad fordran endast ingås med samtycke av alla dem, vilkas rätt är beroende av förlikningen.

Har förlikning om tvistig bevakning icke träffats senast vid förlikningssammanträdet, skall frågan *hänskjutas till rätten*. Målet företages till muntlig förberedelse på dag inom fjorton dagar från förlikningssammanträdet, vilken tidigare bestämts av konkursdomaren, 103 § 3 st. och 211 § 2 st. KL. Omedelbar huvudförhandling kan hållas, om samtliga närvarande samtycker därtill eller saken finnes uppenbar; i annat fall utsättes målet till särskild huvudförhandling.⁵

^{3a} I praxis har den regeln utbildats, att domstol vid prövning av tvistig bevakning endast har att taga hänsyn till jävsgrund, som åberopats i skriftlig anmärkning, framställd i behörig tid, *Welamson*, Konkursrätt s. 531. Denna praxis kan sägas numera ha stöd av stadgandet i 17 : 3 RB, att dom i dispositivt mål ej får grundas på omständighet, som part icke åberopat till grund för sin talan, se Civilprocessrätt s. 161 f.

⁴ Observera att detta gäller endast jäv, icke fordringsanspråk på grund av jävad bevakning. Det tillkommer borgenären ensam att avstå från sitt anspråk helt eller delvis. Om borgenären uteblir från förlikningssammanträde, kan således någon ändring av hans anspråk icke ske. Borgenär, vars bevakning jävats, måste ha klart för sig att hans utevaro automatiskt medför att tvisten hänskjutes till rätten, såvida ej jävet frånfalles vilket sällan lär ske. Rättens ombudsman torde i meddelande jämlikt 107 § KL till borgenär med jävad bevakning böra erinra honom härom.

⁵ Jfr stadgandet om omedelbar huvudförhandling i 42:20 st. 2 RB, *Ekelöf V* s. 56 f., Civilprocessrätt s. 249 f. Stadgandet har ändrats genom lag 29

I 109 § KL inskräpes kravet på snabbhet i handläggningen av mål om tvistig bevakning. Där föreskrives också, att om det finns flera sådana mål, skall de handläggas gemensamt och om möjligt avgöras i ett sammanhang.

Borgenär som bevakat fordran kan inskränka sin bevakning eller återkalla den. För partiell eller total eftergift av jäv fordras däremot som förut framhållits samtycke av alla, vilkas rätt är beroende därav. Mål om tvistig bevakning är således ej att betrakta som ett vanligt dispositivt mål. Man torde därför böra anse, att rätten har obegränsad befogenhet att införskaffa utredning för att kunna bedöma om och i vad mån ett jäv är befogat.⁶ Det betingas främst av det allmänna borgenärsintresset. I regel kan man väl dock utgå från att konkursförvaltaren iakttagit detta.

Vad angår *omfattningen av rättens prövning* är att märka, att endast sådan grund för jäv, som upptagits i anmärkningsskrift, vinner beaktande. Konkursförvaltare och annan, som för talan vid rätten, kan således icke motivera jäv så som han finner lämpligt. Detta är naturligtvis av stor vikt med hänsyn till angelägenheten av att ernå reda och koncentration i processen. I fråga om rättegångskostnad tillämpas numera de allmänna reglerna i 18 kap. RB.⁷ Rättens avgörande av huvudsaken i jävsprocess kallas i lagen dom; sålunda talas i 125 § KL om dom i tvist angående bevakad fordran. Trots detta brukas i praxis ofta termerna beslut eller slutligt beslut; den senare termen användes i HD. Rättsmedel mot avgörandet är besvär, 211 § 4 st. KL och 49 kap. RB.

I 115 § KL finns en bestämmelse om *domens rättskraft* i mål om tvistig bevakning. Genom dom i sådant mål är endast avgjort vilken

maj 1969, se NJA II 1969 s. 454. Numera talas om huvudförhandling i förenklad form.

⁶ *Welamson*, Konkursrätt s. 539, finner frågan om rättens befogenhet att självmannt föranstalta om bevisning vanskelig och menar, att bestämmelserna i 35:6 RB närmast pekar mot ett nekande svar. Han anser emellertid att en begränsad befogenhet för rätten i förevarande hänseende bäst överensstämmer med grundtanken i KL om skydd för enskild intressent. Någon större praktisk betydelse har saken knappast. Enligt vad *Welamson* uppgiver synes det vara mycket sällsynt, att rätten överhuvud företager någon åtgärd för att komplettera utredningen.

⁷ Tidigare var man obenägen att tillämpa dess regler vad angick kostnad i underrätten. Vägledande är numera rättsfallet NJA 1961 s. 84, där HD fastslog att bestämmelserna i 18 kap. är tillämpliga i fråga om kostnad i alla instanser. HD:s uttalande är emellertid försett med vissa modifikationer, varom se *Welamson*, Konkurs s. 136 f. I målet avgav styrelsen för Sveriges advokatsamfund yttrande till HD.

rätt i konkursen tillkommer den bevakade fordringen. Denna regel följer strängt taget av den allmänna principen i 17:11 RB, att dom äger rättskraft såvitt därigenom avgjorts den sak varom talan väckts. Den talan som väckes genom bevakning i konkurs avser just frågan vilken rätt som i konkursen tillkommer den bevakade fordringen och intet därutöver. Tydligen är det icke rimligt att borgenären skall nödgas i konkursmålet förebringa fullständig utredning om den bevakade fordringen vid äventyr, att han förlorar rätten att göra fordringen gällande utom konkursen. Den utdelning han kan få i denna är ju ofta relativt liten.⁸

Om *efterbevakning* stadgas i 111 §. Borgenär, som underlåter att bevaka inom utsatt tid, har möjlighet att senare innan konkursen avslutats bevaka sin fordran. Efterbevakning prövas i samma ordning som annan bevakning; de särskilda kostnader som därav vållas får den efterbevakande borgenären betala. En annan nackdel med efterbevakning är att, när efterbevakning göres, så mycket av konkursboets medel kan ha utdelats, att återstoden icke räcker till fullständig utdelning på efterbevakande borgenärs fordran. Ju senare en fordran efterbevakas desto mindre blir utsikten att få utdelning på fordringen.

⁸ Anledningen till att bestämmelsen i 115 § upptagits i lagen är att före KL:s tillkomst (1921) en annan regel tillämpades i praxis. Principen i 17:11 st. 1 RB var ju då icke lagfäst, varför det kunde vara påkallat att den fick komma till uttryck i detta specialfall.

Andra avdelningen

Summarisk civilprocess

Sjätte kapitlet

Inledande anmärkningar

Den ordinära civilprocessen är och måste vara anpassad främst för avgörande av mera invecklade och svårutredda rättstvister. Förfarandet blir därför tämligen omständligt och kostsamt, särskilt som det i regel erfordras att parterna inställer sig inför rätta. Emellertid finns det ett stort antal *mål av enkel beskaffenhet*, som kan avgöras i en skriftlig procedur utan att parterna behöver inställa sig.¹ Behovet av särskilda anordningar för avgörande av sådana enkla mål kan näppe- ligen tillgodoses inom den ordinära processens ram.² En summarisk skriftlig process blir under alla förhållanden både billigare och snabbare än det ordinära förfarandet. Summarisk kallar man en process, i vilken parts rätt att framställa invändningar och förebringa bevisning begränsats.

I den svenska rättsutvecklingen har behovet av summarisk behandling av enkla mål från början fyllts genom förfarande inför *administrativ myndighet*. Under 1600-talet uppkom den praxis, att Konungens befallningshavande i klara mål förordnade om exekution utan dom; endast tvistiga mål behövde gå till domstol.³ Denna praxis hade väl sin största betydelse

Litteratur om lagsökning och betalningsföreläggande: artiklar i NJA II 1908 nr 4, 1937 nr 10, 1947 s. 114, *Trygger*, Kommentar s. 23 f., *Lihné*, Lagsökning, *Jacobsson*, Åberops- och bevisbörderegler i lagsökningsförfarandet, *Boström-Linders*, Lagsökning och betalningsföreläggande, Lagberedningen, Utsökningsrätt II (LB). För litteratur om judiciell handräckning se nedan under 10 kap.

¹ Dessa mål är betydligt talrikare än civilmålen. Enligt den statistiska redogörelsen Domstolarna 1968 tabell 15 s. 31 och tabell 34 s. 67 handlade detta år härads- och rådhusrätterna slutligt 51 495 civilmål, medan samma år i summarisk väg slutligt handlades 203 490 mål, därav 46 613 lagsökningsmål (varav 4 099 avseende intecknad fordran) och 150 016 mål om betalningsföreläggande av härads- och rådhusrätterna samt 6 861 handräckningsmål av överexekutorerna (enligt 191 och 192 §§ UL).

² Jfr *Stjernquist*, Om handräckningsutslag s. 168 f. ävensom uttalanden av processlagberedningen i SOU 1938: 44 s. 37 f. och 1944: 10 s. 108.

³ För det följande se *Stjernquist* s. 94 f. Under medeltiden stadgade sig det

när det gällde klara fordringar, för vilka utmätning omedelbart beviljades. Men vid sidan därav förordnades om exekution utan dom av andra civila anspråk, när sökandens rätt ansågs klar. Såvitt rörde fordringar reglerades Konungens befallningshavandes befogenhet att bevilja omedelbar exekution genom bestämmelserna i 4 kap. utsökningsbalken "om utmätning å skuldebrev, klara förskrifningar och goda mäns utslag." Däremot saknades i lagen närmare föreskrifter om exekution utan dom i andra fall. I praxis ansågs emellertid den grundsatsen gälla, att befallningshavanden i klara mål skulle förhjälpa sökanden till hans rätt.⁴

Utsökningslagen (UL) upptog i 2 kap. bestämmelser om *summarisk process i betalningsmål* under rubriken "lagsökning för gäld".⁵ Dessa bestämmelser ersatte stadgandena i utsökningsbalken om omedelbar utmätning.⁶ Lagsökningsmål upptogs av överexekutor, den högre exekutiva myndigheten. För att kunna indrivnas genom lagsökning måste en fordran vara grundad på skuldebrev eller annat skriftligt fordringsbevis. Vidare upptog UL i kapitlet om handräckning stadganden om överexekutors befogenhet att bevilja exekution utan dom. Dessa stadganden avsåg återställande av besittning eller annat förhållande, som rubbats, samt vräkning av nyttjanderättshavare. I anslutning härtil har praxis utbildat ett förfarande, vilket kan betecknas som en summarisk process i andra mål än betalningsmål. Detta förfarande, som lämpligen torde kunna kallas *judiciell handräckning*, behandlas i ett senare kapitel. Här kommer närmast en redogörelse för den summariska processen i betalningsmål, lagsökning och betalningsföreläggande.

bruket, att den som hade ett klart skuldebrev kunde hos Konungen utverka exekution utan föregående rättegång. Detta är ursprunget till institutet lagsökning. Småningom övergick befogenheten att giva omedelbar exekution till Konungens fogdar, senare befallningshavande. Se härom *Sjögren*, Bidrag till den svenska exekutivprocessens historia, *Lihné* s. 19 f.

⁴ *Nehrman*, Inledning til then swenska processum civilem s. 424: " — — — — — lemnar Konungens Befalningshafwande utsökning, när saken eller fordringen är så klar, at then sökte ej förmådt bestrida then, eller ock then sökande wederlagt hvad then andre föreburit — men finner Konungens Befalningshafwande saken twistig, i anseende til factum eller jus, förwises saken til domstolen".

⁵ Termen lagsökning synes icke förekomma i utsökningsbalken eller över huvud i 1734 års lag. I äldre tid användes ordet som beteckning för väckande och utförande av talan i allmänhet. Det torde ha varit därför som UL:s redaktörer ansåg sig böra tillägga den närmare bestämningen "för gäld". Sedan språkbruket numera stadgats har man funnit sig kunna undvara denna bestämning.

⁶ En kommentar till 2 kap. UL finns hos *Trygger* s. 23 f. Den är fortfarande av intresse.

Den tankegång som ligger bakom institutet lagsökning är följande. Om en fordran grundas på *skriftligt fordringsbevis*, kan man låta borgenären för indrivning av fordringen anlita en summarisk procedur utan att rättssäkerheten därigenom äventyras. Det kan nämligen antagas, att gäldenären icke låter ett dylikt dokument komma i annans hand med mindre han fått valuta för detsamma, och att han ej infriar skulden utan att han får tillbaka fordringsbeviset eller erhåller bevis om amortering eller räntebetalning. Har han låtit försummelse härutinnan komma sig till last, måste hans intresse anses nöjaktigt tillgodosett om han, efter att ha blivit dömd att betala, kan genom återvinning bringa saken under prövning i ordinär väg.⁷

Vid sidan av penningkredit förekommer emellertid i stor utsträckning *kredit för direkt konsumtion* av varor och tillhandahållande av tjänster. Säljare eller annan borgenär brukar då skicka räkning på utförd prestation. Tydligt är sådan räkning icke något skriftligt fordringsbevis utan innefattar endast ett av borgenären framställt krav.⁸ Räkningsfordringar är emellertid oftast ostridiga mellan kontrahenterna; om gäldenären icke betalar beror det på slarv eller oförmåga. För indrivning av sådana fordringar behöver man icke gå till ordinär process; det medför kostnader som icke står i rimligt förhållande till de små värden det här oftast rör sig om. Man kan nöja sig med att på tillförlitligt sätt konstatera, att en fordran icke bestrides av gäldenären, varefter utmätning får ske. Gäldenären bör liksom vid lagsökning beredas tillfälle att söka återvinning.

En summarisk procedur för uttagande av fordringar, som ej grundas på skriftligt fordringsbevis, infördes i vår rätt genom lagen den 26 april 1907 om *handräckning för fordrans utfående*.⁹ Vid sidan av lagsökningen anordnades ett förfarande inför överexekutor, varigenom skulle konstateras huruvida gäldenären lämnade det framställda kravet obesträtt. Förfarandet hade emellertid vissa brister, väsentligen beroende på att detsamma var förlagt till exekutiv myndighet

⁷ Återvinning enligt LSL är liksom återvinning mot tredskodom i 44:9 och 10 RB ett rättsmedel, varigenom ett mål ånyo göres anhängigt i domstol, som förut behandlat det. Helt skild härifrån är återvinning enligt KL, som innebär ogiltigförklaring av en rättshandling, se *Welamson*, Konkursrätt s. 206.

⁸ Angående begreppet skriftligt fordringsbevis se vidare nedan s. 54 f.

⁹ Se NJA II 1908 nr 4. Som förebild tjänade det i Tyskland och Österrike praktiserade Mahnverfahren, varigenom myndighet riktade en uppfordran till gäldenären att, om han ville framställa någon invändning mot kravet, göra detta inom viss tid. Här om se vidare nedan s. 67 f.

i stället för till domstol.¹⁰ Även för lagsökningsprocessen medförde detta förhållande olägenhet. I fall då det visade sig att den summariska vägen ej var framkomlig, måste borgenären, om han ville fullfölja saken, stämma till domstol efter att i onödan ha offrat tid och kostnader. En överflyttning av de summariska betalningsmålen från överexekutor till domstol framstod därför som starkt motiverad.

Denna överflyttning skedde genom lagen den 18 juni 1937 om lagsökning och om handräckning för fordran (lagsökningslag); i samband därmed upphävdes 2 kap. UL och 1907 års lag om handräckning för fordrans utfående.¹¹ Vid tillkomsten av RB ersattes 1937 års lagsökningslag med lagen den 20 december 1946 om lagsökning och betalningsföreläggande (*lagsökningslag*, LSL).¹² I denna lag utbyttes termen handräckning för fordran mot *betalningsföreläggande*, enär man ville reservera beteckningen handräckning för åtgärder av exekutiv karaktär. Betalningsföreläggande kan emellertid sägas vara en mindre exakt benämning, eftersom gäldenären icke förelägges att betala utan att anmäla sitt bestridande, om han önskar framställa sådant.

I Finland har man ett lagsökningsförfarande som är snarlikt det svenska.¹³ Lagsökningen regleras i 2 kap. utsökningslagen den 3 december 1895. Förfarandet äger rum hos överexekutor, men man överväger att flytta lagsökningsmålen till domstol. Vidare gäller i Finland en lag den 10 juli 1954 om betalningsorder. Enligt denna lag kan häradshövding eller ordförande i rådhusrätt medelst betalningsorder ålägga gäldenär att betala fordran på visst belopp i pengar. Beträffande förfarandet vid rätten gäller bestämmelser som är ganska lika de svenska reglerna om betalningsföreläggande. I Danmark och Norge saknas direkta motsvarigheter till lagsökning och betalningsföreläggande. I stället har man regler om omedelbar exekution på grund av vissa skriftliga handlingar, såsom skuldebrev, som innehåller medgivande till indrivning utan dom, och förlikning. Nämnade handlingar fungerar således som exekutionstitlar.

Lagberedningen har undersökt frågan huruvida gemensamma nordiska

¹⁰ För det följande se uttalanden av processkommissionen 1926 och av lagrådet 1927 i dess yttrande över kommissionens förslag i NJA II 1937 s. 463 f.

¹¹ Se NJA II 1937 s. 461 f.

¹² Se processlagberedningens förslag till lag om lagsökning och om handräckning för fordran (lagsökningslag) i SOU 1944: 10 s. 108 f. samt NJA II 1947 s. 114 f.

¹³ För det följande se LB s. 30 f., *Lihné* s. 31 f. Ett förslag till ändrade bestämmelser om lagsökning (lagsökningskommitténs betänkande nr 1, kommittébeträkande 1965: A 5. Lagsökning, tryckt Helsingfors 1966), har enligt meddelande i mars 1971 från Finlands justitieministerium icke lett till lagstiftning.

regler beträffande summarisk gäldsprocess bör eftersträvas men kommit till ett negativt resultat. Lagsökning torde allmänt anses som ett praktiskt värdefullt institut, icke minst därför att det kan användas för indrivning av fordran, som grundas på skriftligt fordringsbevis i allmänhet, icke endast vissa slag av skuldebrev. Frågan måste därför bli om det kan vara praktiskt motiverat att vid sidan av lagsökning och betalningsföreläggande meddela särskilda regler om omedelbar exekution på grund av vissa skuldebrev. Beredningen har besvarat frågan nekande.¹⁴ Om en borgenär i princip kan välja mellan lagsökning och betalningsföreläggande när det gäller att indriva fordran, som grundas på skriftligt fordringsbevis, finns ej något behov av omedelbar exekution på vissa skuldebrev. Villkoret att gäldenären i skuldebrevet skall ha särskilt medgivit, att dylik exekution får ske, kan knappast anses betryggande ur rättssäkerhetssynpunkt.

Beredningen har framlagt förslag till särskilda lagar om lagsökning och om betalningsföreläggande. Det förra förslaget innehåller icke några sakliga nyheter av större betydelse. Förslaget till lag om betalningsföreläggande upptager däremot mera väsentliga nyheter dels i fråga om användningsområdet för betalningsföreläggande och dels genom överflyttning av mål om betalningsföreläggande från allmän underrätt till utmätningsman. Här om blir närmare tal nedan vid behandlingen av institutet betalningsföreläggande.

I 30—37 §§ LSL meddelas vissa bestämmelser, vilka är gemensamma för de båda slagen av summarisk gäldsprocess. Vi behandlar här huvudpunkterna i dessa bestämmelser.

Vid handläggning av lagsökningsmål och mål om betalningsföreläggande är *tingsrätt domför med en lagfaren domare*. Om forum gäller vad som är stadgat för civilmål.¹⁵ I allmänhet är alltså gäldenärens personliga forum behörigt, men vid lagsökning för fordran, som är intecknad i fastighet, har borgenären att vända sig till fastighetsforum. I motsats till vad som gäller för civilmål skall rätten alltid ex officio pröva sin behörighet.¹⁶

Enligt vad nedan omtalas skall lagsökningsmål och mål om betalningsföreläggande i vissa fall *hänskjutas till rättegång*, vilket innebär att målet skall handläggas som civilmål. Talan i detta mål anses väckt då lagsökningsinlaga inkom till rätten eller ansökan om betalningsföreläggande gjordes hos rätten. Rättens förordnande om

¹⁴ LB s. 36. Lagberedningen utgår från att vissa av beredningen ifrågasatta ändringar sker i lagstiftningen om summarisk gäldsprocess, bland annat att betalningsföreläggande får användas även för indrivning av fordran, som grundas på skriftligt fordringsbevis.

¹⁵ 10 kap. RB, *Ekelöf* II s. 21 f., *Civilprocessrätt* s. 70 f.

¹⁶ I praxis tillämpas ej föreskriften om officialprövning i det fall, att målet enligt skiljeavtal skall prövas av skiljemän, NJA 1964 s. 2, SJT 1967 rf. s. 58, Skiljeförfarande s. 41, jfr nedan s. 118.

fortsatt handläggning motsvarar utfärdande av stämning. Rätten kan antingen förordna om förberedelse eller utsätta målet till huvudförhandling; förberedelse är således ej som i civilmål obligatorisk.¹⁷

Det viktigaste rättsmedlet i summariskt betalningsmål är *återvinning*. Det kan komma till användning när i lagsökningsmål *borgenärs talan bifallits*¹⁸ eller i mål om betalningsföreläggande *slutbevis utfärdats*.¹⁹ Genom att söka återvinning kan gäldenären få prövning i ordinär väg av frågan om han är betalningsskyldig. I lagsökningsmål anses borgenärens talan bifallen även i fall, där ett av gäldenären framställt kvittningsyrkande godkänts och borgenärens fordran därigenom bortkvittats.²⁰ Beträffande förfarandet vid återvinning i summariskt betalningsmål tillämpas i huvudsak samma regler, som enligt 44 kap. RB gäller i fråga om återvinning mot tredskodom.

Talan mot beslut, varigenom ansökan om lagsökning eller betalningsföreläggande *avvisats*, föres genom *besvär till hovrätten*. Det samma gäller utslag i lagsökningsmål, i vad sådant går ut på annat än bifall till borgenärs talan. Här är fråga om fall då rätten, ehuru sökandens talan i huvudsaken bifallits, helt eller delvis ogillat av honom framställt yrkande om ersättning för lagsökningskostnad eller lämnat utan bifall begäran, som han gjort om kvarstad, skingringsförbud eller vräkning. Klagan får ej föras över beslut, varigenom mål hänskjutits till rättegång.²¹

Som regel får klagan ej föras över hovrätts beslut i dit fullföljt mål. Ett undantag finns emellertid från denna regel. Hovrätts beslut rö-

¹⁷ I praxis torde förberedelse i regel äga rum. Då gäldenären som ofta är fallet icke närmare motiverat sitt bestridande, kan det näppeligen bli fråga om att omedelbart utsätta målet till huvudförhandling.

¹⁸ Enligt 32 § UL fanns ej återvinningsrätt i lagsökningsmål, om gäldenären hos överexekutor erkänt skulden, se *Trygger* s. 101 f. Denna begränsning upptogs ej i 1937 års lagsökningslag, se NJA II 1937 s. 487.

¹⁹ Angående frågan om tid för sökande av återvinning i mål om betalningsföreläggande när utmätningsförrättning ägt rum men gäldenären därvid befunnits sakna utmätningsbara tillgångar se NJA 1968 s. 121.

²⁰ *Trygger* s. 103 framhåller att i fråga om anspråk, som göres gällande kvittningsvis, den i lagsökningsförfarandet sökte otvivelaktigt är borgenär och den lagsökande gäldenär. I SJT 1966 rf. s. 8 fick sökande i lagsökningsmål, sedan hans fordran bortkvittats, besvärshänvisning. HRn återförvisade målet och förordnade att vid den fortsatta handläggningen sökandens besvärslinlaga skulle upptagas som ansökan om återvinning. Om kvittning i lagsökningsmål se vidare nedan s. 64.

²¹ Processlagberedningen uttalade, se NJA II 1947 s. 144, att det utan uttryckligt stadgande torde vara uppenbart, att angående besvärstalan skall vad i RB är föreskrivet om besvär äga motsvarande tillämpning.

rande kvarstad, skingringsförbud eller vräkning kan överklagas, vare sig beslutet meddelats under målets handläggning eller i slutligt utslag.²²

Lagberedningen framhåller,²³ att *förbudet att fullfölja talan till HD* i andra fall än det i LSL medgivna visat sig förenat med olägenheter, i det att hovrätterna eller deras olika avdelningar kommit till olika resultat i rättsfrågor. De spörsmål som här varit i fråga har rört förutsättningarna för att kunna anlita lagsökning. Talan lär ibland ha avvisats av hovrätt och i andra fall upptagits, ehuru den varit av enahanda beskaffenhet. Enligt beredningens mening föreligger här behov av möjlighet till prejudikatdispens. Ett närmare studium av rättsfall, som rör tillämpningen av LSL, kommer läsaren att ansluta sig till denna mening. Behovet av dispensmöjlighet är emellertid ej begränsat till att endast gälla lagsökningsmål, utan är också kännbart vad angår mål om betalningsföreläggande.²⁴

Slutligen må här anmärkas, att enligt uttalande av processlagberedningen i dess förslag till lagsökningslag²⁵ *allmänna bestämmelser om rättegången i civilmål är tillämpliga i lagsökningsmål och mål om betalningsföreläggande*, såvida ej i LSL eller eljest särskilda bestämmelser är meddelade eller tillämpning är utesluten på grund av sakens natur. Beredningen tillägger att den omständigheten, att för särskilda fall i förslaget hänvisats till bestämmelser i RB, ej innebär att tillämpning av andra bestämmelser i RB ej är tillåten.

²² I NJA 1967 s. 1 hade ansökan i lagsökningsmål om betalning ur intecknade fastigheter riktats mot annan än den som hade lagfart på fastigheterna. Sedan ansökan bifallits, sökte den lagfarne ägaren hos HD resning och anförde samtidigt besvär över domvilla. HD avslog ansökan om resning och förordnade att handlingarna skulle överlämnas till vederbörande HR för prövning av frågan om domvilla.

²³ LB s. 40.

²⁴ Ett typiskt exempel härpå finns i NJA 1949 s. 687. I detta rättsfall kunde frågan, huruvida inkassokostnad var att betrakta som skadestånd, på grund av fullföljdsförbudet i 36 § LSL icke komma under HD:s prövning. Jfr nedan s. 70.

²⁵ Processlagberedningen i SOU 1944: 10 s. 125, NJA II 1947 s. 146, jfr nedan s. 79.

Sjunde kapitlet

Förutsättningar för lagsökning

Lagsökningsprocessen brukar definieras som en *summarisk urkundsprocess i betalningsmål*.¹ Lagsökning avser betalningsskyldighet, som grundar sig på en urkund, ett skriftligt fordringsbevis. Procedurens summariska karaktär visar sig däri, att endast skriftlig bevisning är tillåten och att blott vissa i lagen angivna försvarsmedel får användas av svaranden. I samband med lagsökningens summariska karaktär står också, att ett framställt betalningsanspråk icke får ogillas i lagsökningsväg. Kan betalningsskyldighet icke åläggas gäldenären, hänskjutes målet såsom tvistigt till rättegång, det vill säga till handläggning i ordinär process. En konsekvens av lagsökningens summariska karaktär är också att lagsökningsutslag, varigenom betalningsskyldighet ålagts, icke kan läggas till grund för avgörande i annat mål.²

Den *betalningsskyldighet* som lagsökningsprocessen avser är av två olika slag, personlig eller sakrättslig.³ Den personliga betalningsskyldigheten är anknuten till en viss person, gäldenären. Sakrättslig betalningsskyldighet uppkommer genom att viss egendom, fast eller lös, pantförskrives som säkerhet för en fordran. Borgenär som för sin fordran har panträtt i fast egendom eller inteckning i lös egendom av visst slag, äger genom lagsökning söka betalning ur egendomen.⁴

Litteratur om lagsökning se ovan under 6 kap.

¹ Uttrycket urkundsprocess härrör från det tyska rättsspråket. I Tyskland har man en Urkundenprozess, som är ganska lik lagsökningsprocessen. Som förut omtalats är denna senare dock en nationell svensk skapelse.

² Anledningen härtill är att gäldenären ej haft tillfälle att i lagsökningsmålet införa allt det processmaterial han kan ha haft tillgång till, jfr *Trygger* s. 101 och NJA 1953 s. 439. En särskild fråga, nämligen om rättskraften hos lagsökningsutslag, varigenom intecknad fordran fastställts till betalning ur fastighet, behandlas av *Olivecrona* i SJT 1963 s. 126 och 1964 s. 297 samt av *Walén* ibm 1963 s. 735, se ock rättsfall i SJT 1971 rf. s. 26 med hänvisningar.

³ I nutidens ekonomiska liv förekommer endast betalningsskyldighet i pengar. Förr i världen hade man också att räkna med betalningsskyldighet i vara (skyldighet att gälda vara, 37 § UL, icke att förväxla med leveransskyldighet, 38 § UL).

⁴ I samband med den nya lagstiftningen om exekutiv försäljning av fast egendom har 1 § 2 st. LSL erhållit ändrad lydelse genom lag 14 maj 1971, se Prop. 1971 nr 20 s. 338 f. Bestämmelsen avser fordran, för vilken skriftligen upplåtits panträtt i fast egendom samt fordran, för vilken borgenären har inteckning i fartyg eller luftfartyg eller reservdelar till luftfartyg eller företagsinteckning.

Vad i LSL säges om gäldenären tillämpas då på ägaren av den in-tecknade egendomen.⁵ Lagsökning är den vanliga formen för indrivning av fordran, för vilken fastighet häftar på grund av in-teckning.

För att vara lagsökningsgill skall en fordran grunda sig på *skuldebrev eller annat skriftligt fordringsbevis*. Gäldenären skall ha utställt eller medverkat vid tillkomsten av en skriftlig handling, vilken lämnats till borgenären för att av denne användas som bevis om fordringen.⁶ Det är ej nog att fordringen kan styrkas med skriftligt bevis. Man kan således icke lagsöka på ett brev, ställt till borgenären eller tredje man, vari gäldenären erkänner en skuld. Ej heller går det att lagsöka på en räkning på levererade varor; räkning är icke något fordringsbevis med mindre gäldenären genom sin påskrift godkänt densamma till betalning.⁷ Bland skriftliga fordringsbevis nämner lagen särskilt skuldebrev. Här är att märka skuldebrev, till säkerhet för vilket upplåtits panträtt i fast eller lös egendom. Lagsökning är som förut antytts av väsentlig betydelse för fastighetskrediten. Vidare kommer lagsökning till användning för indrivande av fordran, som grundas på växel eller check.⁸

Ett *skriftligt kontrakt*, vari gäldenären betingat sig vederlag för den utfästa betalningen, kan icke anses som ett skriftligt fordringsbevis i lagens mening. Det har nämligen ej upprättats för att tjäna som bevis om fordran utan för att dokumentera det genom avtal uppkomna

⁵ När det gäller in-teckning i fast egendom anses enligt 22:1 JB som fastighetsägare den, för vilken lagfart senast är sökt, jfr det ovan anmärkta rättsfallet NJA 1967 s. 1 och för äldre rätt *Trygger* s. 30 f., *Olivecrona*, För-farandet vid exekutiv försäljning av fast egendom (2 uppl. 1941) s. 19.

⁶ Om begreppet skriftligt fordringsbevis se vidare *Trygger* s. 37 f., *Lihné* s. 115 f. I SJT 1971 rf. s. 47 ansågs protokoll över exekutiv förrättning som skriftligt fordringsbevis, varå lagsökning kunde ske. Detta torde ej överens-stämma med hittills rådande uppfattning.

⁷ Enligt 24 § KF 4 maj 1855 angående handelsböcker och handelsräkningar är handelsräkning i visst fall att likställa med förfallet skuldebrev. Någon större praktisk betydelse torde detta ej ha. I SJT 1968 rf. s. 42 nr 26 ansågs en attesterad men icke till utbetalning godkänd räkning avseende leverans av fyllnadsvaror ej vara skriftligt fordringsbevis.

⁸ Enligt äldre lag kunde man icke lagsöka på växel eller check. Möjlighet där-till infördes 1937. I 93 § växellagen och 71 § checklagen heter det numera, att om någon vill anhängiggöra talan i växelmål respektive checkmål gäller vad därom stadgas i LSL. Ansökan om lagsökning avvisades i SJT 1967 rf. s. 18, enär på den som skriftligt fordringsbevis åberopade växelblanketten saknades underskrift av utställaren (den var anbringad genom tryck eller stämpel) och handlingen alltså var ogiltig såsom växel. Angående lagsökning på check se SJT 1971 rf. s. 38.

rättsförhållandet mellan kontrahenterna. Kontrakt har emellertid i praxis godtagits som lagsökningsurkund.⁹ I synnerhet förekommer lagsökning på hyreskontrakt för ogulden hyra och på avbetalningskontrakt för oguldet köpeskillingsbelopp.¹⁰

Bland förutsättningar för lagsökning är vidare att uppmärksamma det i 3 § LSL uppställda kravet, att den såsom fordringsbevis åberopade handlingen skall *innefatta bevis om fordran*.¹¹ Innebörden av detta krav är att av fordringsbeviset jämte annan handling, som borgenären kan ha ingivit, skall framgå att fordringen uppkommit, även om att vid granskning av handlingarna anledning ej förekommit till antagande att fordringsrätten upphört. De fakta, som utgör förutsättningar för fordringens uppkomst,¹² skall vara till fullo ådagalagda i den mån borgenären får anses bevisskyldig för dem.¹³ Vidare gäller, att om av fordringsbeviset eller annan i målet ingiven handling framgår, att skulden betalats eller fordringsrätten annorledes upphört, kan den som grund för lagsökningen åberopade handlingen icke anses innefatta bevis om fordran.

En särskild fråga härvidlag är hur man bör förfara i fall, då *fordringen framstår som preskriberad* och det ej av fordringsbeviset eller annan ingiven

⁹ I 12 § 2 st. LSL, som tillkom år 1939, talas om fordringsbevis, vari gäldenären betingat sig vederlag för den utfästa betalningen, se vidare nedan s. 62. Därigenom har tidigare uppkommen praxis att medgiva lagsökning på kontrakt fått legal sanktion. Som *Lihné* s. 167 anmärker besvarar lagstiftaren dock ej frågan, vilka ömsesidiga avtal som kan användas i lagsökningsprocessen.

¹⁰ Bevis om teckningsrätt till bostadsrätt ansågs i SJT 1970 rf. s. 60 som skriftligt fordringsbevis. Svea HR uttalade att handlingen finge anses upprättad för att även reglera parternas hyresförhållande till dess teckning av bostadsrätt komme till stånd. Sökandens hyresfordran måste därför anses grunda sig på skriftligt fordringsbevis. I ett tidigare rättsfall SJT 1967 rf. s. 57 hade HRn uttalat sig i annan riktning.

¹¹ *Lihné* uttalar s. 200, att här är fråga om en särskild förutsättning för lagsökning vid sidan av de i 1 § LSL angivna. Jfr för det följande *Trygger* s. 41 f., som framhåller att uttrycket bevis här icke användes i egentlig mening. Med fordran avser lagen fordringsrätt, och man bevisar icke en rättighet utan de fakta, på vilka rättigheten stöder sig.

¹² Härvidlag bör bland annat uppmärksammas, att sökanden är att anse som rätt borgenär. Om en annan person än sökanden är i fordringsbeviset angiven som berättigad, måste behörig överlåtelse av fordringen på sökanden vara tecknad på handlingen eller dennes egenskap av borgenär annorledes styrkas.

Enligt SJT 1963 rf. s. 74 får rätten ej utan kommunikation avvisa lagsökning för förbindelse, som gäldenären ingått på tid då han varit omyndig, jfr *Lihné* i SJT 1966 s. 425. Det är ju icke utan vidare givet, att förbindelsen är ogiltig.

¹³ Se *Jacobsson*, Åberops- och bevisbörderegler i lagsökningsförfarandet.

handling framgår, att preskriptionen avbrutits.¹⁴ Vad angår ordinär civilprocess har praxis på senare tid stadgat sig därhän, att tioårspreskription beaktas först efter invändning därom av gäldenären. Beträffande specialpreskription är läget mera oklart.¹⁵ Fråga är vad som skall anses gälla med avseende på lagsökningsprocessen. Lagberedningen har ansett sig kunna konstatera, att i praxis den av *Trygger* omfattade meningen, att frågan om preskription prövas utan kommunikation, vidhållits i flera rättsfall före RB och att någon ändring veterligen ej skett senare. Man synes ha ansett att, såsom jämväl *Trygger* antytt, ett fordringsbevis icke kan anses innefatta bevis om fordran, när denna är mer än tio år gammal och handlingen ej utvisar att preskriptionsavbrott skett. Beredningen menar att en ordning, enligt vilken borgenären skall styrka preskriptionsavbrott först om gäldenären framställer invändning om preskription, ej heller passar så väl i lagsökningsprocessen, eftersom LSL ej föreskriver att borgenärens påminnelser skall delgivas gäldenären.

Senare har emellertid frågan om beaktande i lagsökningsmål av preskription kommit under prövning i ett par rättsfall, som synes utvisa att man i praxis är benägen att göra skillnad mellan tioårspreskription och specialpreskription. I *SJT 1966 rf. s. 35* återopades som grund för lagsökning en mera än tio år gammal skuldförbindelse. Ansökningen avvisades av underrätten, sedan sökanden underlåtit efterkomma föreläggande att komplettera densamma med bevis om att preskriptionsavbrott skett. Svea HR fann emellertid att den omständigheten, att sökanden enligt underrättens bedömande ej visat, att fordringen blivit bevakad såsom i kungl. förordningen den 4 mars 1862 om tioårig preskription m. m. sägs, ej utgjort hinder för underrätten att upptaga ansökningen till prövning.

Fråga om beaktande av specialpreskription förelåg i *SJT 1971 rf. s. 17*. En person P hade på ett köpekontrakt tecknat proprieborgen för fullgörande av betalningsskyldighet enligt kontraktet. Säljaren lagsökte P på oguldet köpeskillingsbelopp. Underrätten yttrade följande. Sökanden har ej, såvitt visats, i laga ordning hos domstol gjort gällande anspråk mot P på grund av ifrågavarande köpekontrakt inom 12 månader från det sökandens fordran hos köparen i sin helhet förföll till betalning. Annat är följaktligen ej ådagalagt än att P jämlikt 4 § kungl. förordningen den 28 juni 1798 angående vissa omständigheter uti lagsöknings- och utmättningsmål numera är fri från sin på kontraktet tecknade borgen. Vid detta förhållande kan kontraktet icke anses innefatta bevis om någon sökandens fordran mot P, varför ansökningen jämlikt 3 § LSL avvisas. HRn över Skåne och Blekinge fastställde underrättens beslut.

Genom avgörandet i det förra av de båda refererade rättsfallen torde vara klart, att tioårspreskription ej bör i lagsökningsmål beaktas ex officio.¹⁶

¹⁴ För det följande se LB s. 38 f., *Ekelöf* II s. 50 f., *Lihné* s. 203 f., *Boström-Linders* s. 27, s. 49 f.

¹⁵ Enligt *Lihné* s. 204 är praxis i vanlig civilprocess beträffande specialpreskription präglad av en viss osäkerhet.

¹⁶ Enligt *Boström-Linders* s. 49 är praxis ännu vacklande men har i allmänhet intagit den ståndpunkten att preskription, utom sådan speciell preskription som växelpreskription, endast beaktas om part gör invändning därom.

Denna ståndpunkt synes vara att ur praktisk synpunkt anbefalla. Man bör icke utan vägande skäl tillämpa en annan regel i lagsökningsförfarandet än i ordinär civilprocess. Sådant skäl föreligger näppeligen. Det av lagberedningen åberopade argumentet, att LSL ej föreskriver att borgenärens påminnelser skall delgivas gäldenären, synes ej relevant. Enligt 7 § LSL får gäldenären endast ingiva en skrift och kan således ej yttra sig över påminnelser. Då invändning om preskription gjorts måste fullt bevis om preskriptionsavbrott krävas för att gäldenären skall åläggas betalningsskyldighet. När det gäller specialpreskription torde skälen för officialprövning väga tyngre.

Som en ytterligare förutsättning för lagsökning uppställer lagen kravet, att en fordran för att kunna indrivas genom lagsökning skall vara *förfallen till betalning*. Stadgandet i 1 § 1 st. LSL att gäldenären må lagsökas för fordran, som är till betalning förfallen, anses i praxis vara så att förstå, att fordringen skall vara förfallen när ansökan inkommer till rätten.¹⁷ I lagsökningsmål gäller således icke regeln i 13:1 RB, att tiden för fullgörelse ej behöver ha inträtt förrän målet avgöres. Att man är strängare i lagsökningsmål än i civilmål kan möjligen förklaras med att lagsökningsprocessen är summarisk. Det kan emellertid också tänkas bero därpå, att praxis utbildats innan stadgandet i 13:1 RB tillkom.

LSL giver icke något svar på frågan när lagsökningsfordran skall vara förfallen. I tidigare doktrin rådde olika meningar om huruvida den avgörande tidpunkten skulle vara när ansökan inkom till överexekutor eller när den delgavs gäldenären. Praxis stadgades därhän att tiden för ansökningens ingivande var relevant. Det innebär bland annat att om till grund för lagsökning åberopas en vid uppvisande betalbar fordran, så kallad avistafordran, borgenären när ansökan ingives skall visa att krav skett vid äventyr att ansökningen eljest avvisas.¹⁸

Lagberedningen har funnit att denna praxis leder till mindre tillfredsställande resultat när det gäller lagsökning på avistafordran.¹⁹ Beredningen föreslår därför en regel, enligt vilken ansökan skall avvisas, om bestämd förfallodag ännu icke är inne. Med bestämd förfallodag förstås dels omedelbart bestämd dag, dels dag som inträffar angiven tid efter uppsägning.

¹⁷ LB s. 37 f., *Lihné* s. 218, rättsfall i SJT 1955 rf. s. 49. Angående lagsökning för dröjsmålsränta, som vid lagsökningsansökningens ingivande ännu icke börjat löpa se SJT 1961 rf. s. 26. Fråga huruvida till stöd för lagsökningskrav åberopad inteckningsrevers blivit i behörig ordning uppsagd till betalning förelåg i SJT 1962 rf. s. 39.

¹⁸ Se det förut anmärkta rättsfallet SJT 1955 rf. s. 49, *Lihné* s. 232, *C. Ek-dahl* i TSA 1955 s. 294 f. I NJA 1969 s. 372 kom frågan ej under HD:s bedömning, då i återvinningsmål bevisning förebragts därom, att fordringen varit förfallen vid tiden för ansökningen.

¹⁹ LB s. 38.

Sålunda bestämd förfallodag skall vara inne när ansökan företages till prövning; om förfallodagen är nära förestående, kan rätten låta ansökningen vila till dess den inträffat. I motsats till fordran med bestämd förfallodag står avistafordran. Åberopas sådan fordran som grund för ansökan om lagsökning, kommuniceras ansökningen med gäldenären. Härigenom har krav skett och fordringen är således att anse som förfallen till betalning.²⁰

Kravet på att fordran skall vara förfallen till betalning medför vissa konsekvenser i fråga om *lagsökning på kontrakt*. Betalningsskyldigheten måste då föreligga oberoende av utfäst motprestation. Man kan icke i lagsökningssmål som i civilmål döma till betalning på villkor, att borgenären för sin del fullgör en prestation. Vid lagsökning på kontrakt får därför prestationerna ej stå ute mot varandra. Skall borgenären ha betalning i förskott eller styrker han att motprestation ställts till gäldenärens förfogande, är fordran att anse som förfallen till betalning. När en säljare levererat varan enligt kontrakt, kan han således lagsöka för att få ut köpeskillingen.

Vid *lagsökning på hyreskontrakt* för ogulden hyra kräves ej någon bevisning om att motprestationen fullgjorts. Man kan nämligen utan risk presumera, att hyresgästen kommit i besittning av den förhyrda lägenheten; bevisning därom framstår som onödig.²¹ När det gäller lagsökning på avbetalningskontrakt synes en tendens i liknande riktning ha visat sig i praxis. Om leveransbevis icke företes, händer det att rätten nöjer sig med att borgenärens påstående, att leverans skett, vinner stöd av uppgifter i handlingarna i målet.²² Fråga är emellertid om ej en strängare praxis vore att anbefalla, så att avbetalningsfirmorna allmänt försäga sig med leveransbevis. Något motsvarande torde varken vara nödvändigt eller lämpligt, när det gäller lagsökning på hyreskontrakt.

²⁰ Enligt *Lihné* s. 233 har under remissbehandlingen kritik riktats mot lagberedningens omnämnda förslag. Man torde knappast kunna förneka att kritiken har visst fog för sig. Det synes ej vara för mycket begärt, att borgenär med avistafordran, innan han går till lagsökning, skaffar sig bevis om att han krävt gäldenären.

²¹ *Trygger* s. 48 f. intager samma ståndpunkt och motiverar den med, att redan vid hyresavtalets ingående den hyresvärden åliggande prestationen i viss mån fullgöres; i och med avtalet erhåller den betalningsskyldige en sakrätt och blir därigenom utan vidare betalningsskyldig. Detta resonemang förefaller konstlat. Om hyresgästen ej kommit i besittning av den förhyrda lägenheten, är han icke skyldig att betala hyra. Det avgörande måste vara den praktiska synpunkten, att bevisning om att lägenheten upplåtits är onödig.

²² *Lihné* s. 239 omtalar ett hovrättsfall, där på kontraktet gjorts anteckningar om två avbetalningar. HRn ansåg att borgenärens påstående, att leverans skett kontraktsenligt, vann stöd av anteckningarna och borde godtagas vid prövningen, huruvida hinder förelåg för ansökningens upptagande.

Åttonde kapitlet

Förfarandet i lagsökningsmål

Lagsökning göres *skriftligen hos tingsrätt*, 2 § LSL. Vid ansökan skall fogas avskrift av handling, varpå fordringen grundas. Sökes betalning ur fastighet, skall i avskrift företes skriftlig pantförskrivning av visst pantbrev, om ej sådan förskrivning skett i förut nämnda handling. Talan om personlig betalningsskyldighet för fastighetsägare kan kumuleras med talan om fordringens fastställande till betalning ur fastigheten.¹ Ansökan med bifogade handlingar skall ingivas eller insändas i två exemplar eller det större antal, som kräves för delgivning.

Rätten *prövar omedelbart ansökan* ur formell synpunkt. Därvid undersökes särskilt huruvida de förutsättningar för ansökningens upptagande, för vilka redogjorts i föregående kapitel, är för handen. Brist därutinnan utgör rättegångshinder. Sådant rättegångshinder såväl som allmänt rättegångshinder beaktas av rätten *ex officio*.² Föreligger rättegångshinder sker avvisning.

Upptages ansökan, tecknar rätten på ett exemplar av densamma föreläggande för gäldenären att inom viss av rätten bestämd tid efter delgivning av lagsökningshandlingarna *svara på ansökan*, vid äventyr att målet ändock avgöres. Tiden för avgivande av svar får i regel ej sättas längre än till två veckor. Delgivning sker genom rättens försorg, men borgenären får ombesörja delgivning om han så önskar.³

Har *delgivningsbevis* kommit rätten till handa, men gäldenären *ej inom förelagd tid inkommit med svar*, avgöres målet på de skäl borgenären företett, 6 § LSL.⁴ Gäldenären dömes ej att betala därför

Litteratur om lagsökning se ovan under 6 kap.

¹ Detta är förutsett i forumbestämmelsen i 10:11 p. 2 RB, vilken gäller i lagsökningsmål på grund av hänvisning i 31 § LSL, jfr Civilprocessrätt s. 77.

² Om rättegångshinder och avvisning se *Ekelöf* II s. 9. f., Civilprocessrätt s. 124 f. Att i praxis skiljeavtal anses utgöra dispositivt rättegångshinder i lagsökningsmål och mål om betalningsföreläggande omtalas nedan s. 118 not 17. Angående skiljeavtal som rättegångshinder i lagsökningsmål se vidare SJT 1958 rf. s. 88, jfr Skiljeförfarande s. 37.

³ Delgivning sker enligt bestämmelserna i delgivningslagen 29 juni 1970, som avser delgivning enligt föreskrift i lag och författning i mål eller ärende hos domstol eller annan myndighet.

⁴ Enligt 6 § 2 st. i 1937 års lagsökningslag skulle gäldenären föreläggas ny

att han underlåtit att svara, men det nämnda stadgandet innebär likväl, att han regelmässigt ålägges betalningsskyldighet. Rätten har redan vid upptagandet av ansökan konstaterat, att rättegångshinder ej föreligger, och då gäldenären ej svarat saknas ytterligare material för prövning.⁵

Inkommer gäldenären inom förelagd tid med *skriftligt svar*, avgöres målet i regel på det föreliggande materialet. Det består av det hos rätten kvarliggande exemplaret av ansökan med bilagor, delgivningsbevis om sådant inkommit samt gäldenärens svar jämte därvid fogade handlingar. Mera än en inlaga från vardera partssidan får i regel ej förekomma, men rätten kan låta borgenären bemöta gäldenärens svar med *påminnelser*, om anledning därtill finns. Part kan också föreläggas att förete handling i huvudskrift, så att rätten och motparten får möjlighet att granska den.

Rätten äger i lagsökningsmål förordna om kvarstad och skingringsförbud enligt 15 kap. RB ävensom giva handräckning för vräkning.⁶ Kvarstad och skingringsförbud är säkerhetsåtgärder, som avser att trygga realiserandet av borgenärens betalningsanspråk. Med krav på arrende eller hyra förbindes stundom yrkande, att rätten skall förordna om vräkning av nyttjanderättshavaren.

När gäldenären inkommer med svar innebär detta merendels, att han *bestridet bifall till ansökan*.⁷ Bestridandet kan vila på formell grund med påstående att *rättegångshinder* föreligger; vanligen invänder gäldenären då att något brister i de speciella förutsättningarna för lagsökning. Eller också kan bestridandet riktas mot den *materiella rätt* som borgenären gjort gällande. I det senare fallet visar sig lagsökningens karaktär av summarisk process därutinnan, att gälde-

tid, om det visades att han varit av laga förfall hindrad att svara. Någon motsvarande bestämmelse har ej upptagits i LSL, i följd varav reglerna om laga förfall i 32 kap. RB är att tillämpa. Det behövs enligt 32:6 endast att anledning förekommer att gäldenären har laga förfall, se NJA II 1947 s. 122 och Civilprocessrätt s. 144.

⁵ *Lihné* framhåller emellertid s. 262 f., att rätten även efter det ansökan upptagits kan pröva, huruvida förutsättningarna för lagsökning föreligger, ävensom jämlikt 8 § LSL förelägga borgenären att förete fordringsbevis eller annan handling i huvudskrift.

⁶ Om kvarstad och skingringsförbud se *Ekelöf* III s. 7 f., Civilprocessrätt s. 150 f., Utsökningsrätt s. 368 f.; rörande vräkning enligt 192 § UL nedan s. 82 f., Utsökningsrätt s. 411 f.

⁷ Enligt *Lihné* s. 271 händer det stundom att gäldenären begär anstånd, medgiver kravet helt eller delvis, förklarar sig villig att betala på angivet villkor etc. I den mån man ej ur svaret kan utläsa ett bestämt medgivande eller bestridande, torde ett sådant uttalande vara juridiskt irrelevant och 13 § LSL bli tillämplig.

närens befogenhet att använda försvarsmedel är begränsad. Bestämmelserna härom saknar i stort sett motsvarighet i den ordinära processregleringen. Vad LSL i detta avseende stadgar är huvudsakligen följande.

Gäldenären kan *neka sin hand och förskrivning*, 10 § LSL.⁸ När gäldenären sålunda bestrider sin namnteckning på fordringsbeviset, faller den förmån i bevishänseende, som handlingen berett borgenären. Han får ej i lagsökningsmålet förebringa bevisning om att namnteckningen härrör från gäldenären; det skulle för övrigt av praktiska skäl knappast låta sig göra. Målet hänskjutes därför till rättegång.⁹ Frestelsen till ohemult bestridande torde vara ganska liten. Gäldenären kan därmed endast vinna ett kort uppskov, och i 15: 13 brottsbalken stadgas straff för den som förnekar sin underskrift på urkund.¹⁰

Om *sakinvändning* i lagsökningsmål stadgas i 11 och 12 §§ LSL. Gäldenären skall genast, alltså i samband med att han svarar på ansökningsen, förete skriftligt bevis, som han vill åberopa; annan bevisning än skriftlig sådan får ej förebringas. Finner rätten att gäldenären har skäl för invändningen, hänskjutes målet till rättegång. Med skäl förstås här vad som i allmänhet kallas fullt bevis.¹¹ Nu angivna regler avser invändningar av olika slag mot kravet, såsom om betalning¹²

⁸ Detta uttryck härrör från 4: 2 utsökningsbalken i 1734 års lag. I lagberedningens förslag till lagsökningslag, LB s. 12, heter det "förnekar den som sökes sin underskrift".

⁹ Kan borgenären styrka, att gäldenären förut inför domstol eller överexekutor eller enligt på handlingen tecknat bevis i tillkallat vittnes närvaro inför landsfiskal eller notarius publicus erkänt handlingen, fästes ej avseende vid gäldenärens bestridande. Någon större praktisk betydelse har detta knappast, eftersom hos oss notariellt bevitnande av handling ej torde förekomma i avsevärd omfattning.

¹⁰ I praktiken lär sällan förekomma, att gäldenär nekar sin hand och förskrivning. Endast ett exempel därpå torde finnas i rättsfallssamlingarna, nämligen SJT 1941 rf. s. 42 nr 32.

¹¹ Trygger s. 90 framhåller att sannolika skäl är otillräckliga, vilket framgår av motsättningen mellan den allmänna regeln om bevis för invändning i 12 § 1 st. och särbestämmelsen i 11 § 1 st. Att man i lagsökning ställer större krav på bevis för invändning än i judiciell handräckning, se nedan s. 82, beror på att det skriftliga fordringsbeviset giver borgenären en stark ställning i bevishänseende. Om fullt bevis se Civilprocessrätt s. 351 f.

¹² Vid invändning om betalning bör gäldenären styrka invändningen genom att förete kvitto. Bestrider borgenären att kvittot är giltigt, faller icke därmed dess beviskraft i lagsökningsmålet. Ett kvitto får anses vara fullt bevis om betalning till dess att kvittots oriktighet ådagalagts. Men någon prövning av kvittots riktighet kan icke äga rum i lagsökningsmålet, och därför hänskjutes detta till rättegång.

eller preskription eller att åberopat skuldebrev är ogiltigt. En särskild regel finns i 11 § LSL rörande invändning om tvång eller förledande. För att få målet hänskjutet till rättegång behöver gäldenären endast vissa sannolika skäl för sådan invändning och bevisningen kan föreläggas på annat sätt än genom skriftligt bevis.¹³

I 12 § 2 st. LSL omtalas det fall, att kravet grundas på kontrakt mellan parterna, vari gäldenären betingat sig vederlag för den utfästa betalningen, och gäldenären gör invändning, som har avseende på vederlaget. *Invändning om bristande vederlag* förekommer särskilt vid lagsökning på hyreskontrakt. Det händer sålunda att hyresgäst invänder, att lägenheten icke är i kontraktensligt skick eller att han har motfordran på grund av att han reparerat lägenheten. Även vid lagsökning på annat kontrakt än hyreskontrakt, såsom köpekontrakt av olika slag, förekommer invändning om bristande vederlag. Med avseende på invändning varom nu är fråga nöjer man sig med ett mindre mått av bevisning; gäldenären behöver endast styrka invändningen med sannolika skäl för att målet skall hänskjutas till rättegång.¹⁴

Bestämmelsen om brist i vederlag tillkom genom lag den 22 juni 1939 i samband med en lag av samma datum om ändring i lagen om nyttjanderätt till fast egendom.¹⁵ Den kommitté, vars arbete ligger till grund för nyss nämnda lagar, anförde bland annat följande.

För utbekommande av hyresfordran är lagsökning utan tvivel den mest anlitate processformen. Då hyresgäst gör invändning om att han på grund

¹³ Detta beror naturligtvis därpå, att särskild svårighet föreligger för bevisning om tvång eller förledande. Bemärkas bör att bestämmelsen att skriftligt bevis är exklusivt förekommer i 12 § 1 st. och således gäller i detta lagrum avsedda invändningar.

Anmälan till domstol, som omtalas i 11 § 2 st. LSL, förekommer numera ej i praktiken. Lagberedningen vill därför låta bestämmelsen därom utgå. Beredningen framhåller s. 39 f. att det kan vara nog, att gäldenären giver en så fylld och trovärdig framställning av sakförhållandena, att den i och för sig inefattar sannolika skäl för hans invändning. Styrelsen för Sveriges advokatsamfund ställer sig kritisk härtill, TSA 1963 s. 422, och menar att invändning om tvång eller förledande bör behandlas som i 12 § 1 st. sägs.

¹⁴ Då hyresgäst gör invändning om motfordran föreligger i själva verket ett kvittningsfall. Men om borgenärens rätt på grund därav finnes stridig, hänskjutes målet till rättegång, oaktat att motfordran enligt 14 § LSL icke är kvittningsskill.

¹⁵ Se NJA II 1939 s. 577 f., *Lihné* s. 339, *Boström-Linders* s. 44 f.

av brist i lägenheten är berättigad till nedsättning i hyran, nöjer man sig i praxis med sannolika skäl för denna invändning; bevisningen brukar förebringas i form av skriftliga intyg. Om dessa befinnes trovärdiga hänskjutes målet till rätten (numera rättegång). Denna praxis får anses tillfredsställande. Vad därefter angår invändning om att gäldenären har motfordran, avseende skadestånd eller ersättning för avhjälpande av brist i förhyrd lägenhet, synes det föga rationellt att tillämpa bestämmelsen om kvittning (i nuvarande 14 §). Invändning om motfordran bör behandlas på samma sätt som invändning om nedsättning i hyran. Sakligt sett har de båda invändningarna nära samband med varandra. Det kan vara en tillfällighet som avgör om hyresgästen reparerar lägenheten eller ej. Målet bör således hänskjutas till rätten om gäldenären gör sannolikt, att han hos borgenären äger på hyresförhållandet grundad till betalning förfallen motfordran. Kommittén föreslog införande i lagen av en bestämmelse, innebärande att om i mål angående hyresfordran gäldenären gjorde sannolikt, att han hos borgenären ägde på hyresförhållandet grundad till betalning förfallen motfordran, skulle målet hänskjutas till rätten.

Departementschefen ansåg emellertid, att man icke lämpligen kunde begränsa den ifrågasatta lagstiftningens räckvidd på sätt kommittén hade tänkt sig och anförde vidare bland annat följande. Det synes svårigen kunna anföras några bärande skäl, varför i förevarande avseende olika regler skall gälla i fråga om hyresavtal på ena samt exempelvis arrendeavtal på andra sidan. Man bör därför taga under övervägande att meddela en allmän bestämmelse för samtliga fall, då invändning göres mot krav, som grundas på ömsesidigt förpliktande avtal. Emellertid kan icke som allmän förutsättning för att målet skall hänskjutas till rätten krävas, att gäldenären förebringar bevis för sin invändning. I fråga om köp torde gälla att om någon, som kräves på betalning för viss vara, påstår att han icke bekommit denna, är motparten bevisskyldig för att invändningen är obefogad. Om en dylik invändning ej omedelbart vederlägges med klara skriftliga bevis eller är av beskaffenhet att över huvud ej förtjäna tilltro, skall målet hänskjutas till rätten. Medgiver gäldenären att han bekommit varan men påstår att den varit behäftad med brist, är han bevisskyldig därför. Mot svarande gäller om hyresgäst, som när han krävs på ogulden hyra framställer invändning om att lägenheten är eller varit behäftad med brist, vare sig gäldenären med anledning härav gör anspråk på nedsättning i hyran eller gör gällande motfordran.

Man torde med stöd av det anförda kunna sammanfatta rättsläget sålunda. När gäldenären gör invändning om bristande vederlag, skall rätten i första hand tillämpa allmänna regler om bevisskyldighet. Avser invändningen omständighet, för vilken borgenären är bevisskyldig, skall han motbevisa invändningen, och härför fordras fullt bevis, så att hans rätt kan betecknas som klar. Är gäldenären bevisskyldig för invändningen, behöver han ej förebringa mera än sannolika skäl för densamma för att få målet hänskjutet till rättegång. Brister borgenären i fråga om fullgörande av sin bevisskyldighet, hänskjutes målet till rättegång. Kan gäldenären ej på sätt nyss sagts styrka invändning, som han är bevisskyldig för, ålägges han betalningsskyldighet.

I 14 § LSL talas om *kvittningsyrkande* i lagsökningsmål.¹⁶ Någon motsvarighet till genstämning i civilmål förekommer icke vid lagsökning. Gälldenären kan således icke lagsöka borgenären igen och begära gemensam handläggning av de båda målen. Däremot kan han yrka kvittning och få sådan till stånd, om hans fordran är lagsökningsgill, alltså grundad på skriftligt fordringsbevis och förfallen till betalning när kvittningsyrkandet framställs. Finner rätten att motfordran icke är lagsökningsgill, skall kvittningsyrkandet avvisas; klar och förfallen fordran får ej uppehållas för det som är stridigt eller icke förfallet, säger lagen.¹⁷ I annat fall prövas fordringarna efter det att borgenären fått tillfälle att yttra sig över kvittningsyrkandet.¹⁸ Befinnes det att betalningsskyldighet kan åläggas för båda fordringarna, förordnar rätten om kvittning så långt som motfordran räcker. Är motfordran större än huvudfordran, får gälldenären lagsöka på den återstående delen.

Utslag i lagsökningsmål innefattar regelmässigt åläggande av betalningsskyldighet; sådant utslag motsvarar dom i civilmål på betalning. Något ogillande av borgenärens talan förekommer icke. I 13 § LSL stadgas att om målet ej finnes böra hänskjutas till rättegång, skall betalningsskyldighet åläggas gälldenären; när fråga är om sakrättsligt betalningsansvar skall fastställas att fordringen skall utgå

¹⁶ Både *Lihné* s. 341 och *Boström-Linders* s. 53 talar om kvittningsinvändning. Begäran om kvittning är emellertid ett utan stämning framställt genkäromål, icke en invändning, se Civilprocessrätt s. 135 f. Att kvittningsyrkande enligt LSL ej utgör någon invändning (jäv) framgår klart av lagens uppställning. Kvittningsyrkande behandlas icke i samband med gälldenärens invändning utan särskilt för sig efter bestämmelsen om åläggande av betalningsskyldighet. Se vidare *Trygger* s. 97 mot *Kallenberg*, ävensom *Olivecronas* uppsats Kvittningsläran i kritisk belysning i SJT 1961 s. 545.

¹⁷ Ett undantag finns, som förut framhållits, för det fall att kvittningsyrkandet har avseende på vederlaget vid ömsesidigt kontrakt, 12 § 2 st. LSL. I detta fall kan hänskjutande till rättegång ske. När icke lagsökningsgill motfordran eljest göres gällande, får målet ej hänskjutas till rättegång. Annan mening *Lihné* s. 340. Hans uttalande bygger tydligen på uppfattningen, att kvittningsbegäran är att betrakta som en invändning, varom se föregående not. Underrättens beslut i det av *Lihné* angivna rättsfallet att hänskjuta målet till rättegång stod i uppenbar strid mot lagen. Att HRn ej kunde rätta till felet berodde på, att beslut om hänskjutande till rättegång enligt 34 § 4 st. LSL icke får överklagas.

¹⁸ *Trygger* anför s. 98, att innan kvittningsyrkandet bifalles bör borgenären sättas i tillfälle att yttra sig om den fordran, som göres gällande mot honom, varvid han mot densamma kan begagna sig av alla de försvarsmedel, som den lagsökte kunnat använda mot hans fordringsanspråk. Som tidigare framhållits är med avseende på fordran, som göres gällande kvittningsvis, den lagsökte att betrakta som borgenär och sökanden som gälldenär.

med förmånsrätt i egendomen i den omfattning, som gäller enligt lag. Utslag skall givas ofördröjligen, sedan målet kommit i det skick att det kan avgöras, 17 § LSL. Fordringshandlingen eller den del därav, om vilken i målet är fråga, skall ordagrant intagas i utslaget eller avskrivas omedelbart därefter. Det sammanhänger med att protokoll ej erfordras i lagsökningsmål.

I fråga om *kostnad* i lagsökningsmål gäller bestämmelserna i 18 kap. RB om rättegångskostnad i civilmål.¹⁹ Hänskjutes mål till rättegång skall kostnadsfrågan prövas i rättegången, 15 § LSL. Fri rättegång kan beviljas i lagsökningsmål.

På grund av hänvisningen till kostnadsreglerna i RB är stadgandena i 18: 8 och 14 RB tillämpliga i lagsökningsmål. Ersättning för kostnad skall fullt motsvara kostnaderna för målets förberedande och talans utförande jämte arvode till ombud, och part som vill ha ersättning för kostnad skall innan handläggningen avslutas framställa yrkande därom och uppgiva vari kostnaden består. Part i lagsökningsmål har således att i samband med ersättningsyrkande specificera sina kostnader och därvid särskilt ange arvodesbelopp som fordras. Specifikation kan göras i ansökan om lagsökning eller i särskild räkning. Rätten bedömer skäligheten av fordrat belopp.²⁰

Ett par nyare rättsfall giver en föreställning om vilka problem som kan uppkomma vid bedömande av kostnadsyrkanden. I *SJT 1962 rf s. 50*²¹ yrkade borgenären ersättning för lagsökningskostnader med 75 kr. jämte vad som åtgick till stämpel på fordringsbevis och till utslagslösen. Under rätten, som ålade betalningsskyldighet, utdömde 55 kr. 75 öre, varav 45 kr. avsåg arvode, 75 öre växelstämpel och 10 kr. utslagslösen. Sedan borgenären besvärat sig, hemställde HRn hos styrelsen för Sveriges advokatsamfund om styrelsens yttrande beträffande frågan vad som med hänsyn till olika inverkan omständigheter kunde anses som skäligt ombudsarvode i lagsökningsmål av ifrågavarande art. Styrelsen anförde i yttrande den 11 mars 1961: "I sådana fall, där fullständig redogörelse icke lämnats för det arbete, som nedlagts på ett lagsökningsmål, bör ombudsarvode fastställas efter vad som kan anses vara skälig ersättning för det arbete, som normalt är förenat med ett sådant mål, och styrelsen finner att vid nuvarande penningvärde och omkostnadsnivå ett arvode av 75 kr. bör anses skäligt." HRn tillerkände borgenären ersättning för kostnader på målet i under rätten med 85 kr. 75 öre, varav 75 kr. utgjorde ombudsarvode. Jfr det i TSA 1971 s. 232 refererade fallet, där styrelsen för advokatsamfundet också avgivit yttrande.

¹⁹ *Ekelöf* III s. 136 f., *Civilprocessrätt* s. 189 f., *Boström-Linders* s. 54 f., rättsfall angivna i LB II s. 28 not 12 och 13. Även ersättning för inkassokostnad kan efter ändring i 18: 8 RB genom lag 4 juni 1971 nr 317 utdömas i lagsökningsmål, Prop. 1971 nr 105 s. 17.

²⁰ Se *Nitelius* i *SJT* 1960 s. 627 och *JO* 1966 s. 131. Enligt *Boström-Linders* s. 58 går domstolarna i de större städerna efter vissa taxor.

²¹ Se även TSA 1961 s. 275 f.

I *SJT 1969 rf. s. 13* yrkade borgenären i ansökan om lagsökning "ersättning för kostnader för denna lagsökning med 120 kr." Underrätten, som ålade betalningsskyldighet, yttrade att enär borgenären underlåtit att uppgiva, vari lagsökningskostnaderna bestått, lämnade rätten på grund av stadgandena i 15 § LSL och 18:14 RB kostnadsyrkandet utan bifall; gäldenären skulle dock till borgenären utgiva 15 kr., utgörande stämpelkostnaden för en utskrift av rättens utslag. HRn, där borgenären besvärat sig, ansåg att det med hänsyn till målets beskaffenhet måste anses uppenbart, att borgenären med sitt kostnadsyrkande avsett att få gottgörelse för sedvanliga stämpelkostnader, i förevarande fall uppgående till sammanlagt 35 kr., och ombudsarvode. HRn utdömde utöver det av underrätten bestämda beloppet, 15 kr., ytterligare 105 kr., varav 85 kr. avsåg ombudsarvode.

Nionde kapitlet

Betalningsföreläggande

Bestämmelser om betalningsföreläggande finns utom i LSL i två speciallagar, nämligen lagarna den 10 juli 1947 om betalningsföreläggande för vissa fordringar på arbetslön m. m. och den 5 juni 1970 om betalningsföreläggande för fordringar på avgifter till huvudman för allmän vatten- och avloppsanläggning. Vi återkommer i slutet av kapitlet till dessa båda lagar.

Förfarandet med betalningsföreläggande kan liksom lagsökning betecknas som en *summarisk process i betalningsmål*. Dess syfte är emellertid icke att åstadkomma ett judiciellt avgörande rörande betalningsskyldigheten utan att konstatera, huruvida fordran lämnas obestridad av gäldenären eller ej. Någon materiell prövning av betalningsskyldigheten sker således icke. Underlåter gäldenären efter delgivning av ansökan om betalningsföreläggande att bestrida kravet, utfärdar rätten bevis härom, så kallat *slutbevis*.¹ Härtill knyter lagen verkan av exigibilitet, 51 § 3 st. UL. Någon rättskraftsverkan tillkommer däremot icke beviset. Gäldenären äger emellertid inom viss frist söka återvinning, varigenom han kan få frågan om betalningsskyldigheten slutligt avgjord; någon motsvarande möjlighet har borgenären icke. Bestrider gäldenären kravet, kan borgenären begära att målet hänskjutes till rättegång.

Den tyska rättens *Mahnverfahren*, som tjänat såsom förebild för institutet handräckning för fordrans utfående, numera benämnt betalningsföreläggande, har en i viss mån annan konstruktion än detta senare.² På ansökan av borgenär utfärdar rätten en *Zahlungsbefehl* (betalningsorder), vilken delgives gäldenären för yttrande inom angiven frist. Bestrider gäldenären kravet, övergår förfarandet till ordinär process. Underlåter han att bestrida, utfärdar rätten en *Vollstreckungsbefehl* (verkställighetsorder) som delgives gäldenären. *Vollstreckungsbefehl* är en exekutionstitel jämställd med tredskodom. Gäldenären kan inom viss frist söka återvinning. Försitter han

Litteratur om betalningsföreläggande se ovan under 6 kap.

¹ Denna term har uppkommit i praxis, där man känt behov av en kort benämning på exekutionstiteln. I 51 § 3 st. UL kallas denna exekutionstitel ansökning om betalningsföreläggande med därå tecknat bevis, att utmätning för fordringen eller del därav må äga rum, jämte räkning som i målet åberopats. Det är förklarligt att denna beteckning ej kunnat användas som arbetsnamn.

² Se framställningen hos *Bruns*, *Zivilprozessrecht* s. 512 f. *Bruns* skriver att *Mahnverfahren* är "von besonderer praktischer Bedeutung".

fristen får Vollstreckungsbefehl formell och materiell rättskraft.

Lagberedningen har föreslagit att mål om betalningsföreläggande skall överflyttas från underrätt till utmättningsman.³ Vissa ändringar i fråga om förfarandet föreslås också, men de är knappast av ingripande beskaffenhet. Förfarandets struktur förblir i huvudsak densamma som nu.

Ledamoten av beredningen sedermera justitierådet *Ulveson* och experten hos beredningen sedermera justitierådet *Welamson* har i särskilda yttranden framställt erinringar i anledning av beredningens förslag. *Ulveson*⁴ anser att uttrycket betalningsföreläggande kanske ej är så lyckat; det leder tanken till den kommunikationsresolution, som omtalas i 22 § LSL. En formell brist finner han däruti, att lagen saknar beteckning för den exekutionstitel, som tillkommer genom förfarandet (jämför den finska lagens betalningsorder). *Ulveson* anser det av flera skäl önskvärt att exekutionstiteln-slutbeviset, om gäldenären får en lämpligt avpassad möjlighet att söka återvinning under en rättsmedelsfrist av vanligt slag men underlåter att begagna sig därav, vinner laga kraft och får rättskraftsverkan liksom tredskodom och lagsökningsutslag. Detta är av betydelse även ur internationellrättslig synpunkt. En i ett land tillkommen exekutionstitel brukar icke erkännas eller verkställas i annat land om den ej är lagakraftvunnen. *Ulveson* anser därför att det medför bättre utsikter att få slutbevis erkänt som exekutionstitel utomlands, om man konstruerar bestämmelserna så, att slutbevis som sådant kan vinna laga kraft.

*Welamson*⁵ uttalar att han icke kan ansluta sig till beredningens förslag till lag om betalningsföreläggande i vad detsamma innebär, att så kallat slutbevis i mål om betalningsföreläggande får en mera begränsad rättslig betydelse än en tredskodom. Han instämmer i allt väsentligt med vad *Ulveson* i detta hänseende anför. Att enligt beredningens förslag en borgenär icke skall ha möjlighet att föranstalta om en åtgärd, varigenom igångsättes en återvinningsfrist, vars försittande innebär att betalningsskyldighet beträffande slutbevisets hela belopp blir rättskraftigt fastställd, finner *Welamson* särskilt otillfredsställande. Borgenären kan tänkas föredraga att utverka en tredskodom, varigenom en rättskraftig fastställelse kan ernås, trots att detta medför fördyring av förfarandet. Om ståndpunkten att slutbevis bör till sina rättsföljder jämföras med tredskodom anses icke godtagbar därför att proceduren förutsättes förlagd till utmättningsman, bör enligt *Welamsons* mening tagas under omprövning, huruvida en överflyttning verkligen skall ske. Fördelarna med denna överflyttning finner *Welamson* vara i och för sig ganska små och på sin höjd endast obetydligt överväga en olägenhet av annat slag, som sammanhänger med överflyttningen. Denna olägenhet hänför sig till frågan om möjligheten att framdeles uppnå verkställighet utomlands av slutbevis. Det synes *Welamson*

³ LB II s. 15 f. förslag till lag om betalningsföreläggande, s. 41 f. motiv till förslaget.

⁴ LB II s. 100 f.

⁵ LB II s. 106 f. I sitt yttrande över lagberedningens förslag ansluter sig styrelsen för Sveriges advokatsamfund i det väsentliga till de anmärkningar, som *Ulveson* och *Welamson* ur mera allmän synpunkt gjort mot förslaget, se TSA 1963 s. 419.

högst sannolikt, att särskilt frånvaron enligt beredningens förslag av möjlighet för borgenären att få ett slutbevis att vinna laga kraft, i den mån det icke verkställts, kommer att framdeles föranleda komplikationer på det internationella planet.

Sedermera har *Welamson* i egenskap av sakkunnig, tillkallad av chefen för justitiedepartementet för att utreda frågan om verkställighet i Sverige av utländsk civildom och därmed sammanhängande spörsmål, i juni 1970 avgivit en promemoria med förslag till lag om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område.⁶ Enligt vad som anföres i promemorian är utgångspunkten för lagförslaget, att utländsk dom icke får verkställas förrän den vunnit laga kraft. Vid de nordiska överläggningar, som föregått lagförslaget framläggande, har enighet rått därom, att den nya lagstiftningen bör omfatta betalningsorder enligt finsk lag och slutbevis i mål om betalningsföreläggande. I fråga om båda dessa exekutions-titlar råder för närvarande i viss utsträckning oklarhet om vad som gäller beträffande laga kraft. Det har förutsatts att de problem, som föreligger i detta hänseende, skall kunna lösas genom interna lagändringar i Finland och Sverige.

Vad angår den svenska lagstiftningen förordar *Welamson*, att 35 § LSL ändras så, att det klart framgår att slutbevis kan vinna laga kraft, i den mån verkställighet icke redan skett. En ändring av denna innebörd kan lämpligen göras på det sättet, att återvinningsfristen räknas löpa från tidpunkten för delgivning av slutbeviset. Därigenom vinnes en naturlig anknytning till reglerna om tredskodom. Med delgivning av slutbevis likställes, att gäldenären fått del av bevis enligt 84 § UL över verkställd utmätning. När återvinningsfristen utgått utan att återvinning sökts, är betalningsskyldighet beträffande den i slutbeviset angivna fordran att betrakta som rättskraftigt fastställd.

Betalningsföreläggande kan sökas för utfående av *penningfordran*, som ej grundar sig på skriftligt fordringsbevis och icke avser skadestånd, 18 § LSL. Det kan alltså endast vara fråga om betalningsskyldighet i penningar, men denna behöver ej gälla svenskt mynt utan kan avse utländsk valuta.⁷ Det är icke nödvändigt att fordringen är förfallen till betalning,⁸ och någon undersökning av frågan om den

⁶ Utredningen rörande frågan om verkställighet av utländsk dom i tvistemål. Promemoria med förslag till lag om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område. Stencil Ju 1970: 20. Enligt meddelande från justitiedepartementet torde proposition i ämnet komma att avlätas till 1972 års riksdag.

⁷ *Boström-Linders* s. 78.

⁸ Processlagberedningen föreslog, se NJA II 1947 s. 129, införande av bestämmelse att fordran, för vilken betalningsföreläggande söktes, skulle vara till betalning förfallen. Som motivering härför anfördes, att samma regel borde i detta avseende gälla för betalningsföreläggande som för lagsökning. Bestämmelsen utgick efter anmärkning av lagrådet, som framhöll det för betalnings-

är preskriberad förekommer ej.⁹

Tidigare har man i allmänhet antagit, att *fordran på ersättning för inkassokostnad* avser skadestånd och att betalningsföreläggande således icke kan erhållas för att uttaga sådan fordran.¹⁰ Genom lag den 4 juni 1971 har emellertid i 18:8 RB upptagits bestämmelse att kostnad för inkassoåtgärd, som vidtagits före rättegången, ersättes som rättegångskostnad. I samband härmed har genom lag samma dag till 18 § LSL fogats ett andra stycke, vari stadgas att betalningsföreläggande kan givas för fordran som avser inkassoåtgärd. Om borgenären i ansökan om betalningsföreläggande för viss fordran yrkat ersättning för inkassokostnad med avseende på fordringen, kan sådan ersättning liksom annan kostnadsersättning utdömas i målet även om huvudfordringen infriats innan ansökan förekommer till prövning.¹¹ I det fall att betalning skett sedan inkassoåtgärd vidtagits men innan borgenären vänt sig till domstol, kan betalningsföreläggande sökas för inkassokostnaden.¹²

Vi uppmärksammar först bestämmelsen att fordran, för vilken betalningsföreläggande sökes, *icke får vara grundad på skriftligt fordringsbevis*.¹³ Anledningen till att betalningsföreläggandets användningsområde sålunda begränsats torde ha varit, att man med införandet år 1907 av institutet handräckning för fordrans utfående avsåg att komplettera lagsökningsprocessen med att införa ett förfarande för uttagande av fordran, som ej grundade sig på skriftligt fordringsbevis. Departementschefen anförde endast att om till stöd för fordringen åberopades skriftligt fordringsbevis, syntes anledning icke finnas att

föreläggande utmärkande, att någon materiell prövning av betalningsanspråket ej förekommer.

⁹ Enligt *Boström-Linders* s. 79 kräver vissa domstolar av borgenären ett uttryckligt påstående att preskriptionen avbrutits, innan de upptager ansökan beträffande en uppenbarligen mera än tio år gammal fordran. Detta måste anses strida mot principen att någon materiell prövning ej sker.

¹⁰ Se härom och för det följande Prop. 1971 nr 105, därutöver för äldre praxis NJA 1949 s. 687. I detta rättsfall kunde frågan huruvida inkassokostnad var att betrakta som skadestånd på grundval av fullföljdsförbudet i 36 § LSL icke komma under HD:s prövning.

¹¹ Jfr NJA 1968 s. 491 (betalning före delgivning), SJT 1956 rf. s. 44 (betalning efter delgivning).

¹² Om bestämmande av denna kostnad se nedan s. 77.

¹³ Om begreppet skriftligt fordringsbevis se ovan s. 54. I SJT 1967 rf. s. 32 ansågs fordran på kredit i checkräkning kunna bli föremål för betalningsföreläggande, då checkräkningskontrakt ej var att betrakta som skriftligt fordringsbevis. Växel befanns i SJT 1968 rf. s. 7 efter preskription av växelrätten icke längre utgöra sådant fordringsbevis som avses i 1 och 18 §§ LSL, varför ansökan om betalningsföreläggande för växelfordringen upptogs.

lämna borgenären valet mellan lagsökningsförfarande och anmaningsförfarande, utan torde det förra uteslutande böra ifrågakomma.¹⁴ I praxis avvisas ansökan om betalningsföreläggande, om i ansökningen åberopas eller vid densamma fogas ett skriftligt fordringsbevis.¹⁵

Lagberedningen anser att man bör öppna möjlighet att använda betalningsföreläggande i sådana fall då borgenären har skriftligt fordringsbevis.¹⁶ Detta skulle överensstämma med vad som gäller i Finland enligt lagen om betalningsorder. Undantag skulle emellertid göras för vissa slags fordringar, bland annat fordran som avser betalning på grund av inteckning. Betalningsföreläggande skulle kunna erhållas för fordringar, som grundas på annat skuldebrev än intecknat sådant, ävensom växel och check samt hyres- och avbetalningskontrakt. Indrivning av fordringar skulle därigenom förbilligas.

En ytterligare begränsning av betalningsföreläggandets användningsområde göres genom bestämmelsen, att betalningsföreläggande *icke får givas för indrivning av fordran, som avser skadestånd*. Vid behandlingen år 1907 av förslaget till lag om handräckning för fordrans utfående uttalades inom HD följande.¹⁷ I fråga om skadeståndsfordringar kan befaras att obefogade och överdrivna anspråk kommer att framställas. Skadeståndsfordringar är ytterst sällan till beloppet ostridiga och lämpar sig därför föga för behandling i summariskt förfarande. Något starkare behov av en enklare procedur för utsökande av sådana fordringar föreligger knappast; den praktiska frågan i skadeståndsmål rör merendels bevisningen om liden skada. Talan om skadestånd på grund av brott förutsätter att en brottslig handling, kanske av grov beskaffenhet, åberopas. En återvinningstalan

¹⁴ Prop. 1907 nr 63 s. 27, NJA II 1908 nr 4 s. 8. Se vidare NJA II 1937 s. 488 (uttalande av lagrådet) och 1947 s. 128 f. (vid tillkomsten av LSL berördes ej frågan). I det ursprungliga förslaget till lag om handräckning för fordrans utfående fanns en bestämmelse för det fall att vid ansökan om lagsökning ej fogats skriftligt fordringsbevis eller bifogad handling ej innefattade bevis om fordran; i sådant fall skulle ansökningen behandlas som ansökan om handräckning. Efter anmärkningar inom HD utgick denna bestämmelse, se närmare Prop. 1907 nr 63 s. 47 f.

¹⁵ I SJT 1948 s. 649 hade vid ansökan om betalningsföreläggande fogats, men ej i ansökningen uttryckligen åberopats, en av gäldenären underskriven beställningssedel. HRn fann, att denna handling var att betrakta som skriftligt fordringsbevis och att ansökningen därför skulle avvisas. En ledamot ansåg, att ansökningen borde upptagas, enär varken av denna eller den därvid fogade räkningen framgick, att fordringen var grundad på skriftligt fordringsbevis.

¹⁶ LB s. 35, lagtext s. 15.

¹⁷ NJA II 1908 nr 4 s. 9; justitierådet *Petrén* med instämmande av övriga ledamöter i HD.

skulle i sådant fall bli en ren brottmålsprocess. Borgenären måste nämligen för att vinna bifall till sin talan styrka, att gäldenären begått det brott, som åberopats såsom grund för skadeståndsanspråket.

Med denna motivering upptogs i lagen om handräckning för fordrans utfående bestämmelse om att handräckning ej fick meddelas för uttagande av skadeståndsfordran, och denna bestämmelse står kvar i LSL. Under stadgandet inbegripes alla slags skadeståndskrav. Det saknar betydelse om skadan uppkommit i kontraktsförhållande eller är av utomobligatorisk natur, och likaledes om anspråket är civilt eller grundar sig på brottslig gärning.

I praxis har stundom spörsmål uppkommit huruvida en fordran, för vilken betalningsföreläggande sökes, avser skadestånd eller icke.¹⁸ Härvid har fordran på grund av övertrassering av checkräkning befunnits icke avse skadestånd, och samma mening har gjort sig gällande i fråga om postverkets fordringsanspråk på grund av överdragnings på postgiro ävensom beträffande fordran på grund av kredit i checkräkning.¹⁹ Däremot har fordran på gottgörelse för magasinerings- och returkostnader i anledning av att köpare försummat utlösa vara, som han beställt mot efterkrav, under dissens ansetts vara skadeståndsfordran.²⁰

Lagberedningen²¹ anför att enligt den finska lagen även skadestånd kan omfattas av betalningsorder, om fordringen grundar sig på ett mellan parterna ingånget avtal om erläggande av ersättning och om dess belopp. Beredningen föreslår införande av en bestämmelse, att betalningsföreläggande kan givas för skadeståndsfordran, om fordringen blivit genom skriftlig förbindelse erkänd och till beloppet bestämd. Undantag göres emellertid för fordran på skadestånd, som avses i 8 § lagen om kollektivavtal.

Ansökan om betalningsföreläggande göres *skriftligen eller muntligen hos tingsrätt*, 19 § LSL. Muntlig ansökan lär sällan förekomma.²² Ansökningen skall innehålla uppgift på fordringens belopp och den ränta som yrkas. Vidare skall borgenären i ansökningen eller i räkning, som åberopas, tydligt och fullständigt angiva *grunden för fordringen och tiden för dess tillkomst*. Borgenären kan i ansökningen

¹⁸ Jfr LB s. 42. Angående inkassokostnad se ovan s. 70.

¹⁹ SJT 1969 rf. s. 50 (övertrassering av checkräkning), 1968 rf. s. 64 (överdragnings på postgirokonto), 1967 rf. s. 32 (kredit i checkräkning).

²⁰ SJT 1967 rf. s. 69. Adjungerade ledamoten professor Bolding var skiljaktig.

²¹ LB s. 35, s. 41, lagtext s. 15.

²² LB s. 44 vill avskaffa rätten att göra ansökan muntligen. I stället skall biträde lämnas borgenären med avfattande av skriftlig ansökan, där så lämpligen kan ske. Styrelsen för Sveriges advokatsamfund, TSA 1963 s. 425, anser detta olämpligt och onödigt. *Boström-Linders* s. 79 f. säger att muntlig ansökan numera torde sakna praktisk betydelse.

begära ersättning för kostnad på målet. Ansökan och räkning, som bifogas, skall föreligga i två exemplar, av vilka ett är avsett att delgivas gäldenären, medan det andra kvarliggier hos rätten. I samma ansökan får ej framställas krav mot mera än en gäldenär. Till följd därav behövs aldrig mera än två exemplar av ansökan och räkning. Rätten verkställer mot stadgad avgift utskrift av felande exemplar.

I förarbetena till lagstiftningen om betalningsföreläggande synes ej förekomma något uttalande om innebörden av kravet att grunden för fordran, för vilken betalningsföreläggande sökes, och tiden för dess tillkomst skall vara tydligt och fullständigt angivna i ansökningen eller i bifogad räkning.²³ Allmänt torde kunna sägas att fordringen skall vara individualiserad, angiven så att den kan särskiljas från andra av borgenären mot samme gäldenär riktade fordringsanspråk. Grunden är den rättshandling, såsom köp, försträckning eller transportavtal, som givit upphov till den ifrågavarande fordringen. Tidsuppgiften skall angiva datum då fordringen enligt borgenärens mening uppkommit.²⁴

Några avgöranden i praxis kan giva vägledning vid tillämpning av den ifrågavarande bestämmelsen. Ansökningen avvisades i följande två fall. I bifogad och åberopad faktura fanns angivet att debiterade belopp avsåg "transport enligt bilaga 1 st. fraktsedlar." På avskriften var vidare utmärkt, att originalhandlingen stämplats den 31 aug. 1952. Avskriften saknade i övrigt tidsuppgift. Någon fraktsedel var ej bilagd handlingarna. HRn ansåg att sökanden icke angivit tiden för fordringens tillkomst.²⁵ I ett annat fall hade vid ansökningen fogats en kontokurant, som upptog, förutom datum, debet och kreditposter samt saldon, ett referensnummer för varje post. Kontokuranten utvisade ett saldo per den 1 jan. 1967 på fordrat belopp. Dessutom hade bilagts en räkning på samma belopp med texten "fordran enligt kontoutdrag per den 1 jan. 1967". Ansökan avvisades då borgenären trots anmaning underlåtit att tydligt och fullständigt angiva grunden för fordringen.²⁶

²³ *Kallenberg* har i *Svensk civilprocessrätt* II s. 466 uttalat sig om det likalydande uttryck, som förekom i lagen den 24 juli 1914 om ändrad lydelse av 12 kap. 4 § RB, se *NJA* II 1914 s. 500. *Kallenberg* säger att någon utläggning av det stadgande, som innefattar uttrycket, i syfte att underlätta dess tillämpning ej torde vara erforderlig; orden är i sig själva tydliga nog.

²⁴ Jfr *Boström-Linders* s. 80 f. Dessa författare anför, att det klart vanligaste förfarandet är att fordrans grund och uppkomsttid anges i bilagd räkning. Ansökan har i regel föregåtts av krav i form av räkning, som tillställts gäldenären. Där har borgenären specificerat sin fordran så att gäldenären kan identifiera den. Räkningen bilägges sedan ansökan om betalningsföreläggande. Tilläggas kan att ur ansökan eller räkning måste kunna utläsas vilket slags transaktion som resulterat i skulden, men det är icke nödvändigt att alla detaljposter specificeras.

²⁵ SJT 1954 rf. s. 62. Jfr det av JO 1962 s. 137 anmärkta fallet, omnämnt av *Boström-Linders* s. 82.

²⁶ SJT 1968 rf. s. 42. Det är värt att lägga märke till att i detta rättsfall borgenär fick tillfälle att avhjälpa brist i ansökan, jfr not 30 nedan.

Ansökan upptogs i följande två fall. I det ena fanns vid ansökan fogade en den 26 sept. 1960 dagtecknad till gäldenären ställd faktura på fordrade beloppet, upptagande utan specificering under tiden 9 mars 1959—31 juli 1960 levererade tvättmaskiner, dammsugare och frysenheter, samt ett kontoutdrag den 26 sept. 1960 utvisande ett saldo borgenären till godo på fordrat belopp.²⁷ HRn ansåg att borgenären i räkningen jämte kontoutdraget tydligt och fullständigt angivit grunden för fordringen. I ett annat fall var vid ansökan fogad en på sökandens firmapapper upprättad handling, daterad den 21 juni 1965 och ställd till gäldenären, på vilken räkning förtecknats fyra fakturor med angivna data och belopp, tillsammans utgörande det fordrade beloppet. På handlingen fanns vidare följande anteckning: "På våra fakturor finns angivet: Betalningsvillkor: 30 dagar netto och 30 dagar ./. 1,5 %. Avser: reparationer och svetsarmatur". HRn fann att grunden för fordringen och tiden för dess tillkomst tydligt och ständigt angivits i den vid ansökan fogade handlingen.²⁸

En särskild fråga rör ränteberäkning på fordran, för vilken betalningsföreläggande sökes. Olika meningar har framställts därom, huruvida borgenären behöver ange grunden för sin ränteberäkning. Numera föreligger ett hovrättsavgörande, enligt vilket det icke är nödvändigt att särskilt ange grunden för ränteyrkande.²⁹

Prövar rätten *hinder möta mot upptagande av ansökan*, avvisas densamma, 21 § LSL. I praxis lär man dock i första hand låta sökanden avhjälpa bristen.³⁰ Skäl för avvisning är att allmänt rättegångshinder föreligger, såsom att ansökan är till innehållet ofullständig eller ej underskriven av borgenären eller hans ombud, att fullmakt för ombudet ej företetts eller att rätten enligt gällande forumregler saknar behörighet.³¹ Rätten skall också beakta, att de särskilda förutsättningar för användning av betalningsföreläggande, varom ovan talats, föreligger.

Upptages ansökan, skall rätten *utfärda föreläggande för gäldenären* att, om han vill helt eller delvis bestrida ansökningen, inom viss

²⁷ SJT 1961 rf. s. 80.

²⁸ SJT 1966 rf. s. 15 II. Där omnämnes också ett likartat fall (I), i vilket sammanställningen av fakturorna försetts med följande anteckning: "På våra fakturor finns angivet: Betalningsvillkor extra kontant netto. Avser: utförda transporter." Bedömningen utföll på samma sätt som i det i texten refererade fallet.

²⁹ SJT 1967 rf. s. 24. Se vidare *Lihné* i SJT 1966 s. 426, JO 1967 s. 141, *Linders* och mot honom *Gregow* i SJT 1967 s. 220, *Boström-Linders* s. 93.

³⁰ *Boström-Linders* s. 90. Rätten bör anses skyldig att med tillämpning av stadgandet i 42:3 RB föranstalta om avhjälpande av brist i ansökan. Se angående principen om RB:s tillämplighet i mål enligt LSL ovan s. 52.

³¹ Ett fall av avvisning på grund av rättens obehörighet omtalas i JO 1958 s. 83. Frågan om gäldenärens rätt att vid avvisning få ersättning för kostnad behandlas nedan s. 79.

av rätten bestämd tid skriftligen hos rätten anmäla sitt bestridande vid påföljd att utmätning för fordringen jämte ränta och kostnad eljest får ske.³² Rätten skall vid sitt bestämmande av anmälningsfristen taga hänsyn till belägenheten av den ort, där gäldenären bor eller handlingarna eljest kan väntas bli honom delgivna; utan synnerliga skäl får tiden ej bestämmas längre än till två veckor. Har borgenären i ansökan fordrat ersättning för kostnad, bestämmer rätten beloppet av den ersättning, som skall utgå. Däri inräknas emellertid ej ersättning för delgivningskostnad; denna bestämmes senare. Ansökan med påtecknat föreläggande jämte räkning, om sådan åberopats, delgives gäldenären. Borgenären får ombesörja delgivning om han vill; eljest sker officialdelgivning.³³

I praxis har åtminstone tidigare förekommit, att i ansökan om betalningsföreläggande fordrat *räntebelopp av rätten ändrats* på det sätt, att räntesatsen i föreläggandet satts lägre än den i ansökan upptagna. Det synes tydligt att detta förfarande icke har stöd av lagen; det innebär ett avsteg från principen att någon materiell prövning icke äger rum i mål om betalningsföreläggande.³⁴ Om borgenären såsom ovan antagits icke behöver motivera ränteyrkande, kan man ej räkna med att möjlighet finns till materiell prövning. Vidare torde rätten icke äga på grund av förmodad felräkning ändra av borgenären fordrat belopp.³⁵ Ej heller får rätten ingå i prövning av fråga huruvida sökanden är rätt borgenär.³⁶

När *delgivningsbevis* inkommit till rätten men gäldenären icke i föreskriven ordning anmält bestridande,³⁷ tecknar rätten ofördröj-

³² Enligt 23 § LSL kan muntlig förhandling anordnas i mål om betalningsföreläggande. Det förekommer dock mycket sällan, se *Boström-Linders* s. 100, varför detta alternativ här lämnas åsido.

³³ Delgivning verkställes enligt bestämmelserna i delgivningslagen 29 juni 1970. I samband med utfärdandet av denna lag har 24 § LSL fått ändrad lydelse. Fortfarande gäller att delgivning ej får ske utom riket, jfr LB s. 47 f.

³⁴ Frågan om detta förfarandes laglighet, vilken fråga står i samband med det förut berörda spörsmålet om skyldigheten att angiva grund för ränteyrkande, har behandlats av JO 1967 s. 141. Se vidare *Lihné* i SJT 1966 s. 426, *Linders* och mot honom *Gregow* i SJT 1967 s. 220, ävensom numera *Boström-Linders* s. 128.

³⁵ *Boström-Linders* s. 94 säger, att förfarandet att domstolarna utan att ta förbindelse med ingivarna, "rättar" yrkande i fråga om kapitalbelopp och ränta, har föga stöd i lagen. Rätta förhållandet torde vara, att det står i uppenbar strid mot den grundläggande principen i lagstiftningen om betalningsföreläggande.

³⁶ JO 1970 s. 64.

³⁷ Inkommer bestridande efter utgången av förelagd tid, beaktas det icke, såvida ej anledning förekommer att gäldenären har laga förfall, 32: 6 RB.

ligen³⁸ på det hos rätten liggande exemplaret av ansökan *bevis att ansökan lämnats obestridd*, 25 § LSL. Som förut omtalats kallar man detta bevis *slutbevis*. Har gäldenären infriat skulden eller eljest gjort upp med borgenären, måste han för att förhindra utfärdande av slutbevis anmäla bestridande, såvida icke borgenären återkallat sin ansökan. Rätten skall pröva vad i ersättning för delgivningskostnad skall tillkomma borgenären och teckna bevis därom på ansökan. Slutbevis skall också innehålla, att utmätning för fordringen och kostnaden på målet omedelbart får äga rum.³⁹ Bestrides endast en del av fordringen eller blott kostnaden eller en del därav, jämkas slutbevisets innehåll därefter.⁴⁰

Lagen uppställer ej något krav på bestridandets form eller innehåll utöver att *bestridandet skall vara skriftligt*.⁴¹ Någon motivering för bestridandet erfordras icke; lämnas sådan är den med hänsyn till rättens handläggning av målet irrelevant, eftersom någon materiell prövning ej förekommer.⁴² Bestridandet kan som framgår av det nyss anförda vara partiellt, så att en del av fordringen behandlas efter vad som gäller för bestridd fordran. Framställer gäldenären kvittningsyrkande, anses detta som bestridande till den del genfordran skulle täcka skulden. Någon materiell prövning av genfordran äger icke rum.

Har gäldenären i vederbörlig ordning anmält bestridande, skall rätten genast avsända *meddelande därom till borgenären*, 26 § LSL. Denne äger inom en månad efter utgången av den tid, som förelagts för bestridande, påyrka att *målet hänskjutes till rättegång*.⁴³ Hän-

³⁸ Någon befogenhet att bevilja gäldenären anstånd har rätten icke, jfr *Boström-Linders* s. 104. Det torde näppeligen förekomma att borgenären begär anstånd.

³⁹ Om verkställighet se Utsökningsrätt s. 65.

⁴⁰ JO 1966 s. 124 behandlar det fall, att gäldenären bestrider betalnings-skyldighet för en del av det fordrade beloppet utan att exakt angiva, hur mycket bestridandet avser. Slutbevis kan då ej utfärdas. Rätten bör anmana gäldenären att precisera bestridandets omfattning.

⁴¹ Ohemult bestridande har ansetts straffbart enligt 9:1 RB, se NJA 1950 s. 526 och *Welamson* i SJT 1953 s. 683.

⁴² En annan sak är att det kan vara av betydelse för borgenärens handlande i fortsättningen, att han får veta vad bestridandet grundas på, jfr *Boström-Linders* s. 105.

Gör gäldenären invändning om rättegångshinder, föreligger ej något bestridande i teknisk mening. Rätten prövar invändningen med ledning av gäldenärens uppgifter, se JO 1958 s. 83 (foruminvändning).

⁴³ JO 1954 s. 172 omtalar ett fall, där borgenären i ansökan om betalningsföreläggande yrkade, att om fordran bestreds målet skulle hänskjutas till rättegång. Efter bestridande avsände rätten emellertid meddelande till borgenären

skjutande till rättegång sker således ej som i lagsökningsmål automatiskt. Man har ansett att borgenären bör få bedöma om han vill ha handläggning av målet i ordinär väg. I mål om betalningsföreläggande är det ofta fråga om små värden och gäldenärer av tvivelaktig solvens. Framställer ej borgenären inom laga tid yrkande att målet skall hänskjutas till rättegång, avskrivs detsamma.

Rörande *kostnad* i mål om betalningsföreläggande gäller, att om borgenären i ansökan fordrat ersättning för kostnad på målet, skall rätten i föreläggandet bestämma vad i sådant hänseende skall, om bestridande ej sker, utgå utöver kostnaden för blivande delgivning och i slutbevis angiva, vad i ersättning för delgivningskostnad skall tillkomma borgenären.⁴⁴ Ersättningen bestämmes efter föreskrifterna i kungörelsen den 4 juni 1971 om ersättning för inkassokostnad och kostnad i mål om betalningsföreläggande. Enligt dessa utgår ersättning för borgenärens arbete med anledning av målet, arvode till ombud eller biträde, delgivningskostnad och annat utlägg, däribland kostnad för inkassoåtgärd, som vidtagits före ansökningen om betalningsföreläggande. Som tidigare antytts kan gäldenären bestrida ansökningen såvitt angår kostnaden. Är borgenären missnöjd med kostnadsbeslut, kan han begära att kostnadsfrågan hänskjutes till rättegång. Slutligen må här antecknas, att lagen om fri rättegång är tillämplig i mål om betalningsföreläggande.⁴⁵

I skrivelse till Kungl. Maj:t den 22 november 1958 hemställde JO om förtydligande av stadgandet i 22 § 2 st. LSL om rätt för borgenär till ersättning för kostnad i mål om betalningsföreläggande.⁴⁶ JO ifrågasatte att i nämnda stadgande skulle uttryckligen angivas, att kostnadsersättningen till

i vanlig ordning. JO fann ej detta förfarande oriktigt. Anledning torde emellertid saknas att icke tillmötesgå en sådan begäran av borgenären, varigenom arbete och tid sparas. Det skäl rätten anförde, att borgenären borde taga ställning till inledande av rättegång först sedan han fått del av gäldenärens svar, synes knappast relevant. Förfarandet torde vinna i effektivitet, om gäldenären får meddelande att han, om han bestrider, kommer att kallas till inställelse för rätten.

⁴⁴ Angående bestämmelserna i lagen 4 juni 1971 och KK samma dag om kostnad i mål om betalningsföreläggande se Prop. 1971 nr 105, jfr ovan s. 70. Se även yttrande av styrelsen för Sveriges advokatsamfund i TSA 1971 s. 408.

⁴⁵ Vad angår betalningsföreläggande saknas motsvarighet till den i lagsökningsmål gällande bestämmelsen, att om mål hänskjutes till rättegång skall frågan om ersättning för kostnad prövas i rättegången, 15 § LSL. Även utan bestämmelse därom är det tydligt att, då mål om betalningsföreläggande hänskjutes till rättegång, frågan om kostnadsersättning skall prövas i rättegången, se yttrande av lagrådet i NJA II 1947 s. 139. För praxis se NJA 1968 s. 491.

⁴⁶ JO 1959 s. 199.

borgenär, som yrkat sådan ersättning, skulle av rätten, även om specificering av kostnaderna ej skett, bestämmas till skäligt belopp. Detta skulle omfatta dels de för rätten kända utgifter, som borgenären fått vidkännas i målet, dels ersättning för arbete med ansökningens uppsättande. JO:s framställning hade föranletts av utgången i ett rättsfall,⁴⁷ där en borgenär, som i ansökan om betalningsföreläggande yrkat ersättning för kostnad utan angivande av belopp, fått ersättning endast för lösen av föreläggande och slutbevis.⁴⁸

Med anledning av JO:s framställning uttalade lagberedningen⁴⁹, att borgenär som yrkat ersättning för kostnaderna utan specifikation, borde kunna tillerkännas ersättning för sina direkta utgifter hos UM (rätten). I den mån bestämt belopp fordrats och av beloppets storlek framgick, att avsikten uppenbarligen varit, att det skulle inkludera arvode för arbetet med ansökningens uppsättande, borde UM vara oförhindrad att tillerkänna borgenären skälig ersättning i detta hänseende, även om beloppet ej specificerats. Om något belopp överhuvud icke angivits, torde ersättning utöver de faktiska eller eljest styrkta kostnaderna hos UM icke böra utgå.

JO:s framställning och lagberedningens uttalande med anledning av densamma är ej omnämnda i Prop. 1971 nr 105, vari förslag till ändrade bestämmelser om kostnad i mål om betalningsföreläggande framlades. Över huvud beröres ej i propositionen frågan, huruvida i mål om betalningsföreläggande gäller regeln i 18:14 st. 1 RB, att part som yrkar ersättning för rättegångskostnad skall uppgiva vari kostnaden består. Måhända har man ansett att med de nya bestämmelserna om kostnadsersättning den nämnda frågan icke längre skulle ha någon betydelse. Detta torde också på det hela taget vara riktigt.

Klart är sålunda att borgenär, som vill ha ersättning för inkassokostnad eller gottgörelse med mera än 70 kr. för sitt arbete med anledning av målet samt för arvode till ombud eller biträde, måste framställa yrkande därom. Likaledes är otvivelaktigt att särskilt yrkande ej behövs när det gäller för rätten kända utgifter (ansökningsavgift, kostnad för delgivning och anskaffande av bevis). Skulle borgenären i något fall underlåta att framställa särskilt yrkande om ersättning för sitt arbete med anledning av målet samt för arvode till ombud eller biträde, torde man kunna presumera att han vill ha det i kungörelsen utsatta maximibeloppet 70 kr.⁵⁰ Det-

⁴⁷ SJT 1958 rf. s. 46.

⁴⁸ Enligt expeditionskungörelsen 29 okt. 1964 utgår i mål om betalningsföreläggande ansökningsavgift 25 kr. men ingen avgift för slutbevis (avgiftslista II. Mål).

⁴⁹ LB s. 46 f. Beredningens uttalande ingår i motiveringen till ett av beredningen framlagt förslag till lag om betalningsföreläggande. Enligt detta skulle mål om betalningsföreläggande överflyttas från rätten till utmätningsmannen (UM).

⁵⁰ I KK 4 juni 1971 står att denna ersättning utgår med skäligt belopp. Man kan emellertid svårigen kräva, att borgenären motiverar skäligheten av det belopp han begär. Skälighetsprövningen blir därför en subjektiv bedömning, som lätt kan utfalla olika vid skilda domstolar utan att saklig grund därför finns. Måhända vore det lämpligast att slopa skälighetsrekvisitet och arbeta med fixerade ersättningsbelopp såväl när det gäller inkassoåtgärd som i fråga

samma bör gälla, om han framställer yrkande som nyss sagts utan att angiva bestämt belopp.

Frågan, huruvida kostnadsreglerna i 18 kap. RB gäller vid sidan av bestämmelserna i LSL om ersättning för kostnad i mål om betalningsföreläggande, har fortfarande betydelse i ett hänseende, nämligen vad angår ersättning till gäldenären i fall, då ansökan om betalningsföreläggande efter kommunikation avvisats. Någon bestämmelse om kostnadsersättning till gäldenären finns icke i LSL, och man har därav dragit den slutsatsen, att sådan ersättning över huvud icke kan utdömas.⁵¹

Häremot kan emellertid åberopas det förut återgivna uttalandet av processlagberedningen⁵², att i lagsöknings- och handräckningsmål (numera mål om betalningsföreläggande) allmänna bestämmelser om rättegången i tvistemål skall tillämpas, såvitt ej särskilda bestämmelser är meddelade eller tillämpning utesluten på grund av sakens natur. Processlagberedningen hänvisar i detta sammanhang till några stadganden i RB. Bland dessa finns visserligen icke någon bestämmelse i 18 kap. Man torde emellertid kunna med fog påstå, att tillämpning av reglerna i 18: 1 och 5 st. 1 RB i mål om betalningsföreläggande icke är utesluten på grund av sakens natur. Tvärtom kan väl sägas, att något skäl att i förevarande hänseende behandla gäldenären i sådant mål annorlunda är motsvarande part i civilmål och lagsökningsmål näppeligen kan påvisas. Man synes också på sina håll i praxis benägen att följa processlagberedningens ovan angivna direktiv.⁵³

Här må några ord ägnas de båda *speciallagarna* om betalningsföreläggande.

Enligt lagen den 10 juli 1947 om betalningsföreläggande för vissa fordringar på arbetslön med mera⁵⁴ kan för fordran på arbetslön, semesterlön eller semesterersättning, som grundas på bestämmelse i kollektivavtal, betalningsföreläggande sökas vid tingsrätt. Det innebär en av praktiska skäl förestavad inskränkning i arbetsdomstolens behörighet. Har gäldenären bestritt ansökan och målet i anledning därav hänskjutits till rättegång, skall detsamma överlämnas till arbetsdomstolen, om tvisten finnes vara av beskaffenhet att höra till denna domstols upptagande.

om borgenärens arbete med anledning av målet samt arvode till ombud eller biträde.

⁵¹ Så lagrådet i NJA II 1947 s. 139, jfr JO 1958 s. 83, 1959 s. 199.

⁵² Processlagberedningen i SOU 1944: 10 s. 125, NJA II 1947 s. 146, jfr ovan s. 52.

⁵³ Så Svea HR i det förut anmärkta rättsfallet SJT 1958 rf. s. 46 ävensom i 1966 rf. s. 47 nr 36. I det av JO 1958 s. 83 behandlade fallet utdömde underrätten kostnadsersättning till gäldenär, som gjort foruminvändning. Göta HR upphävde utan närmare angivna skäl kostnadsbeslutet.

⁵⁴ Om tillkomsten av denna lag se NJA II 1947 s. 547 f., jfr LB s. 37, s. 59 f., Lind i SJT 1966 s. 707 och nedan s. 104.

Lagen den 5 juni 1970 om betalningsföreläggande för fordringar på avgifter till huvudman för allmän vatten- och avloppsanläggning bygger på samma tanke som 1947 års lag, att proceduren med betalningsföreläggande bör förläggas till tingsrätt, fastän tvist om betalningsanspråket skall prövas av annan myndighet.⁵⁵ När det gäller nyss nämnda fordringar är denna myndighet statens va-nämnd, och till denna skall målet överlämnas, om gäldenären bestrider betalningsskyldighet.

I båda lagarna stadgas att beträffande förfarandet vid allmän underrätt i mål, som avses i lagarna, gäller i tillämpliga delar LSL.

⁵⁵ Ifrågavarande lag har tillkommit i samband med lagen 5 juni 1970 om allmänna vatten- och avloppsledning. Angående denna lagstiftning se Prop. 1970 nr 118.

Tionde kapitlet

Judiciell handräckning

Som ovan framhållits upptog UL i kapitlet om handräckning bestämmelser om överexekutors befogenhet att bevilja *exekution utan dom*. Dessa bestämmelser återfinnes nu under paragrafnumren 191 och 192. I 191 § föreskrives, att överexekutor, då någon egenmäktigt pantat något till sig, skilt annan från det han innehar eller eljest själv tagit sig rätt, äger återställa besittning eller annat förhållande som rubbats. Det gäller alltså ingripande mot olaga självtäkt. Vid sidan härav finns i 192 § bestämmelser om överexekutors befogenhet att förordna om vräkning av arrendator, hyresgäst och bostadsrättshavare.

När UL tillkom var det meningen, att handräckning med exekution utan dom ej skulle få förekomma i andra än de nu nämnda fallen. Småningom har emellertid praxis utvecklat sig därhän, att handräckning beviljas i ett flertal andra fall då en *fullgörelsedom*, *avseende annat än betalningsskyldighet*, kan utverkas.¹ Det område där handräckning användes har sålunda väsentligt vidgats.²

Lagstiftaren har utan tvivel avsett, att överexekutor vid tillämpning av nämnda lagrum skulle meddela direkta exekutiva förordnanden utan att ålägga svaranden någon fullgörelse. Detta stämmer med den nedärvda uppfattningen att här är fråga om en utsökningsåtgärd, en exekution utan dom. Man har emellertid numera övergått till att giva bifallande utslag en formulering liknande fullgörelsedomens.³ *Svaranden förpliktas att fullgöra* den av sökanden begärda prestationen, vid förbudsutslag förbjudes han att utöva viss verksamhet.

Litteratur om judiciell handräckning: Utsökningsrätt s. 395 f., *Stjernquist*, Om handräckningsutslag s. 71 f., *Olivecrona*, Utsökning s. 199 f.

¹ *Stjernquist* omtalar s. 123 f., att landshövding Treffenberg vid riksdagsbehandlingen år 1877 av förslaget till UL yrkade, att i lagen skulle intagas ett stadgande, som generellt tillät överexekutor att meddela handräckningsutslag i klara och ostridiga mål. Yrkandet avslogs men Treffenberg förutspådde, att praxis skulle förbli som dittills, ”ty verkligheten är så kraftig, att den tar ut sin rätt, vi må skriva lagar hur orimliga som helst”. Utvecklingen i praxis har tillfullo besannat denna förutsägelse.

² Därvid plägar 191 § åberopas, och formuleringen i detta lagrum ”själv tagit sig rätt” får täcka åtskilliga fall, som svårligen kan inordnas under stadgandet.

³ *Olivecrona* torde ha varit den förste, som framhållit likheten mellan en civildom och ett handräckningsutslag, varigenom förd talan bifalles, se *Utsökning* 1 uppl. 1945 s. 214.

Härtill knytes ett exekutivt förordnande.⁴ En hyresgäst förpliktas sålunda att avflytta vid äventyr av vräkning.

Förfarandet uppvisar den summariska processens vanliga kännetecken.⁵ *Handläggningen är skriftlig* och endast skriftliga bevis kan förekomma. Proceduren avser klara fall, i vilka sökandens anspråk är ostridigt eller styrkt. På svarandens motbevisning ställes i regel mindre krav än i ordinär process.⁶ Mot bifallande utslag kan återvinning sökas vid domstol. Något ogillande av sökandens talan förekommer ej. Finnes talan icke kunna bifallas lämnas endast besked, att handräckning ej kan meddelas.⁷

Handräckningsmål är *utsökningsmål* och proceduren i handräckningsmål regleras alltså av bestämmelserna i UL. Ansökan om handräckning göres skriftligen hos överexekutor, 195 § UL.⁸ Handräckning får i regel ej beviljas utan att ansökan kommunicerats med svaranden. När fråga är om handräckning enligt 191 § kan emellertid vid fara i dröjsmål interimsbeslut omedelbart meddelas, varigenom begärd handräckning beviljas tills vidare intill dess annorlunda förordnas. Vid handräckning enligt 192 § skall säkerhet ställas för den skada, som genom verkställigheten kan tillfogas svaranden.⁹ Bifallande utslag bör innehålla, att svaranden förpliktas fullgöra den av sökanden begärda prestationen. Därtill knytes som förut framhållits ett exekutivt förordnande.

Härefter skall redogöras för de olika fall, i vilka judiciell handräckning kan förekomma. Därvid skiljes mellan vräkningsmål och andra handräckningsmål enligt 191 § UL.

1. *Vräkningsmål.*

Det utan jämförelse vanligaste fallet av judiciell handräckning

⁴ Detta är i förhållande till civildomen en olikhet, som förklaras därmed att proceduren äger rum inför exekutiv myndighet. Om verkställighet av handräckningsutslag se Utsökningsrätt s. 70, s. 400. I NJA 1965 s. 321 förelades arrendator vid vite att avflytta.

⁵ Jfr ovan s. 53.

⁶ Det räcker således med att svarandens invändning stödes av sannolika skäl. För övrigt är reglerna något olika i skilda fall, se närmare *Stjernquist* s. 152 f.

⁷ Stundom användes formuleringen, att sökandens talan ej kan handräckningsvis bifallas, se exempelvis HRn i SJT 1965 rf. s. 38. Sökanden får då, om han vill fullfölja saken, väcka talan i ordinär väg.

⁸ Om behörig överexekutor se Utsökningsrätt s. 45.

⁹ Däremot är ställande av säkerhet ej obligatoriskt vid handräckning enligt 191 §. Klart är emellertid att man kan bevilja handräckning på svagare skäl om säkerhet ställes.

avser vräkning i summarisk väg.¹⁰ I 37 § UL talas om verkställande av domstols dom, varigenom någon blivit förpliktad att avträda fastighet eller dömt blivit om flyttning i eller ur hus.¹¹ De flesta beslut om vräkning meddelas emellertid i summarisk process. Ovan har omtalats att rätten enligt 16 § LSL kan i lagsökningsmål giva handräckning, varom sägs i 192 § UL.¹² Vidare kan enligt detta senare lagrum utan samband med lagsökning beslut om vräkning av nyttjanderättshavare meddelas av överexekutor. I vissa fall beviljar överexekutor handräckning för vräkning med stöd av 191 § UL.

Enligt 192 § UL kan beslut om *vräkning av arrendator eller hyresgäst* meddelas i två olika fall. Det ena föreligger när ansökan grundas på att nyttjanderättshavaren vägrat avflytta då bestämd legotid är till ända eller eljest, utan att nyttjanderätten förverkats, för honom inträtt skyldighet att avflytta. I det andra fallet påstår sökanden, att nyttjanderätten förverkats.

Skyldighet för arrendator eller hyresgäst att avflytta *utan att nyttjanderätten förverkats* inträder då legotiden utgått eller han enligt bestämmelser i 7 kap. JB måste vika för ny ägare eller annan rättighetshavare. Vanligast är att bestämd legotid gått till ända eller att uppsägning skett vid avtal på obestämd tid. Bestrides sökandens uppgift, skall han styrka att skyldighet för nyttjanderättshavaren att avflytta inträtt. Svaranden kan emellertid göra invändning om att han ändå äger kvarsitta.¹³

Då ansökan om vräkning grundas på att *nyttjanderätten förverkats* fordras för bifall, att överexekutor finner uppenbart att nytt-

¹⁰ Enligt uppgift i den statistiska redogörelsen Domstolarna 1968, tabell 34 s. 67, handlade överexekutorerna nämnda år 6 330 mål enligt 192 § och 531 mål med tillämpning av 191 §. Ett betydande antal vräkningsyrkanden väckes i lagsökningsmål, se 16 § LSL och ovan s. 60. Vid förfrågan hos statistiska centralbyrån har meddelats, att någon uppgift ej finns om antalet lagsökningsmål, i vilka vräkningsyrkande framställts.

¹¹ Då domstol förordnat, att sammanlevnaden mellan makar skulle upphöra och hustrun vara berättigad att kvarsitta i makarnas hem, tillämpades vid avhysning av mannen 38 § UL, SJT 1968 rf. s. 87. Handräckning är icke någon verkställighetsform.

¹² Enligt SJT 1963 rf. s. 53 kan vräkning jämlikt 16 § LSL ske utan hinder av att återvinning sökts, såvida ej rätten, där talan om återvinning är anhängig, beslutat om inhibition. Rörande inhibition se JO 1967 s. 156.

¹³ Invändning kan bland annat gå ut på att nyttjanderättstiden förlängts genom underlåten uppsägning eller genom ny överenskommelse mellan parterna, se vidare Utsökningsrätt s. 412. I SJT 1970 rf. s. 79 bestred svaranden sökandens rätt att förfoga över lägenheten, vilket HRn ansåg vara en sakinvändning, ej en invändning om rättegångshinder. Som ovan i texten påpekats behöver svaranden endast styrka sin invändning med sannolika skäl.

janderätten är förverkad. Detta innebär att överexekutor skall finna det klart, att bestämmelse i JB om förverkligande av nyttjanderätt är tillämplig. Om svaranden bestrider, skall sökanden förebbringa full bevisning rörande omständighet, som medför förverkandepåföljd. I det vanliga fallet att som grund för påstående om förverkande anföres, att svaranden underlåtit att rätteligen betala arrende eller hyra,¹⁴ måste emellertid av praktiska skäl i första hand tillämpas regeln, att gäldenär är bevisskyldig för påstående att han betalat.¹⁵ Invänder svaranden att han har motfordran eller att han ej är skyldig att betala på grund av den upplåtna fastighetens eller lägenhetens beskaffenhet, bör också bevisbördan i första hand åligga svaranden.¹⁶

Bestämmelserna i 192 § 1 st. om handräckning för vräkning av arrendator och hyresgäst är enligt stadgande i paragrafens andra stycke även tillämpliga på *bostadsrättshavare*. Dessutom tillämpas i praxis nämnda bestämmelser på den, som vägrar avflytta från lägenhet, som han innehar på grund av arbets- eller tjänsteavtal. Därvid brukar man åberopa grunderna för 192 §.¹⁷

De bestämmelser i 192 § UL, för vilka nu redogjorts, är ej tillräckligt omfattande för att helt tillgodose behovet av vräkning i summarisk väg. Även i andra fall, då någon *utan laga rätt sitter på fastighet eller i hus*, kan vräkning i summarisk väg erfordras. Sedan länge tillbaka beviljas också sådan handräckning med stöd av 191 §. Merendels är det fråga om fall, där svaranden innehaft fastighet eller lägenhet under rättstitel av annat slag än sådan nyttjanderätt, som nämnes i 192 §, men hans rätt upphört.¹⁸ Vräkning har emellertid också förekommit av den, som utan ägarens lov tagit i besittning fastighet eller lägenhet.

¹⁴ Andra fall är i praxis sällsynta, se exempelvis SJT 1958 rf. s. 54, där som grund för påstående att hyresrätt förverkats anfördes, att hyresgästen överlåtit lägenheten till annan person.

¹⁵ Se härom Civilprocessrätt s. 359 f.

¹⁶ Även i dessa fall gäller regeln att invändning endast behöver stödjas på sannolika skäl, se NJA 1912 s. 94 (brist i lägenhet), SJT 1951 s. 260 (motfordran), jfr *Stjernquist* s. 135 f.

¹⁷ Se NJA 1962 s. 554 och SJT 1967 rf. s. 43 (fastighetsskötare). De särskilda bestämmelserna i lagen 26 juni 1936 om skydd mot vräkning vid arbetskonflikter rör icke förutsättningarna för beviljande av vräkning utan stadgar endast uppskov i viss omfattning med bifallande av lagligen grundat vräkningsyrkande.

¹⁸ Se sålunda NJA 1916 s. 134 (köpare av fastighet mot säljare, som vägrat avflytta på utsatt dag), 1921 s. 404 (markägare mot person, som vägrat utrymma upplagringsplats sedan rätten att använda den upphört), 1965 s. 420 (tomtägare mot köping, som använt ett område av hans tomt till gata men ej löst området).

2. *Andra handräckningsmål.*

Bestämmelserna i 191 § UL åsyftar ingripande mot *olaga självtäkt*. Det framgår därunder, att den generella beskrivningen på svarandens handlingssätt är att han egenmäktigt själv tagit sig rätt. Uttrycket tyder på att det skall vara fråga om fall, i vilka svarandens förfarande utgjort en rättsutövning. Det är emellertid opraktiskt att begränsa lagrummets tillämplighet till sådana fall. Handräckning bör kunna meddelas även när svaranden uppenbarligen insett att han icke hade någon laglig rätt eller ej ens åberopat någon sådan till stöd för sitt handlande.

Stadgandets egendomliga formulering beror på inflytande från de så kallade possessoriska lärorna i äldre tysk doktrin.¹⁹ Det är emellertid anmärkningsvärt, att dessa kunde komma till uttryck i svensk lagstiftning så sent som under 1800-talet. Redan Nehrman²⁰ hade uttalat sig emot de possessoriska interdikten, och den possessoriska processen synes ha spelat en mycket obetydlig roll i praxis.

Överexekutor har att *återställa besittning eller annat förhållande* som rubbats. Förutsättning härför måste vara, att det är ostridigt eller styrkt, att egenmäktig rubbning ägt rum. Däremot behöver sökanden icke bevisa sin materiella rätt, om denna bestrides av svaranden. Dennes invändning om att han har den materiella rätten på sin sida vinner i princip icke beaktande. Emellertid kan denna lagens ståndpunkt ej vidhållas i praktiken. Är det klart att icke sökanden utan svaranden är materiellt berättigad, måste handräckning vägras.²¹

Vid den *direkta tillämpningen av 191 § UL* har man att göra med fall, där besittning eller annat förhållande rubbats.²² Som *exempel på rubbning* nämner lagen att svaranden pantat något till sig, ett fall som numera saknar praktisk betydelse, och att han skilt annan från det han innehar. Det är sådan besittningsrubbning rörande fast eller lös egendom, som främst avses i lagrummet. I praxis förekommer

¹⁹ Se härom *Stjernquist* s. 49 f.

²⁰ *Nehrman* s. 17 f., s. 134 f.

²¹ På sina håll menar man, att handräckning bör vägras även om svarandens rätt är sannolik, *Stjernquist* s. 81. Detta står otvivelaktigt i strid med den tankegång som uppbär 191 § men kan ha goda skäl för sig ur praktisk synpunkt.

²² En ingående redogörelse för praxis i fråga om tillämpningen av 191 § UL intill utgången av år 1958 finns i *Utsökningsrätt* s. 401 f. Här anföres några senare rättsfall, jfr rättsfallsöversikterna i SJT 1961 s. 108 av *Hassler* och 1966 s. 645 av *Lundvik* för tiden 1954—64.

emellertid sällan handräckning för återställande av rubbad besittning.²³ Vanligare är handräckning för öppnande av väg, gata eller annan trafikled, som svaranden avstängt.²⁴ En förutsättning härför är, att sökanden begagnat trafikleden en längre tid innan den avstängdes av svaranden. Även i andra fall, då svaranden avbrutit en sedan längre tid tillbaka pågående verksamhet från sökandens sida, har handräckning meddelats för undanröjande av hinder, som svaranden rest mot sökandens fortsatta verksamhet. Handräckning har vidare ansetts kunna komma ifråga, då någon på sin fastighet företagit åtgärd, som förmenats vara till skada för närliggande fastighet.²⁵ Här kan man tala om rubbning av grannelagsförhållande.

Förut har framhållits, att 191 § UL i nutida praxis tillämpas *utöver det område, som anges av det i lagrummet uppställda rekvisitet*. Kravet att det skall vara fråga om ingripande mot en rubbning upprätthålles sålunda ej. Man kan då icke bortse från huruvida sökanden är materiellt berättigad. Mot svarandens bestridande måste han styrka sin materiella rätt, alltså förutsättningarna för svarandens skyldighet att fullgöra den yrkade prestationen. Om svaranden gör en invändning, för vilken han enligt vanliga civilprocessuella regler är bevisskyldig, skall han styrka densamma.²⁶ Men det räcker med sannolika skäl, alltså mindre än det normala kravet i civilmål.

De handräckningsfall det här rör sig om kan indelas i olika grupper. I den första av dessa är det fråga om beredande av *tillträde till mark eller lokal*. När någon vägrat annan tillträde till mark eller lokal för utförande av arbete eller annan verksamhet, som denne lagligen äger bedriva där, har handräckning meddelats.²⁷ Ganska stor

²³ Ett fall omtalas i SJT 1967 rf. s. 71. Det gällde återtagande av en husvagn, som svaranden bortfört. Handräckning vägrades emellertid, när sökanden ansågs ha i efterhand godkänt besittningstagandet. Fall av detta slag torde vanligen föranleda polisanmälan.

²⁴ Se SJT 1959 rf. s. 53 (öppnande av portgång som avstängts för ombyggnad), NJA 1962 s. 531 (borttagande av anordning för hindrande av motortrafik på väg), SJT 1962 rf. s. 20 (öppnande av väg). Angående det sist nämnda rättsfallet se *Lundvik* i SJT 1966 s. 658.

²⁵ Ett typiskt exempel härpå finns i NJA 1948 s. 99. Handräckning beviljades för återställande i användbart skick av en avloppsledning, som gick från sökandens fastighet över svarandens och av den senare avbrutits.

²⁶ Om bevisskyldighet se *Ekelöf* IV s. 86 f., Civilprocessrätt s. 354 f.

²⁷ För anläggande av väg meddelades i SJT 1938 rf. s. 52 handräckning mot arrendator, som nekade vägbyggaren tillträde till det arrenderade området. Handräckning gavs i NJA 1961 not. C 447 för att bereda Stockholms stads elektricitetsverk tillträde till lägenhet och i NJA 1961 not. C 1219 för att skaffa förening tillträde till lokal, som föreningen ägde disponera.

praktisk betydelse har vidare möjligheten att erhålla handräckning för *utbekommande av lös sak*.²⁸ Svaranden kan ha mottagit saken för reparation eller förvaring eller kommit i besittning av den i samband med tjänst eller uppdrag. Även andra situationer förekommer, där handräckning kan riktas mot person, som utan laga rätt förhåller annan person lös egendom. Slutligen kan nämnas *förbudsutslag*, vilket dock torde meddelas ganska sällan.²⁹

I tidigare praxis kunde en vårdnadshavare under vissa förutsättningar erhålla handräckning för att få barn under femton år överlämnat till sig.³⁰ Därvid åberopades 191 § UL. Genom lag den 8 december 1967³¹ har till FB fogats ett nytt kapitel, 21 kap., om verkställighet av dom eller beslut rörande vårdnad m. m. Enligt 21: 6 FB äger, även om dom eller beslut av domstol ej föreligger, den som har vårdnaden om barn att, när barnet vistas hos annan, påkalla länsstyrelsens åtgärd för att barnet skall överflyttas till honom. Detta förfarande, som har en rent administrativ karaktär³², ersätter den tidigare handräckningen för överlämnande av barn.

²⁸ Se bland nyare rättsfall NJA 1958 s. 734 (stiftelses styrelse mot ledamot av styrelsen för utbekommande av protokoll och andra handlingar rörande stiftelsen), SJT 1961 s. 18 (hemskild hustru mot mannen för utfående av bland annat en telefonsapparat och en dammsugare).

²⁹ Hithörande rättsfall är av äldre datum. Enligt 13: 8 VL äger överexekutor förbjuda byggande i vatten m. m. I fråga om sådan åtgärd tillämpas bestämmelserna i 191 § UL.

³⁰ Se Utsökningsrätt s. 409 f.

³¹ Förarbetena till lagen finns i SOU 1966: 38 och NJA II 1967 s. 473.

³² I 1 § 4 st. UL, sådant detta lagrum lyder enligt lag 8 dec. 1967, stadgas att bestämmelserna i UL om utsökningsmål ej gäller ärende, som avses i 21 kap. FB.

Tredje avdelningen

Specialdomstolar och specialmål

Elfte kapitlet

Fastighetsdomstol

Genom den år 1942 antagna nya rättegångsbalken, som trädde i kraft den 1 januari 1948, omgestaltades i grund förfarandet vid de allmänna domstolarna. Samtidigt gjordes också vissa ändringar med avseende på rättegången vid specialdomstolarna.¹ Sedan närmare erfarenhet vunnits beträffande det nya rättegångsförfarandets verkningssätt, skred man till omgestaltning av underrättsorganisationen, varvid början gjordes år 1964 med förstatligande av rådhusrätterna. Därefter förelades och antogs av 1969 års riksdag förslag till omorganisation av de allmänna underrätterna, innebärande samordning av härads- och rådhusrätterna till en enhetlig underrätt, benämnd tingsrätt.

Samtidigt härmed upptogs till behandling frågan om *ändrad organisation av vissa specialdomstolar*. Beträffande ägodelningsrätterna, som utgjorde första instans i fastighetsbildningsmål,² befanns ett uppenbart behov av reformerad organisation föreligga. Att inrätta fristående länsdomstolar för handläggning av fastighetsbildningsmål ansågs icke böra komma i fråga. I stället stannade man för att knyta specialdomstolarna för fastighetsbildningsmål, vilka fick benämningen *fastighetsdomstolar*, till den allmänna underrättsorganisationen på det sätt, att vissa tingsrätter utsågs att i särskild sammansättning vara fastighetsdomstolar för respektive län. Härigenom skulle fastighetsdomstolarna komma att inlemmas i större organisatoriska enheter med de fördelar detta innebär. Reformen genomfördes med utfärdande av lagen den 29 maj 1969 om fastighetsdomstol (FDL).³ När-

Litteratur om fastighetsdomstol: Prop. 1969 nr 44 och nr 128, 1971 nr 106, artikel i NJA II 1969 s. 465.

¹ Jfr processlagberedningen i SOU 1944: 10 s. 21. Om begreppet specialdomstol se ovan s. 10.

² Enligt lagen 18 juni 1926 om delning av jord å landet kallades dessa mål jorddelningsmål; tidigare var benämningen skiftesmål.

³ Lagen är intagen under RP i *Hellquists* lagedition; om förarbetena se NJA II 1969 s. 465. Den har i vissa delar ändrats genom lag 4 juni 1971 enligt förslag i Prop. 1971 nr 106.

mare föreskrifter för tillämpningen av FDL har meddelats i kungörelsen den 4 juni 1971 om fastighetsdomstol.⁴

I FDL finns vissa *grundläggande bestämmelser* om fastighetsdomstols organisation och om förfarandet inför fastighetsdomstol. Därom gäller enligt 2 § FDL i tillämpliga delar vad om allmän domstol är föreskrivet, i den mån ej avvikande bestämmelser meddelats. I fråga om förfarandet innehåller FDL en del sådana bestämmelser, vilka emellertid ej är mycket omfattande. De mål, som skall prövas av fastighetsdomstol, är av ganska varierande beskaffenhet. På grund härav har det ej varit möjligt att i större utsträckning meddela gemensamma bestämmelser rörande proceduren i alla de olika slag av mål, som fastighetsdomstol har att handlägga. I den materiellrättsliga lagstiftningen har därför upptagits särskilda föreskrifter om förfarandet i vissa grupper av sådana mål. Härvid är särskilt att beakta stadgandena i fastighetsbildningslagen (FBL) om rättegången i fastighetsbildningsmål och i lagen om expropriation (EPL) om förfarandet i expropriationsmål. I det följande skall redogöras för huvudpunkterna i den processuella särregleringen av dessa mål.

Enligt 1 § FDL skall *i varje län finnas en fastighetsdomstol*. Konungen kan emellertid föreskriva, att annat område än län skall utgöra domkrets för fastighetsdomstol. Domkretsen kan alltså bestå av ett större område än ett län eller av en del av ett län. Den tingsrätt inom domkretsen, som Konungen bestämmer, skall vara fastighetsdomstol. Konungen kan föreskriva, att flera fastighetsdomstolar skall finnas för samma område och bestämmer då hur skilda slag av mål och ärenden skall fördelas mellan domstolarna.

Beträffande *fastighetsdomstols sammansättning* gäller som allmän regel, att domstolen består av två lagfarna ledamöter, av vilka den ene skall vara ordförande i domstolen och utses bland de lagfarna domarna i tingsrätten, en teknisk ledamot och två nämndemän.⁵ Om

⁴ Denna KK har ersatt en tidigare KK av 29 maj 1969. I 1971 års KK finns en uppräknig av de tingsrätter, till antalet 25, som är fastighetsdomstolar.

⁵ Teknisk ledamot i fastighetsdomstol benämnes fastighetsråd, 3 § tingsrättsinstruktionen 24 april 1970, i lydelse enligt KK 30 juni 1971.

Om sakkunniga som ledamöter i domstol skriver *B. Malmström* i TSA 1962 s. 3. Uppsatsen avser speciellt tekniker i expropriationsmål. *Malmström* anser att dessa bör medverka även under förberedelsen. Under denna bör värderingsfrågorna nöjaktigt utredas, och det kan ej lämpligen ske utan att teknikerna är med. Man bör också ha klart för sig att teknikerna är domare och ej något bevismedel. De bör således endast yttra sig om det av parterna förbragta materialet. Jfr uttalande av departementschefen i NJA II 1969 s. 469.

de tekniska frågorna i ett mål är speciellt komplicerade, kan ordföranden tillkalla ytterligare en teknisk ledamot. En särskild regel gäller beträffande mål som rör arrende, hyra, bostadsrätt och tvångsförvaltning av bostadsfastighet. Biträde av tekniker har ansetts kunna i dessa mål som regel utbytas mot ökad medverkan av lekmän, och domstolen skall därför i allmänhet bestå av de båda lagfarna ledamöterna och tre nämndemän. Vid avgörande i vissa fall av fastighetsbildningsmål är domstolen domför utan nämndemän. I övrigt gäller att lagfaren domare kan ensam handlägga mål i samma utsträckning som är föreskriven för tingsrätt.

Rörande *fastighetsdomstols sakliga kompetens* stadgas i 1 § FDL, att fastighetsdomstol upptager de mål och ärenden, som anges i särskild lag eller författning. Bestämmelser härom får man således söka efter i annan lagstiftning än FDL. Till fastighetsdomstol har överflyttats de mål, som tidigare handlagts av ägodelningsrätter och expropriationsdomstolar; i samband därmed har dessa specialdomstolar indragits. Enligt 15:1 FBL prövas fastighetsbildningsmål av den fastighetsdomstol inom vars domkrets marken är belägen. Expropriationsmål upptages enligt 20 § EPL av fastighetsdomstolen i den ort, där fastigheten är belägen. Handläggning av fastighetsbildnings- och expropriationsmål torde komma att utgöra huvudparten av fastighetsdomstolarnas arbetsbörda.⁶ Jämlikt bestämmelser i 8:32 och 12:71 JB skall arrende- och hyrestvister i regel upptagas av fastighetsdomstol. Detsamma gäller mål om ersättning enligt 23 och 75 §§ byggnadslagen den 30 juni 1947 och 33 § miljöskyddslagen den 29 maj 1969. Därutöver hör på grund av bestämmelser i skilda speciallagar ett flertal olika slag av mål rörande fastighetsförhållanden, för vilkas avgörande krävs teknisk sakkunskap, till fastighetsdomstols kompetensområde.⁷

⁶ Enligt den statistiska redogörelsen Domstolarna 1968 tabell 16 s. 36 handlade sagda år ägodelningsrätterna 711 mål, medan 10 897 mål avgjordes av ägodelningsdomare. Av expropriationsdomstolarna handlades enligt den nämnda redogörelsen tabell 17 s. 37 samma år 433 mål, av vilka avskrevs 104 mål och avgjordes utan huvudförhandling 64 mål, efter omedelbar huvudförhandling 97 mål och efter särskild huvudförhandling 168 mål. Vad angår fastighetsbildningsmål kan man dock icke av de anförda talen draga några säkra slutsatser rörande omfattningen av fastighetsdomstolarnas arbetsbörda. FBL har en väsentligt annan konstruktion än de äldre lagarna.

⁷ Beträffande fastighetsdomstols kompetens se vidare Prop. 1971 nr 106 s. 115 f., SFS 1971 nr 536—548. Enligt vad i propositionen anføres kan framtiden ytterligare vissa grupper av mål komma att överflyttas från TR till fastighetsdomstol. Dessutom torde vattenmålen komma att läggas till fastighetsdomstol, se nedan s. 97.

Bestämmelserna i FDL om *förfarandet vid fastighetsdomstol* är som förut framhållits ej mycket omfattande. Ordföranden kan, om det behövs för utredning i särskild fråga, uppdraga åt en eller flera ledamöter av fastighetsdomstolen att verkställa undersökning på platsen. Huvudförhandling hålles vid syn på stället⁸ eller, om syn ej behöves, på plats som bestämmes med hänsyn till att minsta möjliga kostnader uppstår. Vid huvudförhandlingens början bör ordföranden eller annan ledamot kort redogöra för saken och de yrkanden, som framställts i målet. För utredning i fråga av teknisk beskaffenhet får part åberopa ingiven skrift; redogörelse skall lämnas för skriftens innehåll. Vid omröstning tillämpas reglerna i RB om omröstning i kollegial domstol; samtliga ledamöter har således individuell rösträtt. Ordningen för rösternas avgivande är emellertid bestämd efter vad som gäller i mål däri nämnd deltagar. Ordföranden säger sin mening först, därefter den andre lagfarne ledamoten, så den tekniske ledamoten och sist nämndemännen.

Vi övergår härefter till en redogörelse för huvudpunkterna i de särskilda reglerna om förfarandet i fastighetsbildningsmål och expropriationsmål.

1. *Fastighetsbildningsmål.*

De särskilda bestämmelserna om förfarandet i fastighetsbildningsmål finns i sjätte avdelningen av FBL, vilken avdelning innehåller fyra kapitel, 15 kap. om fullföljd till fastighetsdomstol, 16 kap. om förfarandet vid fastighetsdomstol, 17 kap. om rättegången i hovrätt och 18 kap. om rättegången i högsta domstolen.⁹

I fastighetsbildningsmål fungerar fastighetsdomstolen som *överinstans över fastighetsbildningsmyndigheten*, som består av förrättningslantmätare jämte i vissa fall två gode män. Fråga om fastighetsbildning prövas vid förrättning, som ledes av fastighetsbildningsmyndighet. Talan mot beslut eller åtgärd av fastighetsbildningsmyndighet får fullföljas till den fastighetsdomstol, inom vars domkrets marken är belägen.¹⁰ Därigenom uppkommer fastighetsbildningsmål. Fullföljd sker i regel genom besvär, som skall ingivas till fastighetsdom-

⁸ Jfr bestämmelserna om syn på stället i 39:3 RB, *Ekelöf* IV s. 170 f., Civilprocessrätt s. 404 f.

⁹ Om förfarandet i fastighetsbildningsmål se närmare Prop. 1969 nr 128 s. B 821 f. Där anmärkes att till fastighetsbildningsmål hänföres mål, som rör fastighetsbestämning, vilket institut regleras i 14 kap. FBL.

¹⁰ Ligger marken under flera fastighetsdomstolar, upptages talan av den fastighetsdomstol under vilken huvuddelen ligger, jfr 10:10 st. 2 RB.

stolen inom fyra veckor från den dag, då förrättningen förklarades avslutad eller inställd. Särskilda regler meddelas om fullföljd av talan mot beslut eller åtgärd under handläggningen av förrättning. Rätt att föra talan tillkommer sakägare och i viss utsträckning annan, som beröres av beslut. Det allmänna intresset att gällande lagregler strikt tillämpas har tillgodosetts genom att talerätt tillagts vissa myndigheter. Sålunda äger överlantmätare föra talan mot beslut, som han finner strida mot sådan bestämmelse i FBL, som meddelats till förmån för allmänt intresse.¹¹ Talerätt tillkommer också länsstyrelse, lantbruksnämnd och byggnadsnämnd.¹²

Att fastighetsdomstolen är överinstans i förhållande till fastighetsbildningsmyndigheten medför, att vissa av RB:s bestämmelser om rättegången i tingsrätt icke kan tillämpas vid fastighetsdomstolens handläggning av ifrågavarande mål. Sålunda måste exempelvis i stället för bestämmelserna i 42 kap. RB om stämning i tvistemål vissa föreskrifter i 52 kap. RB om besvär vinna tillämpning. På grund av fastighetsbildningsmålens speciella beskaffenhet har för övrigt en ganska utförlig särreglering av förfarandet vid fastighetsdomstol i dessa mål varit erforderlig. Endast ett par kortfattade anmärkningar därom må här göras.

Fastighetsdomstols avgörande av fastighetsbildningsmål sker genom *utslag*; man har således bibehållit denna i äldre lag använda term.¹³ Särskild föreskrift att annat avgörande än utslag skall benämnas beslut har ansetts icke behövas. Utslag skall grundas på vad som förekommit vid syn eller annan förhandling och vad handlingarna innehåller i övrigt.¹⁴ Bestämmelserna i RB om avfattande av dom i tvistemål och meddelande av sådan dom äger motsvarande tillämp-

¹¹ Överlantmätaren skall emellertid framställa bestämt påstående att beslutet är lagstridigt, eljest avvisas hans talan, Prop. 1969 nr 128 s. B 866.

¹² En bestämmelse, som torde få betydande praktiskt värde, finns i 15: 11 FBL. Samtliga klagoberättigade kan avsäga sig fullföljdsrätt genom påskrift på förrättningsprotokollet eller skriftligt meddelande till fastighetsbildnings- eller fastighetsregistermyndigheten. Besvär får då icke anföras mot vad som godkänts. Härigenom kan verkställd förrättning vinna laga kraft utan onödig tidsspillan.

¹³ Detta kan förefalla anmärkningsvärt, då termen dom brukas i andra av specialdomstol handlagda mål, expropriationsmål, vattenmål och mål som avgöres av arbetsdomstolen. Anledningen till att utslag bibehållits är tydligen, att fastighetsbildningsmål har karaktären av besvärsmål. Det slutliga avgörandet i sådant mål kan icke gärna kallas dom, och man har ej funnit lämpligt att upptaga den i 52 kap. RB använda termen slutligt beslut.

¹⁴ Bestämmelsen har övertagits från äldre lag. Angående motiven för densamma se Prop. 1969 nr 128 s. B 901.

ning på utslag i fastighetsbildningsmål.¹⁵ Kan fastighetsdomstolen ej utan olägenhet rätta fel i förrättning, skall domstolen undanröja beslut och åtgärder i den omfattning de påverkas av felet och visa förrättningen åter till fastighetsbildningsmyndigheten. Domstolen kan därvid meddela föreskrifter för vinnande av rättelse. Undanröjande kan avse förrättning i dess helhet eller till viss del. Domstolen bör tydligt ange vad som på nytt skall tagas upp vid förrättningen.

Vad angår *rättegångskostnad* i fastighetsbildningsmål äger fastighetsdomstolen efter vad som är skäligt med hänsyn till omständigheterna förordna, att tappande part skall ersätta motparten hans rättegångskostnad.¹⁹ Bestämmelserna i FBL om rättegångskostnad i mål vid fastighetsdomstol är avsedda att medgiva viss möjlighet att avvika från de allmänna reglerna i RB när det på grund av särskilda förhållanden, som kan förekomma i fastighetsbildningsmål, anses påkallat. Det är närmast fråga om en modifiering av den i 18:1 RB lagfästa regeln om tappande parts skyldighet att ersätta motpart hans rättegångskostnad. I den mån parter under rättegången står i klar motsatsställning till varandra och särskilda omständigheter ej föranleder annat, bör emellertid reglerna i 18 kap. RB läggas till grund för fastighetsdomstolens avgörande av kostnadsfrågan.²⁰

Mot fastighetsdomstols utslag eller beslut i fastighetsbildningsmål får i regel *talán fullföljas till hovrätt* av sakägare och annan enskild part samt av sådan företrädare för allmänt intresse, som kunnat föra talan i frågan vid fastighetsdomstol. Talan skall föras genom besvär, som ingives till fastighetsdomstolen. Med vissa undantag tillämpas bestämmelserna i 49 kap. RB vad angår fullföljden och i 52 kap. RB beträffande förfarandet i hovrätten. I stället för den i 52:1 RB föreskrivna besvärstiden av två veckor gäller en tid av fyra veckor. Vad angår fullföljd till högsta domstolen tillämpas i princip bestäm-

¹⁵ Stadgandet härom kan synas onödigt, då enligt 2 § FDL om rättegången i mål vid fastighetsdomstol i tillämpliga delar gäller vad som är föreskrivet om allmän domstol, i den mån ej avvikande bestämmelser meddelats. Förklaringen till att stadgandet medtagits torde vara, att FBL använder termen utslag i stället för dom.

¹⁹ Denna bestämmelse ansluter sig nära till de principer, som enligt 11:93 VL gäller i fråga om fördelning av rättegångskostnaderna vid vattendomstol med anledning av besvär över beslut av synemän.

²⁰ Undantag göres för mål om inlösenersättning. Sakägare, som avstår mark eller särskild rättighet, skall få gottgörelse för sin kostnad oberoende av utgången i målet. Den sak som här föreligger har karaktär av expropriation, och en regel motsvarande den i 67 § EPL lagfästa bör därför gälla. Jfr nedan s. 95 f. om kostnad i expropriationsmål.

melserna i 54 och 56 kap. RB. De begränsningar i fullföljdsrätten, varom stadgas i 54 kap. RB, skall sålunda iakttagas. Beträffande ersättning för rättegångskostnad i fullföljt mål om inlösenersättning har särskilda bestämmelser meddelats. I överensstämmelse med vad som gäller i fråga om rättegångskostnad i expropriationsmål skall i regel den, som har att utgiva inlösenersättning, alltid själv bära sin egen kostnad samt kostnad, som han orsakar motparten genom att själv fullfölja talan.²¹

2. *Expropriationsmål.*

Bestämmelser om förfarandet i expropriationsmål finns i 20—42 §§ EPL. De har ändrats genom lag den 4 juni 1971 i samband med att expropriationsmålen överflyttats till fastighetsdomstol.²²

Expropriationsmål upptages av fastighetsdomstolen i den ort där fastigheten är belägen. Talan får väckas av den som *sökt eller erhållit tillstånd till expropriation*, exproprianten. Om tillstånd meddelats och exproprianten tagit fastigheten i besittning, får även fastighetens ägare, expropriaten, och annan sakägare, vars rätt beröres av besittningstagandet, väcka talan. När ansökan om stämning gjorts av exproprianten, utfärdar domstolen stämning på expropriaten och övriga sakägare. Har ansökan om stämning gjorts av annan, instämmer exproprianten varjämte övriga kända sakägare kallas att såsom parter inträda i rättegången. Förberedelse äger rum i vanlig ordning. Kommer parterna därvid överens om ersättningsbelopp, kan målet avgöras vid förberedelsen. Eljest utsättes målet till huvudförhandling. Beträffande rättegångskostnad stadgas i 67 § EPL, att exproprianten som regel skall ersätta motparten hans kostnad. Expropriationen sker i expropriantens intresse och man kan därför icke tillämpa regeln i 18:1 RB, att den tappande skall ersätta motparten hans kostnad.

Avgörande av expropriationsmål sker genom *dom*. Denna skall avfattas som i 17:7 föreskrives; i domskälen skall således lämnas redogörelse för de grunder, varpå domstolen stöder sitt bestämmande av ersättningsbelopp. *Ersättning skall bestämmas särskilt för varje sakägare*. Löseskilling för exproprierad fastighet, ersättning för skada eller intrång på fastighet och annan ersättning till ägaren skall också bestämmas var för sig. Talan mot dom i expropriationsmål får fullföljas enligt reglerna i RB.

²¹ Angående ersättning för rättegångskostnad i fullföljt expropriationsmål se närmare nedan.

²² Se Prop. 1971 nr 106 s. 28 f., s. 115 f. Rörande ändringen i EPL genom lag 3 juni 1966 se NJA II 1966 s. 339.

Av särskilt intresse är bestämmelserna i 67 § EPL om *expropriationskostnad*²³, icke minst därför att likartade bestämmelser är tillämpliga beträffande fördelningen av kostnadsansvaret i ett flertal andra slag av mål, som rör bestämmande av inlösen eller annan ersättning. Ovan har varit tal om fastighetsbildningsmål, i vilket det gäller att bestämma inlösenersättning, 16:14 och 17:3 FBL. Ytterligare må här nämnas mål, däri förekommer fråga om bestämmande av lösesumma för tomträtt som upphört, 13:24 JB, eller för mark som skall inlösas enligt byggnadslagen den 30 juni 1947, 137 § denna lag.²⁴ Rättsläget liknar i dessa fall det som föreligger vid expropriation. En person måste till förmån för en annan avstå från en rättighet, och kostnaden för att bestämma ersättningen därför bör i princip bäras av denne andre.

Enligt den ursprungliga lydelsen av 67 § EPL skulle exproprianten i regel ersätta motpart hans kostnad. Det gällde kostnad såväl i första instans som vid fullföljd av talan till högre rätt. Genom lag den 3 juni 1966 ändrades lagrummet med avseende på kostnadsregleringen i fullföljt mål.²⁵ Med reservation för bestämmelserna i 18:6 och 8 RB (försumlig processföring respektive onödig kostnad) gäller numera följande. Exproprianten skall vidkännas både sina egna och motparts kostnader i fastighetsdomstolen. I fullföljt mål har exproprianten alltid att svara för egen kostnad. Sakägares rätt till ersättning för kostnad i sådant är att bedöma enligt reglerna i 18 kap. RB, dock att han får ersättning för kostnad, som åsamkats honom genom att exproprianten fullföljt talan. Sakägare kan således få ersättning även om han förlorar och motparten vinner.

När båda parterna fullföljt talan skall en uppdelning ske av kostnaderna, efter vad som av dessa kan anses hänföra sig till den enes eller andres fullföljda talan. Fråga blir alltså huruvida en viss kostnad, som sakägaren haft, skall anses förorsakad av hans egen eller av expropriantens fullföljd av talan. Uppdelningen får ske efter allmänna överväganden; lagen lämnar ingen ledning härvidlag. Till den del sakägarens kostnad icke kan särskiljas

²³ Rörande ombudsarvode i expropriationsmål har styrelsen för Sveriges advokatsamfund avgivit ett yttrande, som finns intaget i TSA 1968 s. 103. Om en advokat genom sysslande i annat ärende för samma klient förvärvat viss sakkännedom av betydelse för det nu förevarande ärendet, måste detta tagas i beaktande vid bedömande av arvodets storlek. Detta torde emellertid vara en regel av mera allmän giltighet, som ej har särskilt avseende på expropriationsmål.

Om sakkunnigbevisning och kostnader i expropriationsmål skriver *E. Thomasson* i TSA 1969 s. 15. Han framhåller att sådana mål ofta tager lång tid att handlägga och att kostnaderna ofta blir mycket höga, vilket i väsentlig mån beror på sakkunnigbevisningen. Det skulle enligt *Thomassons* mening vara mycket bättre om sakkunnig utsågs av rätten.

²⁴ Liknande bestämmelser förekommer bland annat i 11:106 VL, 6 § lagen 1 dec. 1950 om ersättning för mistad fiskerätt m.m., 12 § lagen 9 dec. 1960 om byggnadsmännen, 36 § naturvårdslagen 11 dec. 1964, 33 § miljöskyddslagen 29 maj 1969.

²⁵ Se NJA II 1966 s. 370 f. Lagrådets yttrande i frågan om kostnadsregleringen är av betydande intresse.

såsom orsakad av expropriantens talan blir kostnadsfrågan att bedöma enligt 18 kap. RB.

I rättsfallet *NJA 1969 s. 36* förelåg nyss nämnda situation. Både expropriant och sakägare hade fullföljt talan och frågan om sakägarens rätt till ersättning för kostnad i den högre rätten skulle bedömas enligt 18 kap. RB, varvid tillämpning av 18:4 RB ifrågakom. HD uttalade därom följande. Bedömningen av spörsmålet påverkas av den skyldighet att svara för rättegångskostnader, som enligt 67 § 2 st. EPL i princip åvilar exproprianten. I jämförelse med vad som gäller för civilmål kommer därför sakägare i expropriationsmål att intaga en förmånligare ställning. Kvittning i den mening som stadgandet i 18:4 RB avser är utesluten, och endast om särskilda skäl föreligger torde böra förordnas, att sakägaren skall helt bära de kostnader varom är fråga. I allmänhet bör han erhålla full eller jämkad ersättning för sagda kostnader; vid denna bedömning får inverka de omständigheter, som vanligen beaktas vid tillämpning av 18:4 RB.²⁶

I skrivelse den 9 juli 1968 till Kungl. Maj:t har JO framhållit behovet av bestämmelser om rätt att erhålla *förskott på rättegångskostnad i expropriationsmål*.²⁷ JO anför att bestämmelser om förskott på rättegångskostnad finns i 11:66 mom. 4 VL och i 4 § lagen 1 dec. 1950 om ersättning för mistad fiskerätt. Enligt KL kan förskott på arvode erhållas av rättens ombudsman och konkursförvaltare. Motsvarande bestämmelser saknas i RB och EPL. Kostnaderna i expropriationsmål, särskilt för sakkunnigutlåtanden, stiger ofta till betydande belopp, 50—100 000 kr. lär icke vara ovanligt. Processtiden är ofta lång, två år eller mera. Sakägare bör därför ha möjlighet att få förskott på kostnad.

²⁶ Jfr *Ekelöf* III s. 157 f. Bland äldre rättsfall må antecknas följande. *NJA* 1942 s. 727 (anspråk på ersättning för utgifter i anledning av expropriationsfrågans administrativa behandling), 1953 s. 702 (ersättning för kostnad i HD då revisionskärande ej fått prövningstillstånd), 1955 s. 513 (försumlig processföring), 1957 s. 529 (kostnad i högre rätt då målet där rörde endast rättegångskostnad).

²⁷ JO 1969 s. 21. Se även TSA 1968 s. 270 med yttranden av styrelsen för Sveriges advokatsamfund m. fl.

Tolfta kapitlet

Vattendomstol

Bestämmelser om domstolar och rättegång i vattenmål finns i 11 kap. vattenlagen (VL) samt i kungörelsen den 4 juni 1971 om vattendomstol.

Enligt dessa bestämmelser är *vattendomstol första domstol i vattenmål*. Den tingsrätt som Konungen bestämmer skall vara vattendomstol.¹ Vattendomstolarna är till antalet sex. Gränserna för deras domkretsar följer vattendelarna mellan olika vattensystem. Överdomstol i vattenmål, *vattenöverdomstol*, är Svea hovrätt i särskild sammansättning. Som sista domstol i vattenmål dömer högsta domstolen.

Vattendomstolarna har tidigare varit fullt självständiga specialdomstolar med en organisation helt skild från de allmänna domstolarnas. Med ingången av år 1972 sker emellertid ändring härutinnan. Avsikten är att i samband med revisionen av VL, varigenom tillståndsprövningen i vattenmål överflyttas till administrativ myndighet, lägga vattendomstolarnas dömande verksamhet på fastighetsdomstolarna. Denna reform har man avsett att genomföra i två etapper, den första den 1 januari 1972 och den andra i samband med slutlig revision av VL. I den första etappen upphör vattendomstolarna som fristående enheter och knytes till tingsrättsorganisationen på samma sätt som fastighetsdomstolarna. Beslut härom har fattats av 1971 års riksdag. I den andra etappen överföres vattendomstolarnas dömande funktion till fastighetsdomstolarna, varvid det judiciella begreppet vattendomstol upphör. Härom torde beslut komma att fattas om några år.

Vattendomstol består av *lagfaren ordförande, en teknisk ledamot och två nämndemän*. Efter ordförandens bestämmande kan ytterligare en teknisk ledamot ingå i domstolen. Ordföranden utses bland de lagfarna domarna i tingsrätten och kallas *vattenrättsdomare*. Teknisk

Litteratur om vattendomstol: Revision av vattenlagen. Del 1. Provisoriska ändringar i prövningssystemet. Betänkande avgivet av vattenlagsutredningen, (SOU 1970: 40), Prop. 1971 nr 106.

¹ Till vattendomstol har utsetts tingsrätt, som har kansli på ort, där det tidigare funnits fristående vattendomstol. Vattendomstolar är Luleå, Umebygdens (Umeå), Jämtbygdens (Östersund), Södertörns (Stockholm), Växjö och Vänersborgs tingsrätter. Samtliga dessa tingsrätter är tillika fastighetsdomstolar. En indragning av vattendomstolarna kan således ske utan större organisatoriska ändringar.

ledamot skall ha teknisk utbildning och erfarenhet av vattenfrågors behandling.² Nämndeman skall vara nämndeman i fastighetsdomstol inom vattendomstolens domkrets; särskilda vattenrättsnämndemän utses icke längre. Konungen eller myndighet som Konungen bestämmer utser vattenrättsdomare och utnämner eller förordnar teknisk ledamot.

För fullgörande av Svea hovrätts uppgift som vattenöverdomstol skall, förutom lagfarna ledamöter som i RB sägs, finnas *vattenrättsråd*. Dessa, som utnämnes av Konungen, skall vara sakkunniga och erfarna i vattenfrågors tekniska behandling. Vattenöverdomstolen är domför med fyra ledamöter, av vilka minst tre skall vara lagfarna; flera än fem får icke sitta i rätten.

Vid bestämmandet av vattendomstols *sakliga kompetens* har man dels strävat efter att med största möjliga tydlighet angiva vilka mål vattendomstol har att upptaga, dels sökt förebygga stelhet i tillämpningen av reglerna därom.³ I 11:17 VL finns en uttömmande uppräknings av mål, som är att hänföra till vattenmål. Fyra olika slag av sådana mål upptages där, ansökningsmål, stämningsmål, besvärsmål och underställningsmål. Av dessa är ansökningsmålen till antalet långt övervägande och ur praktisk synpunkt viktigast.⁴ I ansökningsmål är det merendels fråga om tillstånd till byggande i vatten eller vidtagande av annan åtgärd, som berör vattenförhållandena; man torde kunna säga att denna prövning är av administrativ snarare än judiciell karaktär.⁵ Stämningsmålen är jämförbara med vanliga

² Teknisk ledamot i vattendomstol benämnes fastighetsråd, 3 § tingsrättsinstruktionen 24 april 1970, i lydelse enligt KK 30 juni 1971.

Enligt äldre lag skulle i vattendomstol vara anställda en eller flera av Konungen förordnade lagfarna vattenrättssekreterare. Särskilda vattenrättssekreterare finns icke efter utgången av år 1971. De arbetsuppgifter, som ankom på dem, har övertagits av tingsfiskaler och tingsnotarier.

³ Rättsfall rörande vattendomstols sakliga kompetens är anmärkta hos *Söderlund* I s. 242.

⁴ Enligt den statistiska redogörelsen Domstolarna 1968 tabell 18 s. 38 handlades slutligt nämnda år av vattendomstolarna sammanlagt 499 mål, därav 466 ansökningsmål, 14 stämningsmål samt 19 besvär- och underställningsmål. I 123 ansökningsmål och 1 stämningsmål hade tidigare meddelats dom eller slutligt beslut (varigenom alltså målet delvis avgjorts), se tabell 56 s. 88. I bilaga 1 till SOU 1970: 40 finns uppgifter rörande dels antalet inkomna och slutligt handlagda mål vid vattendomstolarna m. m. åren 1962, 1967, 1968 och 1969, dels av vattendomstolarna avgjorda tvistemål efter målens art m. m. 1962 och 1968.

⁵ Processlagberedningen framhåller i SOU 1944: 10 s. 92 på tal om skillnaden mellan rättsskipning och frivillig rättsvård, att åtskilliga rättsangelägenheter, som till sin natur otvivelaktigt tillhör den frivilliga rättsvården, bland andra byggande i vatten, anses som rättegångsmål.

civil- och brottmål. I dem föres en regelrätt talan, vilken oftast angår skyldighet som åligger byggare i eller annan nyttjare av vatten. Skillnaden mellan de båda typerna av vattenmål torde som ovan antytts komma att medföra, att vid en fortsatt revision av VL ansökningsmålen blir ärenden, handlagda av administrativ myndighet, medan stämningsmålen lägges under fastighetsdomstol.

För att säkerställa en praktisk *tillämpning av kompetensreglerna* har särskilda bestämmelser upptagits i VL. Om talan, som icke är att hänföra till vattenmål men som rör ett i VL behandlat ämne, väckts vid vattendomstol, kan denna talan, om den i målet förekomna frågan finnes ha avsevärd betydelse för vattenförhållandena, upptagas av vattendomstolen och målet räknas då som vattenmål. Likaledes kan en vid allmän domstol väckt talan, som ej är att hänföra till vattenmål men som rör ett i VL behandlat ämne och angår fråga av avsevärd betydelse för vattenförhållandena, på hemställan av den allmänna domstolen upptagas av vattendomstol, och målet anses då som vattenmål. Vidare får vattendomstol i den mån det finnes lämpligt pröva invändningar i vattenmål, även om de rör rättsförhållanden som ej skall bedömas efter VL, samt yrkanden som har samband med huvudfrågan i målet. Vattendomstolen får emellertid icke inlåta sig på fråga om äganderätt till fastighet eller omfattningen av fastighetsägoområde.⁶

Vattenmål prövas av vattendomstol, inom vars domkrets anläggning, företag eller åtgärd, varom fråga är, verkställt eller skall verkställas. I ansökningsmål väckes talan genom *skriftlig ansökan, som ingives till vattenrättsdomaren*. Då man i sådant mål har att göra med en obestämd krets av rättsägare, utfärdas om ansökningen kungörelse, som införes i ortstidningar och i regel även i Posttidningen. I stämningsmål finns en bestämd motpart och talan väckes i vanlig ordning genom stämning, varom ansökan ingives till vattenrättsdomaren.

Om *handläggning av vattenmål* har utförliga bestämmelser meddelats. Proceduren i ansökningsmål och stämningsmål ansluter sig i huvuddrag till förfarandet i civilmål. Beredande av mål sker regelmässigt genom skriftväxling. Om det finnes lämpligt kan emellertid muntlig förberedelse inför vattenrättsdomaren anordnas; part får

⁶ När vattenmålen överförts till fastighetsdomstol torde denna begränsning komma att upphöra i den mån den ännu har praktisk betydelse. Över huvud vinnes då en naturlig anknytning av de återstående vattenmålen till övriga fastighetsrättsliga mål.

därvid åberopa av honom ingiven skrift, för vars innehåll redogörelse bör lämnas. Huvudförhandling hålles av vattendomstolen vid syn på stället eller, om målet kan prövas utan syn, på annan för parterna välbälgan plats. Vid huvudförhandlingens början bör vattenrättsdomaren eller annan ledamot av rätten kort redogöra för ansökningsen och de yrkanden, som framställts i målet. För utredning av fråga av teknisk beskaffenhet får part åberopa av honom ingiven skrift; redogörelse för skriftens innehåll skall lämnas. Vattenrättsdomaren äger om det finnes erforderligt föranstalta om bevisning. Beträffande dispositiv fråga är emellertid bestämmelserna i 35: 6 RB att tillämpa.

Vattendomstols avgörande av saken sker genom *dom*.⁷ Denna grundas på vad vid syn eller annan förhandling förekommit inför vattendomstolen och handlingarna i övrigt innehåller. Vid omröstning tillämpas reglerna i RB för kollegiala domstolar. Vattenrättsdomaren säger emellertid sin mening först, därefter den eller de tekniska ledamöterna och sist nämndemännen. I ansökningsmål är det av tekniska skäl mycket vanligt att avgörandet uppdelas; stundom kan i ett och samma mål flera partiella avgöranden i form av deldom eller mellan-dom förekomma.⁸ Beträffande rättegångskostnad i ansökningsmål gäller som regel, att även om sökandens talan bifalles skall han gottgöra motparten sådana kostnader på målet, som prövas ha varit nödvändiga för tillvaratagande av dennes rätt.⁹

Talan mot vattendomstols dom eller beslut fullföljes till vattenöverdomstolen. Dom eller beslut av vattenöverdomstolen överklagas i HD. Härom gäller i huvudsak bestämmelserna i RB om fullföljd till högre rätt. Vattenöverdomstolen och HD kan avgöra vattenmål utan huvudförhandling, om sådan finnes sakna betydelse för prövningen.

⁷ På några ställen i VL kvarstår den äldre termen utslag, jfr 11:98 st. 1. Den förekommer i lagrum, vilka ej blivit ändrade i samband med eller efter tillkomsten av RB, däri termerna dom och beslut lagfästes.

⁸ Se de statistiska uppgifterna i not 4 ovan.

⁹ Jfr bestämmelserna om rättegångskostnad i expropriationsmål, ovan s. 95 f.

Trettonde kapitlet

Arbetsdomstolen

Samtidigt med lagen om kollektivavtal utfärdades lagen den 22 juni 1928 om arbetsdomstol (ADL).¹ Det ansågs nämligen att *mål rörande kollektivavtal* ej lämpligen kunde behandlas av de allmänna domstolarna. Dessa måls egenartade beskaffenhet förmenades kräva handläggning av en domstol med särskild sammansättning och särskilda regler om förfarandet inför densamma. Genom senare lagstiftning har arbetsdomstolens behörighet utvidgats till att omfatta även mål rörande tillämpningen av lagarna om förenings- och förhandlingsrätt samt om semester ävensom vissa andra grupper av mål.²

Arbetsdomstolen (AD) har sitt säte i Stockholm och dess domkrets är hela riket. AD består av nio ledamöter, vilka jämte suppleanter förordnas av Konungen. Med bestämmelserna om AD:s sammansättning har man eftersträvat att i AD sammanföra såväl juridisk kompetens som sakkunskap på de samhällsområden, vilka beröres av AD:s verksamhet.

Ordföranden och vice ordföranden skall vara jurister med erfarenhet i domarvärv. De bildar AD:s *ämbetsmannagrupp* tillsammans med en tredje ledamot, som skall ha särskild insikt i arbetsförhållanden och därmed förbundna avtalsfrågor.

De övriga sex ledamöterna, som representerar *arbetsmarknadens parter*, arbetsgivare och arbetstagare, skall vara erfarna och kunniga i arbetsförhållanden. Fyra ledamöter ingår i AD:s vanliga sammansättning. De utses två efter förslag av de Svenska arbetsgivareföreningarnas förtroenderåd och två efter förslag av Landsorganisationen i Sverige. De övriga två ledamöterna betecknas av lagen som särskilda. Vid tillsättande av den ene, som tjänstgör i mål där offentlig

Litteratur om arbetsdomstolen: Schmidt, Kollektiv arbetsrätt s. 48 f. med hänvisningar, Lind, Allmän domstol eller arbetsdomstolen?, i SJT 1966 s. 707, Svensk rättspraxis: Kollektiv arbetsrätt, i SJT 1968 s. 97, Lidbeck—Normark—Ryman, Statens tjänstemän s. 35 f.

¹ Förarbetena till lagen är ej refererade i NJA II. Den som vill studera dem får alltså gå till riksdagstrycket, Prop. 1928 nr 39 och andra lagutskottets betänkande 1928 nr 36.

² Se *Lidbeck—Normark—Ryman s. 36*. Antalet mål inför AD har efter hand avtagit, *Schmidt s. 55*. Under perioden 1960—69 var årliga medeltalet till AD inkomna mål 52. I publikationen *Arbetsdomstolens domar (ADD)* finns utförliga redogörelser för mål som AD avgjort.

arbetsgivare är part, har kommunala organisationer visst inflytande. Den andre, som deltagar i behandling av tjänstemannamål, utses efter förslag av Tjänstemännens centralorganisation.

Genom denna paritetiska sammansättning av AD har lagstiftaren velat sörja för att synpunkter och sakkunskap på såväl arbetsgivar- som arbetstagersidan vinner beaktande vid avgörandet av de mål, som AD har att upptaga. Denna intention har också fått uttryck i *domförhållningsreglerna*. AD är enligt 10 § ADL domför med ordförande och fyra ledamöter. Av de ledamöter, som organisationerna utser, skall lika många närvara på vardera sidan. I mål, där staten eller kommun är part, inträder i regel den särskilde ledamoten för offentliga mål i stället för en av de ordinära representanterna för arbetsgivarna. Likaledes inträder regelmässigt på arbetstagersidan i mål, däri tjänstemannaförening, som icke är ansluten till Landsorganisationen, eller medlem av sådan förening är part, den särskilde ledamoten som representerar tjänstemännens organisationer.

Enligt 1 § ADL omfattar AD:s behörighet upptagande och avgörande av *mål rörande kollektivavtal*.³ Närmare bestämmelser om vilka mål, som är att hänföra till mål rörande kollektivavtal, är meddelade i 11 § ADL. Som förut antytts har AD:s behörighet efter tillkomsten av ADL vidgats till att omfatta även en del mål som icke rör kollektivavtal. Sålunda skall AD enligt 29 § lagen om *förenings- och förhandlingsrätt* upptaga och avgöra mål som avser tillämpningen av denna lag.⁴ Vidare skall mål, som rör tillämpningen av lagen om *semester*, anhängiggöras vid AD, om målet angår arbetstagare, vilkas arbetsavtal regleras av kollektivavtal, 23 § nämnda lag. Av stadgandet i 10:17 st. 1 p. 1 RB framgår, att bestämmelserna om AD:s kompetens är absoluta. Väcket i mål, för vilket AD är behörig, talan vid annan domstol, skall denna således ex officio avvisa käromålet. Av nämnda lagrum följer också att parterna icke kan avtala om forum (prorogation).⁵

Talan i mål rörande kollektivavtal kan gå ut på antingen full-

³ Om AD:s behörighet se närmare *Schmidt* s. 56 f., särskilt om behörigheten i mål som ej rör kollektivavtal s. 62 f. *Lind* säger i SJT 1968 s. 97 att reglerna i 1 och 11 §§ ADL om AD:s behörighet är ganska svårtolkade och många gånger ha berett domstolar och parter mycket huvudbry.

⁴ Rörande mål om kränkning av föreningsrätten se ADD 1965 nr 17 och *Bylund*, Bevisbörda och bevisstema. En studie av en bevisbörderegler i mål om föreningsrättskränkning.

⁵ Se om officialprövning av forumfråga *Ekelöf* II s. 37 f., Civilprocessrätt s. 78 f., om prorogation *Ekelöf* II s. 20, Civilprocessrätt s. 80 f.

görelse eller fastställelse. Om fastställelse talan finns ett särskilt stadgande i 12 § ADL. Sådan talan skall avvisas, om det finnes ej äga avsevärd betydelse för käranden att densamma vinner prövning. Denna bestämmelse synes medgiva en något vidsträcktare befogenhet för kärende att föra fastställelse talan än det allmänna stadgandet i 13: 2 RB.⁶ För att AD skall vara behörig att upptaga talan fordras, att kärendens anspråk skall vara grundat på kollektivavtal eller på lagen om kollektivavtal.⁷ Tvist om löne- eller annat anspråk på grund av individuellt arbetsavtal prövas icke av AD. Det är emellertid ej nödvändigt att det anspråk kärenden framställer är omedelbart grundat på kollektivavtal; det kan även vara fråga om ett anspråk, som kan härledas ur kollektivavtal utan att direkt vara reglerat av detta. Vad angår kvittningsyrkande är att observera stadgandet i 10: 17 st. 3 RB. Motfordran, som göres gällande kvittningsvis, måste vara av beskaffenhet att kunna efter stämning prövas av AD, alltså grundad på kollektivavtal eller lagen om kollektivavtal. Om en arbetsgivare lämnat en arbetstagare varor på kredit eller lånat honom pengar, är fordran i anledning därav ej kvittningsgill i mål inför AD.⁸

Som ovan framhållits kan parter i mål, som hör till AD, icke komma överens om att anlita annan domstol än denna. Ej heller kan annan domstol bli kompetent därigenom, att svaranden underlåter att i laga tid göra foruminvändning, vilket eljest är vanligt i dispositiva mål. Däremot kan kontrahenterna i ett kollektivavtal med laga verkan överenskomma om att tvister i anledning av avtalet skall *avgöras av skiljemän*, 11 § ADL. Skiljemän

⁶ I praktiken torde skillnaden ej vara stor, jfr uttalande av departementschefen i Prop. 1947 nr 224 s. 26. Att fastställelse dom har betydelse för kärenden beror väl i regel på att han lider förfång av ovissheten rörande den förekomna rättsfrågan. Enligt *Schmidt* s. 61 har emellertid fastställelse talan vid AD väsentligt större betydelse än vid de allmänna domstolarna. Rörande praxis se särskilt ADD 1963 nr 15.

⁷ *Schmidt* uttalar s. 58, att det icke är nödvändigt att anspråket faktiskt är grundat på kollektivavtal eller lagen därom; det är tillräckligt att kärenden i god tro påstår, att så är förhållandet. Att kärenden är i god tro torde emellertid vara onödigt. AD har liksom annan domstol att pröva, om förutsättningar för talans upptagande föreligger, och om så finnes ej vara fallet avvisa käromålet.

⁸ Med hänvisning till avfattningen av 11 § ADL framhåller *Schmidt* s. 60, att då krav på lön enligt kollektivavtal är ostridigt arbetsdomstolen icke är behörigt forum, utan arbetstagaren har att vända sig till allmän domstol för att få en inkassodom. Han kan då anlita den summariska processformen betalningsföreläggande, se ovan s. 64 f. och längre fram i föreförande kapitel. Om det fall att ett ostridigt lönekrav mötes med kvittningsyrkande se *Schmidt* a. st.

får dock icke meddela förklaring enligt 7 § lagen om kollektivavtal, att visst avtal icke längre är gällande, och ej heller medgiva befrielse från förpliktelse enligt kollektivavtal. Avgöranden av detta slag har ansetts böra förbehållas AD.⁹ Det förekommer i ganska stor utsträckning att tvister rörande kollektivavtal hänskjutes till skiljemäns avgörande.¹⁰

En avlastning av AD har skett med tillkomsten av lagen om betalningsföreläggande för vissa fordringar på arbetslön med mera.¹¹ Det gäller lönekrav som grundas på kollektivavtal eller eljest skall behandlas av AD. En fordran på arbetslön, semesterlön eller semesterersättning kan uttagas genom ansökan om betalningsföreläggande, vilken göres hos tingsrätt. Bestrides ansökningsen, skall målet överlämnas till AD om denna anses behörig. Finner sig sedan AD ej vara behörig, återförvisas målet och denna återförvisning är bindande för tingsrätten.

Särskilda bestämmelser i 13 § ADL om *saklegitimation* giver organisationerna en dominerande ställning i förfarandet inför AD. Förening kan väcka och utföra talan för den, som är eller varit medlem i föreningen. Medlem eller förutvarande medlem i förening får ej kära med mindre han visar, att föreningen undandragit sig att tala på hans vägnar; han måste således först vända sig till föreningen innan han går till AD. Vill någon föra talan mot den som är eller varit medlem av förening, skall även föreningen instämmas. Om medlem eller förutvarande medlem ej själv utför sin talan, äger föreningen svara på hans vägnar.

Förfarandet vid AD har blivit delvis omreglerat genom en lag den 10 juli 1947, utfärdad i anslutning till RB:s ikraftträdande.¹² Bestämmelserna i RB om rättegång i *dispositiva civilmål* vid tingsrätt¹³ är generellt tillämpliga beträffande förfarandet vid AD, 29 §

⁹ AD uttalade i ADD 1966 nr 20, i samband med att käromål avvisades efter invändning om skiljeavtal, att tvist om olovlig stridsåtgärd kan hänskjutas till avgörande av skiljemän och att, såsom framgår av 187 a § UL, säkerhetsåtgärd enligt 15:3 RB kan utverkas i skiljeförfarande, jfr NJA 1964 s. 422. I ADD 1967 nr 17 ansågs bestämmelse i huvudavtal om prövning av uppsägning vara att uppfatta som ett för organisation och arbetstagare bindande stadgande om skiljeförfarande. Se vidare ADD 1960 nr 27, 1962 nr 8 och nr 21.

¹⁰ *Schmidt* omnämner s. 55 den verksamhet för slitande av tvister om kollektivavtal, som utövas av den av Svenska arbetsgivareföreningen och Landsorganisationen tillsatta arbetsmarknadsnämnden. Denna verksamhet har karaktär av skiljeförfarande. För övrigt finns på det fackliga området ett betydande antal etablerade skiljenämnder för behandling av olika slags tvister.

¹¹ Se Prop. 1947 nr 224 s. 55 f., *Lind*, Allmän domstol eller arbetsdomstolen?, SJT 1966 s. 707, jfr ovan s. 79.

¹² Förarbetena till lagen är ej refererade i NJA II. Se riksdagstrycket, Prop. 1947 nr 224 och andra lagutskottets utlåtande 1947 nr 42.

¹³ Genom lag 28 nov. 1969 har ordet "rådhusrätt" i 29 § ADL utbytt mot "tingsrätt".

ADL. Proceduren är således uppdelad på förberedelse och huvudförhandling. I 16 och följande §§ upptager emellertid ADL åtskilliga avvikande föreskrifter. Sålunda skall förberedelsen vara skriftlig, om ej AD finner muntlig förberedelse vara lämpligare. I de flesta mål förekommer emellertid både skriftlig och muntlig förberedelse.

AD har en vidsträcktare befogenhet än i dispositivt civilmål allmän domstol att ex officio *införskaffa bevisning*. Det beror på att ett avgörande i mål om kollektivavtal icke sällan har betydelse som prejudikat. Uteblir part från huvudförhandling, äger AD ändock på yrkande av tillstädeskommen part företaga målet till förhandling och avgörande. Domen skall i första hand grunda sig på vad vid huvudförhandling förekommit, men AD får till grund för domen lägga även andra i målet förebragta omständigheter.¹⁴ AD har en mera vidsträckt befogenhet att förordna om kvittning av rättegångskostnad än allmän domstol i ordinärt civilmål.

Mot AD:s beslut får *talans ej fullföljas*, 15 § ADL.¹⁵ Det har ansetts att AD:s beslut på grund av AD:s särskilda sammansättning ej bör prövas av allmän domstol. Att inrätta en överinstans till AD har av naturliga skäl ej kunnat komma i fråga. HD beviljar emellertid enligt § 19 RF resning i mål, som avgjorts av AD.¹⁶ Vidare är HD:s beslut beträffande AD:s behörighet bindande för AD. Om HD hänvisar ett mål till AD, vilket kan ske med analogisk tillämpning av bestämmelserna i 10:20 RB, får AD ej undandraga sig att pröva målet.

I den ursprungliga redaktionen av ADL fanns icke någon särskild bestämmelse om *rättegångskostnad*. Man hade därför att gå efter den allmänna regeln i 27 §, att i allt, varom ej var särskilt stadgat i ADL, skulle beträffande rättegången vid AD lända till efterrättelse vad i fråga om rådstuvu-

¹⁴ Omedelbarhetsprincipen, varom se *Ekelöf* IV s. 36 f., Civilprocessrätt s. 226 f., är således icke lika strängt genomförd som i den ordinära processen. Det lär emellertid ej ha någon större betydelse i praktiken. Enligt *Schmidt* s. 51 händer det icke så ofta, att AD gör bruk av sin befogenhet att beakta processmaterial, som ej framlagts vid huvudförhandlingen.

¹⁵ Att i 15 § ADL endast talas om beslut torde bero därpå, att lagtexten härrör från tiden före tillkomsten av RB, som upptagit termerna dom och beslut med fixerad betydelse, se 17:1 RB. I praxis kallas, i överensstämmelse med RB:s terminologi, AD:s avgörande av saken dom, annat avgörande beslut, se exempelvis ADD 1966 nr 15.

¹⁶ I NJA 1969 s. 195 förelåg fråga om resning, sedan AD avvisat käromål på grund av invändning om att saken skulle prövas av skiljemän. HD beviljade resning, enär AD:s beslut om avvisning ansågs grundat på rättstillämpning, som uppenbart stred mot lag, och förordnade att målet skulle ånyo upptagas av AD.

rätt fanns stadgat. Bestämmelserna om rättegångskostnad i 21 kap. av då gällande RB skulle alltså tillämpas. Frågan om ansvarigheten för rättegångskostnad när på en partssida finns flera parter, som är skyldiga att gemensamt gälda ersättning för sådan kostnad, var ej reglerad i gamla RB. I praxis hade man tidigare ansett, att ansvarigheten borde vara delad, men övergått till att ådöma parter med gemensamt ansvar för rättegångskostnad solidarisk betalningsskyldighet.¹⁷ I ett rättsfall år 1942 tog emellertid AD avstånd från principen om solidariskt ansvar för rättegångskostnad, i det att domstolen förpliktade två tappande parter att till hälften vardera ersätta motparten hans kostnad.¹⁸ AD förklarade att det bäst överensstämde med grunderna för 9 § lagen om kollektivavtal, vilket lagrum stadgar delad ansvarighet för skada som skall ersättas av flera, att genomföra en fördelning även av ersättning för rättegångskostnad mellan flera ersättnings-skyldiga.

År 1944 fick dåvarande ordföranden i AD sedermera hovrättspresidenten *Arthur Lindhagen* Kungl. Maj:ts uppdrag att inom justitiedepartementet biträda vid verkställande av utredning rörande de ändringar i lagen om arbetsdomstol, vilka kunde finnas erforderliga i anledning av nya rättegångsbalken. *Lindhagen* avgav en den 24 juli 1946 dagtecknad promemoria med förslag till lag om ändring i lagen den 22 juni 1928 om arbetsdomstol samt förslag till lag om betalningsföreläggande för vissa fordringar på arbetslön m. m. jämte motiv till dessa lagförslag. Promemorian är av synnerligt intresse för kännedomen om processen i AD.¹⁹ Såsom utgångspunkt för regleringen av förfarandet angav *Lindhagen*, att vad i RB eller eljest fanns stadgat om rättegången i rådhusrätt i dispositiva civilmål principiellt skulle lända till efterrättelse i den mån det var tillämpligt. *Lindhagens* förslag innefattade emellertid i åtskilliga hänseenden avvikelser från RB:s bestämmelser om dispositiva civilmål. Beträffande rättegångskostnaderna skulle AD till skillnad från allmän domstol äga förordna, att vardera parten skulle bära sin kostnad jämväl i fall, då den tappande parten med hänsyn till målets beskaffenhet haft skälig anledning att få tvisten prövad av domstol. Vidare skulle, med avvikelse från vad som föreskrives i 18:9 RB, skyldighet för flera medparter att ersätta rättegångskostnad fördelas mellan dem efter vad som fanns skäligt med hänsyn till deras förhållande till saken och rättegången. De av *Lindhagen* föreslagna särbestämmelserna om rättegångskostnad upptogs i 28 § ADL genom lag den 10 juli 1947.

¹⁷ *Kallenberg*, Svensk civilprocessrätt II s. 1570.

¹⁸ ADD 1942 nr 21. Målet rörde tillämpning av semesterlagen, men enligt AD:s mening borde i sådant mål samma princip gälla som i mål om kollektivavtal, såvitt angick förhållandet mellan en organisation och en dess medlem.

När *Schmidt* s. 276 uttalar, att AD:s praxis beträffande utdömandet av rättegångskostnad till en början inte var fullt entydig, torde han avse frågan om solidarisk eller delad ansvarighet i fall, då ersättningsskyldighet åligger flera gemensamt. Vid tillämpningen av bestämmelserna i 21 kap. gamla RB följde AD säkerligen de allmänna domstolarnas praxis.

¹⁹ Lagförslagen är som bilaga fogade till Prop. 1947 nr 224. Promemorians innehåll redovisas i propositionen.

Bestämmelsen i 28 § 1 st. ADL om AD:s befogenhet att förordna om kvittning av rättegångskostnad innebär ett undantag från den allmänna regeln i 18:1 RB, att tappande part skall ersätta motparten hans kostnad.²⁰ Enligt 21:3 gamla RB gällde som undantag från motsvarande regel, att om saken varit så mörk och tvivelaktig, att man till rättegång skälig orsak haft, skulle vardera parten själv stå för sin kostnad. Den av *Lindhagen* formulerade bestämmelsen ansluter sig till detta stadgande. *Lindhagen* anförde som motivering för sin ståndpunkt i huvudsak följande. Det skulle icke vara lyckligt, om AD icke ägde möjlighet att förordna om kvittning av rättegångskostnaderna i andra än de jämförelsevis få fall, som omnämnes i RB. Ibland skulle det rentav verka stötande, om AD nödgades utdöma ersättning för rättegångskostnader till vinnande part. Det förekommer icke sällan, att parterna varit överens om att hänskjuta tvisten till AD. Härvid kan det gälla en svårbedömd rättsfråga, vars lösning icke blott i det aktuella läget utan även för framtiden är av stort intresse för båda parterna. AD bör då äga möjlighet att oberoende av målets utgång förordna om kvittning av rättegångskostnaderna. Samma möjlighet bör, utöver vad som medges enligt RB, föreligga om parterna icke på förhand varit överens om att låta AD pröva tvisten. Det är sålunda ett ganska vanligt fall, att den för målets utgång avgörande frågan gäller rätta innebörden av en viss avtalsbestämmelse, som är så utomordentligt svårbedömd, att det skulle framstå som uppenbart orättvist att låta den tappande parten ersätta motparten dennes rättegångskostnader.

Med bestämmelsen i 28 § 2 st. ADL om delad ansvarighet för rättegångskostnad har AD:s praxis, som kommit till uttryck i ADD 1942 nr 21, lagfästs. *Lindhagen* skriver att till grund för avgörandet i nämnda dom av kostnadsfrågan ligger uppenbarligen tanken, att stadgandet i 9 § lagen om kollektivavtal skulle bli i viss mån illusoriskt, om skyldighet för flera förlorande medparter att utgiva rättegångskostnad ålades dessa solidariskt. Antag, fortsätter han, att ett mål gäller huruvida arbetarna vid ett företag gjort sig skyldiga till olovlig stridsåtgärd. På svarandesidan står, förutom fackförbund och fackförening, ett stort antal av företagets arbetare. Processen är av invecklad beskaffenhet och särskilt arbetsgivarpartens rättegångskostnader uppgår till höga belopp. Käromålet bifalles. Givetvis skulle det då stå i strid med de motiv, som dikterat utformningen av 9 § lagen om kollektivavtal, och även med grunderna för 8 § 3 st. samma lag,²¹ om de enskilda arbetarna ålades att solidariskt med arbetarorganisationerna och varandra ersätta motpartens rättegångskostnader. Om två eller flera parter står på den förlorande sidan bör därför AD, även utan att något yrkande därom framställts, pröva i vad mån och till vilken del vinnande part, som får sig rättegångskostnader tillerkända, skall äga uttaga dessa av den ena eller andra bland motparterna. Vid fördelning av ansvarigheten bör AD taga hänsyn till såväl parternas större eller mindre skuld till själva saken som deras förhållande i rättegången.

²⁰ Om denna regel se *Ekelöf* III s. 137 f., jfr *Hassler* i SJT 1961 s. 420 f.

²¹ Se härom Prop. 1928 nr 39 s. 128 och andra lagutskottets utlåtande 1928 nr 36 s. 24.

Vad angår AD:s praxis beträffande ersättning för rättegångskostnad knyter sig givetvis det främsta intresset ur allmänt processuell synpunkt till frågan om tillämpningen av stadgandet om kvittning av kostnad i fall, då tappande part haft skälig anledning att få tvisten prövad av domstol. Något rättsfall, vari AD närmare motiverat beslut om kvittning, torde emellertid ej föreligga. Ej heller finns någon statistik, som visar frekvensen av kvittningsbeslut i nyss nämnda fall. Det är emellertid otvivelaktigt att dylika beslut förekommer i ganska stor utsträckning.²²

Rörande praxis i övrigt i fråga om ersättning för rättegångskostnad må följande rättsfall antecknas. I ADD 1949 nr 11 och 1957 nr 10 förekom tillämpning av stadgandet i 18:4 st. 1 RB om kostnadsregleringen i fall, då i samma mål varit flera yrkanden och parterna vunnit ömsom. Kärande som återkallat talan fick i ADD 1956 nr 12 och 1966 nr 15 ersätta svaranden hans kostnad; i det senare fallet hade käranden efter förlikning fortsatt processen i fråga om rättegångskostnad. I ADD 1960 nr 9 återkallades också talan men svaranden, som var skolöverstyrelsen, begärde ej ersättning för sin kostnad. I stället yrkade käranden, en person som varit anställd hos styrelsen men av denna uppsagts, jämte hans organisation ersättning för sin rättegångskostnad. Yrkandet motiverades med att styrelsen föranlett onödig rättegång genom att icke i tillräcklig mån klargöra anledningen till uppsägningen. Med tillämpning av 18:3 RB bifölls yrkandet under dissens.

²² Sålunda säger *Ekelöf* III s. 144 not 30, att i mål om kollektivavtal kvittas kostnaderna ofta, då det inte finns någon klar bestämmelse i kollektivavtalet, som reglerar tvistefrågan.

Fjortonde kapitlet

Inledande anmärkningar

Skiljeförfarande¹ är en form av *privat rättskipning* i tvist rörande dispositivt rättsförhållande, vilken utbildats vid sidan av civilprocessen och kan sägas utgöra ett komplement till denna. Det på avtal grundade eller konventionella skiljeförfarandet utgör en viktig faktor i det moderna affärslivet. En stor del av de tvister, som uppkommer inom detta samhällsområde, hänskjutes till skiljedom.² I de allmänna bestämmelser för kontraktsförhållanden, som antagits av olika branschorganisationer, finns regelmässigt föreskrift om att tvist i anledning av kontrakt skall avgöras av skiljemän, såvida icke annat bestämts i kontraktet.³ Tryckta avtalsvillkor i försäkringsbrev, ordersedlar, certepartier och andra dylika dokument innehåller ofta bestämmelse om, att tvist som uppkommer skall avgöras av skiljemän.

I doktrinen har man brukat skilja mellan legalt, judiciellt och konventionellt skiljeförfarande, allteftersom förfarandet grundar sig på stadgande i lag eller författning, på beslut av domstol eller på avtal mellan parter. Stadganden om legalt skiljeförfarande avser merendels bestämmande av ersättningsbelopp eller vidtagande av åtgärd, som har karaktär av syneförrättning. Det rör sig i allmänhet om mindre saker, som knappast kan bära kostnaderna för en process och som därför bör behandlas i ett enkelt och form-

Litteratur om skiljeförfarande: Trygger, Skiljeavtal och skiljemannaförfarande, Berglund, Om skiljeavtal och skiljedom, Dillén, Bidrag till läran om skiljeavtalet, Bolding, Skiljeförfarande och rättegång, Skiljedom, Hassler, Skiljeförfarande (nedan citerad Skiljeförfarande). Svensk litteratur i övrigt ävensom utländsk litteratur är förtecknad i Skiljeförfarande s. 198.

¹ Terminologien har utgått från ordet skiljeman, en person som skiljer (dömer) mellan tvistande parter. Tidigare talade man om skiljemannaavtal och skiljemannadom, som dock numera förkortats till skiljeavtal och skiljedom. I konsekvens härmed bör också, som sker i nutida juridisk litteratur, termen skiljeförfarande användas i stället för den äldre termen skiljemannaförfarande. Även termerna skiljeklausul och skiljemål kan anbefallas.

² Vi har tyvärr icke någon statistik, som gör det möjligt att bedöma frekvensen av skiljeförfarande.

³ Exempel på sådana skiljeklausuler finns i Skiljeförfarande s. 168 f.

fritt förfarande.⁵ Det judiciella skiljeförfarandet saknar numera betydelse.⁶ Förr var det ganska vanligt att domstol i anhängigt mål lämnade en viss fråga, mestadels uppskattning av skadestånd eller annan ersättning, till skiljemäns eller som det hette gode mäns avgörande. Nu för tiden anser man, att domstolen bör avgöra målet i hela dess vidd och ej lämna någon del av prövningen åt andra. I stället för skiljemän får domstolen anlita sakkunniga och träffa sitt avgörande med stöd av deras utlåtande.

Att skiljeförfarande kommer till användning särskilt vid lösande av *affärstvister* är ganska naturligt. Skiljeförfarandet har nämligen påtagliga fördelar i jämförelse med civilprocessen. Eftersom en skiljedom i regel icke kan överklagas på materiell grund,⁷ blir ett skiljemål oftast väsentligt snabbare avgjort än ett civilmål, som kan dragas genom två eller tre instanser. Av ännu större betydelse torde vara att skiljeförfarandet icke ligger under offentlighetens insyn. Det är ej angenämt för processparter i allmänhet att pressen sysselsätter sig med deras tvister. Ett affärsföretag kan genom processens offentlighet tillfogas betydande skada. Vad den ekonomiska sidan av saken beträffar ställer sig visserligen skiljeförfarandet ganska dyrt, eftersom parterna utöver vanliga processkostnader har att betala ersättning till skiljemännen. Men ett skiljeförfarande torde likväl bli billigare än en process som löper genom två eller tre instanser.⁸

Skiljeförfarandet har gamla anor i vår rättsordning. Bestämmelser därom förekom redan i 1600-talets lagstiftning. I 4: 15 utskökningsbalken av 1734 års lag omtalas det fall, att man på båda sidor skjutit det varom twist är under goda män och utfäst sig att nöjas åt deras

⁵ Se vidare *Berglund*, Några ord om legalt skiljemannaförfarande i svensk rätt. Allmänna lagbestämmelser om sådant förfarande saknas. I 10: 17 st. 1 p. 1 RB säges emellertid, att rätten ej är behörig upptaga tvist, som enligt lag eller författning skall omedelbart prövas av skiljemän. UL upptager i 46 § 4 st. bestämmelser om verkställighet av skiljedom, som enligt lag eller särskild författning skall lända till efterrättelse.

⁶ Om judiciellt skiljeförfarande se *Trygger* s. 144 f., *Dillén* i SJT 1934 s. 238 f. I NJA 1926 s. 33 och 1934 s. 301 uppdrog domstol åt skiljemän att bestämma ersättningsbelopp för skada, som tillskyndats tomtägare genom utläggning av gata, enär utredningen i målet ej ansågs tillräcklig för bestämmande av beloppet. Senare rättsfall synes ej föreligga.

⁷ Härmed förstås att klagan ej kan riktas mot skiljedoms materiella innehåll, bedömandet av den skiljemännen underställda tvisten. Däremot kan skiljedom angripas med klander på formell grund, se nedan s. 133 f.

⁸ Det har stundom framhållits som en nackdel med skiljeförfarandet att en medellös eller mindre bemedlad part i skiljemål icke kan få ekonomisk hjälp av det allmänna, motsvarande fri rättegång i civilmål. Några betydande olägenheter torde dock detta knappast ha vållat. Det lär merendels vara svårt att engagera skiljemän när ena parten saknar medel, jfr SJT 1959 rf. s. 61, varför tvisten då får gå till domstol.

utslag; på sådant utslag kunde utmätning (verkställighet) äga rum. Detta stadgande ersattes i UL 1877 med bestämmelser i 46 § om verkställighet av skiljedom.⁹ År 1887 tillkom så den första *lagen om skiljemän*, vilken byggde på äldre praxis. Denna lag efterträdades av lagen den 14 juni 1929 om skiljemän (SML). Under sin giltighetstid har SML ej undergått några väsentliga ändringar.

I samband med att Sverige anslöt sig till 1927 års Genèvekonvention om verkställighet av utländska skiljedomar utfärdades *lagen* den 14 juni 1929 om *utländska skiljeavtal och skiljedomar* (USL).¹⁰ Enligt denna lag kan verkställighet av utländsk skiljedom erhållas efter förordnande därom av Svea hovrätt. Vissa ändringar i USL torde komma att ske då 1958 års New Yorkkonvention om erkännande och verkställighet av utländska skiljedomar i en nära framtid ratificeras av Sverige.¹¹

I Finland gäller en lag den 4 februari 1928 om skiljemannaförfarande.¹² Den är i det väsentliga konstruerad som SML men företer vissa olikheter i detaljer. Norges civilprocesslag, loven om rettergangsmåten for tvistemål, har i 32 kap. bestämmelser om skiljeförfarande, voldgift.¹³ Den norska lagens reglering av skiljeförfarandet vilar på samma principer som kommit till uttryck i SML, men avvikelserna på särskilda punkter torde vara ur praktisk synpunkt ganska viktiga. I Danmark är skiljeförfarandet ej legalt reglerat,¹⁴ men ett förslag till lov om voldgift har utarbetats av en för ändamålet tillsatt kommitté och nyligen behandlats av retsplejerådet.¹⁵ Förslaget är i jämförelse med motsvarande lagstiftning i andra nordiska länder ganska kortfattat; det upptager bestämmelser som ansetts nödiga och lämpliga för att förläna förfarandet stadga och effektivitet. Tanken på att åstadkomma en enhetlig nordisk lag om skiljeförfarande har icke mötts av

⁹ Om sådan verkställighet se Skiljeförfarande s. 139.

¹⁰ I Skiljeförfarande s. 145 finns USL intagen med kommentar.

¹¹ Se PM angående den i New York den 10 juni 1958 avslutade konventionen om erkännande och verkställighet av utländska skiljedomar m. m. (Ju 1970: 32) samt Prop. 1971 nr 131.

¹² Finlands skiljemannalag finns tryckt som bilaga till Skiljeförfarande. Se vidare litteraturförteckningen i denna bok. Huvudarbetet är *Tirkkonen*, Skiljemannaförfarandet.

¹³ Se Tvistemålsloven med kommentar av E. Alten, 4 utg. 1960, A. Lindboe, Privat rettergang (voldgiftsprosessen) 1944, P. Augdahl, Norsk Civilprosess 3 utg. 1961.

¹⁴ Av stor betydelse för rättsutvecklingen i Danmark har varit B. Hjejles arbeten på skiljedomsrättens område, särskilt Frivillig Voldgift 1937.

¹⁵ I Ugeskrift for Retsvæsen 1966 s. 190 har I. Foighel skrivit en redogörelse för kommitténs betänkande (Betänkning vedrørende lovgivning om voldgift nr 414 1966). Enligt meddelande från retsplejerådet 11 febr. 1971 torde lagförslag i ämnet komma att föreläggas folketinget under senare delen av år 1971.

något större intresse.¹⁶ Detsamma gäller strävandena att i västeuropeiska länder skapa enhetliga regler om skiljeförfarande.¹⁷ Det praktiska behovet av likformig intern reglering av skiljeförfarandet torde vara mindre kännbart; vad man främst behöver är allmänt antagna och effektiva bestämmelser om erkännande och verkställighet av skiljedom i internationella förhållanden.¹⁸

Vid 1923 års förbunds församling med Nationernas förbund upprättades ett protokoll, vilket avsåg att förläna internationell giltighet åt skiljeavtal. Sedan antogs vid 1927 års förbunds församling i anslutning till nämnda protokoll den så kallade Genèvekonventionen om verkställighet av utländska skiljedomar. Såväl protokollet som konventionen undertecknades av ett betydande antal stater, däribland Sverige. På grundval av dessa dokument utarbetades inom justitiedepartementet ett förslag till lag om utländska skiljeavtal och skiljedomar. Proposition i frågan förelades och antogs av 1929 års riksdag, varefter utfärdades lagen den 14 juni 1929 om utländska skiljeavtal och skiljedomar.¹⁹

Sedermera har genom arbete inom Förenta nationerna tillkommit New Yorkkonventionen den 10 juni 1958 om erkännande och verkställighet av utländska skiljeavtal och skiljedomar, vilken konvention innefattar reviderade bestämmelser i ämnet. New Yorkkonventionen har ett betydligt vidsträcktare tillämpningsområde än Genèvekonventionen. Enligt New Yorkkonventionen skall i princip utländsk skiljedom kunna verkställas vare sig den meddelats i konventionsstat eller ej och oavsett vilken stats jurisdiktion parterna är underkastade. Vidare har skärpta bestämmelser införts i syfte att motverka obstruktion från part, som vill hindra eller försvåra verkställighet av skiljedom. Över huvud har man i New Yorkkonventionen sökt avhjälpa de brister, som befunnits vidlåda Genèvekonventionens reglering av frågan om skiljedoms internationella giltighet.²⁰

¹⁶ Se Förhandlingarna å det tjuguförsta nordiska juristmötet i Helsingfors 1957 s. 86 f.

¹⁷ Enligt vad som meddelas i den ovan citerade PM Ju 1970:32 s. 3 har den inom Europarådet utarbetade, i Strasbourg den 20 januari 1966 dagtecknade konventionen om en enhetlig europeisk skiljemannalag ej ratificerats av någon stat. Företrädare för svenskt näringsliv har icke uttryckt önskemål om att SML ersättes med den reglering nämnda konvention har att erbjuda. Ratifikation från svensk sida av konventionen torde icke vara aktuell.

¹⁸ Se för det följande förut omnämnda PM Ju 1970:32 med referat i TSA 1971 s. 221 samt Exporträtt 4 avd. 2 om affärstvister och skiljedom, som innehåller en redogörelse för det internationella skiljedomsväsendet och aktuella konventionstexter m. m.

¹⁹ Om lagens tillkomst se *Hassler* i SJT 1929 s. 124 f. samt artikel i NJA II 1929 nr 2 s. 69. Lagen med kommentar finns i Skiljeförfarande s. 145. Protokollet och konventionen ratificerades av Sverige den 5 juli 1929.

²⁰ I en uppsats om internationellt samarbete på skiljedomsområdet i Meddelanden från Stockholms handelskammare 1962 s. 257 uttalar *L. Samzelius*, att i New Yorkkonventionen bristerna i 1927 års konvention i huvudsak eliminerats.

New Yorkkonventionen har tillträtts av ett fyrtiotal stater.²¹ Till dem som anslutit sig hör flera av de länder, med vilka Sverige har livliga handelsförbindelser. Finland²² och Norge har tillträtt konventionen och i Danmark förbereds lagstiftning i syfte att möjliggöra ratifikation av densamma.

Sverige har den 23 december 1958 undertecknat konventionen. I en i december 1970 avgiven promemoria har sakkunniga rörande lagstiftning om skiljedom inom justitiedepartementet förordat att Sverige ratificerar konventionen och framlagt förslag vilka i samband därmed erfordras.²³ Proposition i ärendet har avlåtits till 1971 års riksdag.²⁴ Ratifikation från svensk sida av konventionen torde komma att ske i början av år 1972.

Slutligen må här anmärkas, att Sverige ratificerat Världsbankens konvention den 18 mars 1965 om biläggande av investeringstvister mellan stat och medborgare i annan stat. Med anledning därav har utfärdats lagen den 16 december 1966 om erkännande och verkställighet av skiljedomar i vissa internationella investeringstvister.²⁵

²¹ Uppgifterna i detta stycke är hämtade ur den förut nämnda PM JU 1970: 32 s. 2 och s. 22.

²² För Finlands del trädde konventionen i kraft den 19 april 1962. Beslut om verkställighet av utländsk skiljedom ankommer i Finland på överexekutor. Se Finlands lag utg. av Finlands juristförbund 1963 s. 1290.

²³ Se den i not 11 ovan omnämnda PM.

²⁴ Prop. 1971 nr 131.

²⁵ Prop. 1966 nr 146, NJA II 1966 s. 639.

Femtonde kapitlet

Skiljeavtal

Skiljeavtalet kan definieras som ett *civilrättsligt avtal med vissa processuella verkningar*. Merendels ingår skiljeavtal som ett moment i ett civilrättsligt kontrakt, men det kan också ha formen av ett fristående avtal. Med avseende på fråga om skiljeavtals giltighet är i princip civilrättsliga regler att tillämpa.¹ Bland de processuella verkningarna av skiljeavtal märkes främst, att avtalet bildar dispositivt rättegångshinder.² Vidare kan myndighets medverkan erhållas för att effektuera skiljeavtal gentemot tredskande part. Liksom civildom äger på skiljeavtal grundad skiljedom rättskraftsverkan och kan verkställas mot part, som genom densamma förpliktats att fullgöra något.

Enligt 1 § 1 st. SML är skiljeavtalets föremål *fråga av tvistemåls beskaffenhet*, varom förlikning kan träffas.³ Med uttrycket "fråga av tvistemåls beskaffenhet" torde böra förstås fråga, som är av beskaffenhet att kunna prövas i tvistemål. Om en fråga kan utgöra föremål för särskild rättegång i civilmål, kan den således hänskjutas till skiljemäns avgörande under de förutsättningar lagen i övrigt angiver. Man kan emellertid icke stanna härvid. Till skiljemän har ansetts kunna lämnas avgörande av fråga om existensen eller beskaffenheten av ett faktiskt förhållande.⁴ En konsekvens härav blir att även fråga om värdering kan vara föremål för skiljeavtal.⁵ Särskilt inom försäkrings-

Litteratur om skiljeförfarande se ovan under 14 kap.

¹ Kontrahenterna skall således enligt civilrättsliga regler vara rättskapabla och ha förfoganderätt över tvisteföremålet. Civilrättens bestämmelser om avtals ogiltighet är också tillämpliga på skiljeavtal. Med skiljeavtal är att jämställa förbehåll i bolagsordning eller föreningsstadgar om att tvist skall hänskjutas till avgörande av skiljemän.

² Om rättegångshinder se *Ekelöf* II s. 9 f., *Civilprocessrätt* s. 126 f.

³ I stadgandet omtalas även fråga om ersättning för skada på grund av brott. Enligt den före RB:s ikraftträdande gällande rätten var fråga om ersättning för skada på grund av brott av beskaffenhet att skola prövas i brottmål. I 22:1 RB stadgas däremot, att talan om enskilt anspråk i anledning av brott skall föras i den för tvistemål stadgade ordningen, om anspråket ej upptages i samband med åtal för brottet.

⁴ Se NJA 1905 s. 23 (fråga huruvida invaliditet förorsakats av olycksfall och om graden av sålunda uppkommen invaliditet), NJA 1918 s. 478 (fråga huruvida en persons död inträffat som omedelbar följd av ett olycksfall).

⁵ *Berglund*, Skiljemän eller gode män?, i SJT 1931 s. 125, *Dillén*, Några anmärkningar om gode män för värdering, i SJT 1934 s. 230. Rörande gränsen mellan skiljedom, som innefattar värdering, och sakkunnigutlåtande se NJA 1933 A 181.

väsendet är det vanligt att värdering av föremål eller uppskattning av skada enligt bestämmelse i avtal skall verkställas av personer, vilka är att anse som skiljemän, även om de ej benämnas så.⁶

I Skiljeförfarande s. 24 uttalas, att skiljemän kan avgöra fråga om existensen eller beskaffenheten av ett visst *faktiskt förhållande*. Förutsättning här för måste emellertid vara, säges det vidare, att prövningen sker med hänsyn till det prövade faktums betydelse för bedömande av en fråga, som kan vara processföremål i civilmål. Skiljemän kan däremot icke uttala sig om existensen eller beskaffenheten av ett helt fristående faktum; ett sådant uttalande skulle få karaktären av en vittnesutsaga eller ett sakkunnigutlåtande. Ej heller kan åt skiljemän lämnas att utfylla ett avtal, exempelvis genom att bestämma köpeskillning för såld vara eller ersättning för arbetsprestation.

Mot detta sista uttalande har *Weslien* vänt sig i en recension av nyssnämnda arbete.⁷ Han framhåller att det icke kan möta hinder att avtala, att köpeskillning eller annan ersättning skall utgå efter vad som är skäligt. Likaväl som det kan ankomma på domstol att i händelse av tvist bestämma vad som är skäligt, bör detta kunna uppdragas åt skiljemän. Någon reell skillnad mellan detta fall och det fall, då skiljemän lämnats ett blankt uppdrag att bestämma en köpeskillning, synes icke föreligga. Man kan svårigen antaga annat än att i sistnämnda fall uppdraget innebär, att skiljemännen skall pröva frågan efter vad som med hänsyn till omständigheterna finnes skäligt.

Vid förnyat övervägande av frågan finner jag, att *Weslien* förebragt beaktansvärda skäl för sin uppfattning. Om skiljemän kan avgöra värderingsfrågor, vilket klart framgår av förarbetena till SML⁸ och allmänt erkännes i praxis, bör de också kunna bestämma ersättning för leverans eller annan prestation. Det blir naturligtvis fråga om skälighetsbedömning. Anledningen till att jag intog den ståndpunkt, som kommit till synes i Skiljeförfarande, var att jag icke kunnat finna något belägg i praxis för, att skiljemän äger utfylla ett avtal.⁹ Men detta förhållande bör ju ej tilläggas avgörande betydelse.

Som ett ytterligare rekvisit uppställer lagen, att skiljeavtalets föremål skall vara en *fråga varom förlikning kan träffas*. Parterna måste ha en civilrättslig förfoganderätt över tvisteföremålet, vilken icke är i något avseende inskränkt. Under skiljemän kan ej skjutas fråga angående

⁶ Ett typiskt exempel på uppskattning, som anförts trots skiljemän, föreligger i NJA 1963 s. 658.

⁷ *Weslien* i SJT 1967 s. 195.

⁸ Se NJA II 1929 s. 30.

⁹ I NJA 1932 s. 133 omtalas en överenskommelse, enligt vilken skälig andel av vinsten på en fastighetsförsäljning skulle i brist på åsämjande bestämmas av "skiljemän". Frågan huruvida denna överenskommelse utgjorde ett skiljeavtal kom emellertid icke under bedömande i målet.

äktenskap, börd, faderskap, adoption eller förmynderskap eller eljest fråga av indispositiv karaktär. Skiljeavtal kan således icke ingås rörande fråga om ansvar eller annan påföljd för brottslig gärning, exempelvis förverkande av egendom.¹⁰

Någon viss form för ingående av skiljeavtal finns ej föreskriven. Av praktiska skäl torde emellertid så gott som undantagslöst *skriftlig form* användas.¹¹ Skiljeavtalets formulering har nämligen avgörande vikt, när det gäller att bedöma avtalets innebörd och räckvidd. Lagen omtalar två slag av skiljeavtal, skiljeavtal rörande mellan parterna uppkommen tvist och skiljeavtal angående framtida tvist. Det utan jämförelse vanligaste är, att skiljeavtalet framträder som ett moment i ett mera omfattande avtal, huvudavtalet, exempelvis ett leverans- eller entreprenadkontrakt; man brukar då tala om en *skiljeklausul*. Klausulen har vanligen den lydelsen, att tvist om kontraktets tolkning eller tillämpning, stundom nämnes bådadera, skall avgöras av skiljemän. Ofta ingår skiljeklausul i en tryckt blankett till kontrakt, ordersedel, försäkringsbrev eller annat dylikt dokument. Skiljeavtal kommer till stånd genom att blanketten ifylles och undertecknas.

Det förekommer emellertid också att en dylik handling icke själv innehåller någon skiljeklausul utan i stället *hänvisning till allmänna avtalsvillkor*, som upptager en sådan klausul. Stundom anbringas på en orderbekräftelse eller annat dokument ett stämpeltryck av innehåll, att för leveransen gäller de allmänna bestämmelserna för en viss bransch; i dessa bestämmelser ingår en skiljeklausul. Frågan om giltigheten av sådan klausul har varit under bedömning i bland andra rättsfallen *NJA 1949 s. 609* och *1969 s. 285*. I det senare fallet åberopade en säljare till stöd för invändning om skiljeavtal, att på brev med offert om leverans fanns tryckt, att Sveriges Mekanförbunds allmänna leveransbestämmelser gällde för alla anbud och order. HD fastställde beslut om ogillande av invändningen. Som skäl därför anfördes, att svaranden-köparen icke tillställts något exemplar av leveransbestämmelserna och att frågan om skiljeavtal icke särskilt berörts i samband med de för-

¹⁰ Stadganden om begränsning av befogenheten att till skiljemän hänskjuta fråga av dispositiv natur finns i 8: 28 och 12: 66 JB samt i 11 § 2 st. ADL. De avser att skydda en underlägsen kontraktspart mot den andra kontrahentens missbruk av sin ställning eller eljest trygga strikt tillämpning av civilrättsliga regler.

¹¹ SML innehåller en särskild bestämmelse om slutande av skiljeavtal inför skiljemännen i ett redan inlett skiljeförfarande, 11 § 2 st. Parterna kan inför skiljemännen enas om att till dem hänskjuta angiven fråga. Det är synnerligen angeläget, att sådan överenskommelse avfattas skriftligt, så att föremålet för skiljeavtalet klart definieras. Mycken olägenhet kan vållas genom underlåtenhet härvidlag, se till exempel *NJA 1963 s. 658*. Det måste anses ankomma på skiljenämndens ordförande att bevaka detta.

handlingar, som förts mellan parterna om leveransen. Säljaren hade ej heller eljest visat någon omständighet, på grund varav det kunde antagas att köparen ändock insett, att enligt säljarens mening skiljeklausulen skulle äga tillämpning vid tvist mellan parterna i anledning av leveransen.

Ett skiljeavtal måste innehålla två moment, nämligen *angivande av fråga*, som utgör avtalets föremål, och *förklaring att denna fråga skall avgöras av skiljemän*.¹² Som förut framhållits kan skiljeavtal ingås antingen om redan uppkommen tvist eller om framtida tvist. I det förra fallet skall i skiljeavtalet direkt angivas fråga, som skiljemännen har att avgöra. När en tvist redan uppkommit, har parterna merendels svårt att enas om ett skiljeavtal. De allra flesta skiljeavtal avser därför framtida tvist. Fråga, som skiljemännen skall avgöra, måste då angivas genom hänvisning till ett mellan parterna uppkommet rättsförhållande. Vanligen sker detta genom att skiljeklausul intages i ett kontrakt som parterna avslutar. Genom tolkning av klausulen har man att bestämma, huruvida en viss fråga omfattas av klausulen. Därvid bör i första hand vikt fästas vid vad parterna kan antagas ha avsett.

Merendels har skiljeklausul i kontrakt standardkaraktär. Enligt en ofta förekommande formulering avser sådan klausul "alla tvister i anledning av kontraktet". Klausulen får då anses omfatta tvist om vad helst som i samband med kontraktets avslutande och genomförande tilldragit sig mellan parterna. Stundom kan det vara vanskligt att avgöra huruvida ett sådant sammanhang föreligger mellan kontraktet och tvisten. En synpunkt, som framkommit i flera rättsfall är den, att om för avgörande av uppkommen tvist fordras tolkning av kontrakt, omfattas tvisten av skiljeklausul i kontraktet.¹³

Stundom innefattar skiljeklausul i kontrakt tvist om *kontraktets tillämpning eller tolkning* eller bådadera. Tvist om tillämpning av kontrakt torde vara synonymt med i föregående stycke om nämnda tvist i anledning av kontrakt. Tolkning av kontrakt innebär efter orden uttalande om, hur viss bestämmelse i kontraktet är att förstå. Emellertid har jag trott mig kunna med stöd av praxis påstå, att man icke anser skiljeklausulens omfattning begränsad till att avse rena tolkningstvister.¹⁴ Häremot har *Weslien* invänt, att man

¹² I skiljeavtal behöver ej uttryckligen sägas, att avgörande av tvistefråga hänskjutes till skiljemän. Vad som krävs är att av avtalet otvetydigt framgår, att parternas mening varit att överlämna frågan till avgörande av tredje man.

¹³ Se sålunda exempelvis NJA 1948 s. 590, i vilket rättsfall uttalades att den uppkomna tvisten var beroende av hur parternas mellanhavanden enligt kontraktet var att bedöma.

¹⁴ Skiljeförfarande s. 35 med hänvisning till NJA 1919 s. 497. Även i detta

ej bör bortse från att parterna kan ha avsett en begränsning av skiljemännens befogenhet.¹⁵ Men fråga är om de i sådant fall på otvetydigt sätt givit detta vid handen. I allmänhet torde part som påkallat skiljedom icke vara betjänt med ett abstrakt uttalande om tolkningen av en bestämmelse i kontraktet utan önskar få saken slutligt avgjord genom att motparten åläggas en fullgörelse. Detta torde vara anledningen till att man i praxis synes obenägen att begränsa klausulens omfattning till att endast avse rena tolkningsfrågor.

Tidigare har omtalats, att *skiljeavtal bildar rättegångshinder*. Någon direkt bestämmelse därom finns varken i SML eller annorstädes i lagstiftningen. Stadgandet i 3 § SML, varom mera nedan, utgår emellertid från att skiljeavtal i princip innebär hinder mot att domstol upptager till prövning fråga, som avtalet omfattar. Det är också gammal och stadig praxis, att invändning om skiljeavtal därest den bifalles medför, att väckt käromål avvisas.¹⁶ Man torde ha sett saken så, att domstolens behörighet uteslutes genom skiljeavtalet. Det rättegångshinder, som bildas genom skiljeavtal, är av dispositiv natur. Anledning saknas att tillämpa ett skiljeavtal om ej någondera parten gör det gällande. Domstol beaktar således icke ex officio, att en dess prövning underställd fråga omfattas av skiljeavtal.¹⁷ Invändning om skiljeavtal likställes i praxis med foruminvändning.¹⁸

Stadgandet i 3 § SML uppställer ett undantag från regeln, att skiljeavtal utgör rättegångshinder. Om en part bestritt yrkande om tillämpning av skiljeavtal eller underlåtit att välja skiljeman när han varit skyldig därtill, kan motparten stämma honom till domstol, och invändning om skiljeavtal ogillas då. Avsikten med bestämmelsen är tydligen att förmå part att ej söka sabotera skiljeförfarandet genom att ohemult bestrida skiljeavtalets tillämplighet eller underlåta att utse skiljeman.

Med avseende på *skiljeavtalets upphörande* är i första hand all-

rättsfall åberopades, att de frågor rörande vilka skiljemännen dömt berodde av tolkningen av kontraktet.

¹⁵ *Weslien* i SJT 1967 s. 195.

¹⁶ Civilprocessrätt s. 127.

¹⁷ Trots stadgandet i 31 § LSL tillämpas denna regel även i lagsökningsmål, SJT 1967 rf. s. 58, jfr NJA 1964 s. 2 och beträffande mål om betalningsföreläggande SJT 1966 rf. s. 47.

¹⁸ Om foruminvändning se Civilprocessrätt s. 130. I NJA 1958 s. 109 be-
tecknade HD invändning om skiljeavtal såsom invändning i fråga om rättens
behörighet, på vilken bestämmelserna i 34:2 RB är tillämpliga. Invänd-
ningen avvisades, då den ej framställdes i skriftligt svaromål utan först sedan
detta avgivits. Jfr NJA 1969 s. 195, där en i arbetsdomstolen gjord invänd-
ning om skiljeavtal ansågs för sent framställd.

männa civilrättsliga regler om avtalets upphörande tillämpliga. När skiljedom meddelats rörande en viss fråga, måste skiljeavtalet anses i princip konsumerat i vad rör denna fråga. Skiljedomen är avsedd att vara ett definitivt avgörande, och någon vidare tillämpning av skiljeavtalet kan således normalt icke förekomma såvitt angår nämnda fråga.¹⁹ SML omtalar åtskilliga fall, i vilka skiljeavtal förfaller såvida ej annorlunda överenskommits mellan parterna. I 16 § stadgas sålunda, att om ej flertalet av skiljemännen är ense angående fråga, som överlämnats till deras prövning, är skiljeavtalet förfallet med avseende på denna fråga. Med samma modifikation förfaller enligt 18 § skiljeavtal, om skiljedom ej meddelats inom den härför bestämda tiden.²⁰

I SJT 1967 s. 196 behandlar *Weslien* det fall att part i stället för att påkalla skiljedom väcker talan vid domstol och motparten underlåter att i processen göra invändning om skiljeavtal. Om domstolen skilt målet ifrån sig genom avvisnings- eller avskrivningsbeslut, uppkommer fråga huruvida svaranden efter förnyad stämning kan få bifall till invändning om skiljeavtal. Jag har med tvekan antagit att så ej är fallet; skiljeavtalet utgör således ej rättegångshinder, Skiljeförfarande s. 47. *Weslien* har som det vill synas på goda skäl intagit en annan ståndpunkt. Vägledning av praxis saknas dock alltså.

¹⁹ Beträffande det fall att skiljedom är ogiltig, blivit av domstol hävd eller eljest förklarats icke vara exigibel se Skiljeförfarande s. 49 f. Man bör särskilt beakta det intresse part kan ha att få av skiljeavtalet omfattad fråga avgjord av skiljemän.

²⁰ Se vidare 8 § 2 st. och 9 §, där det är fråga om vissa spørsmål rörande skiljenämndens sammansättande.

Sextonde kapitlet

Skiljemän

Skiljemän är att anse som *parternas förtroendemän*. En skiljeman har uppdrag av båda parterna gemensamt att avgöra saken. Rättsförhållandet mellan parter och skiljeman uppkommer därigenom, att den som har att utse skiljeman anmodar någon att fungera som sådan och denne åtager sig uppdraget. I befogenheten att utse skiljeman måste nämligen anses ingå befogenhet att träffa bindande avtal om uppdragets fullgörande. Detta avtal benämnes stundom skiljemanna-avtal.

För att kunna utses till skiljeman skall en person vara *myndig*, 5 § 1 st. 1 p. SML. Däremot behöver han varken vara svensk medborgare eller ha hemvist i riket. I lagrummets p. 4 säges emellertid, att en person ej får vara skiljeman, om särskild omständighet föreligger som är ägnad att minska förtroendet till hans redlighet. En part måste anses ha anspråk på att hans sak avgöres av oförvitliga personer. I process finns en garanti härför i domarställningen.

I 5 § SML stadgas om *jäv mot skiljeman*. Jäven är delvis desamma som domarjäven¹ men vissa skiljaktigheter finns. Sålunda föreskrives att den som varit part behjälplig att förbereda eller utföra hans talan i saken är jävig som skiljeman. Har en advokat förberett parts talan genom råd och anvisningar, får han således icke fungera som skiljeman.² Den som njuter lön eller underhåll av part eller lyder under parts förmanskap är i regel jävig. Vidare märkes att som jäv kan åberopas särskild omständighet, som är ägnad att minska förtroendet till skiljemans opartiskhet.

Skiljeman är skyldig att *opartiskt och efter bästa förstånd avgöra saken*. Vid sitt bedömande av denna skall han, om parterna ej föreskrivit annat, följa gällande rätt. Han bör städse hålla klart för sig,

Litteratur om skiljeförfarande se ovan under 14 kap.

¹ Om domarjäv se *Ekelöf* I s. 99 f., *Civilprocessrätt* s. 49 f.

² På tal om detta jäv anför *Weslien* i SJT 1967 s. 196 följande. Advokater anmodas ofta att vara skiljemän, vilket är naturligt på grund av deras praktiska erfarenhet och teoretiska insikter. Det har i ledande advokatkreter ansetts vara av stor vikt, att icke endast frågan om verkligt jäv utan förefintligheten av så kallat delikatessjäv beaktas. Även om advokaten själv efter övervägande finner sig vara obunden, bör han vid minsta tvekan om förefintligheten av jäv eller delikatessjäv bringa frågan på tal och underställa densamma parterna för bedömande. Se även *Vinge*, Om god advokatsed s. 41.

att han är båda parternas förtroendeman. För att rätt kunna fullgöra sitt uppdrag måste han studera handlingarna i saken, närvara vid sammanträde, som hålles såväl med parterna som med skiljemännen enskilt, samt deltaga i alla förekommande beslut. Han bör iakttaga diskretion rörande vad som förekommer under sakens behandling och särskilt under överläggningen till skiljedom.

Spörsmålet huruvida skiljemän vid avgörande av fråga, som hänskjutits till dem, skall *följa gällande rätt* eller äger döma efter billighet, har varit mycket omdiskuterat. Enligt äldre svensk rättsuppfattning skulle skiljemän döma efter lag. Under påverkan av strömningar i kontinental doktrin intog ledande svenska processualister omkring och efter senaste sekelskiftet en annan ståndpunkt. Deras uppfattning synes emellertid aldrig ha slagit igenom i rättstillämpningen. Svenska praktiker lär numera allmänt vara av den meningen, att skiljemän vid avgörande av fråga som hänskjutits till dem bör tillämpa gällande rätt, om ej parterna annorlunda överenskommit. Sålunda säger *Vinge* i sitt arbete om god advokatsed, att skiljeman bör lägga sig vinn om att avkunna en juridiskt riktig dom.³ Även *Weslien* ansluter sig till denna mening.⁴ Han säger, att detta är en fråga av stor vikt. Inledandet av ett rättsligt förfarande är ett allvarligt steg, som kan bli mycket kostnadskrävande. Det är därför av stor vikt att parterna skall ha så goda förutsättningar som möjligt att bedöma sakens utgång. Detta måste rimligen ske på basis av gällande rätt, om ej parterna annat överenskommit.

Om den, som utsetts till skiljeman, icke befattar sig med arbetet på sätt för dess vederbörliga fortgång kräves, kommer ej tvångsmedel till användning. Rör det sig om en i skiljeavtalet nämnd skiljeman, kan han entledigas om parterna är ense därom. Det gäller också om senare utsedd skiljeman, men denne kan på endera partens begäran av överexekutor skiljas från uppdraget och, om ej annat är av parterna bestämt, ersättas med annan, 10 § 3 st. SML.

Skiljemans skyldighet att fullgöra uppdraget motsvaras av rätt för honom att få *ersättning för arbete och kostnader*. Enligt 23 § SML är parterna solidariskt ansvariga för denna ersättning, såvida ej uppgörelse därom träffats. Rätten till ersättning omfattar arvode och utlägg, såsom för resa, traktamente, lokalkyra, porto och skrivhjälp. Skiljeman får ej av part mottaga eller betinga sig ersättning med mindre han erhåller samma förmån av andra parten. Genom denna

³ *Vinge* s. 42. *Vinge* anför vidare, att skiljeman bör låta den part, som har rätt, också få rätt helt och fullt. Han bör således icke för att nå fram till en kompromiss med övriga skiljemän votera för, att den part som har hel rätt får nöja sig med mindre.

⁴ *Weslien* i SJT 1967 s. 196.

bestämmelse har lagstiftaren velat bidraga till att stärka garantierna för skiljemans opartiskhet. Skiljemän är vidare förbjudna att hålla skiljedomen inne i avbidan på att ersättning till dem betalas. Detta var vanligt förr, men tydligen lägges därigenom en obehörig press på vinnande part, som har intresse av att genast få skiljedomen i sin hand.

Det förekommer ganska ofta, att skiljemän begär att ett större eller mindre belopp *deponeras som säkerhet för ersättningen* till dem. Det har från något håll gjorts gällande, att det skulle strida mot lagstiftarens intentioner att skiljemän begär deposition.⁵ Anledning lär emellertid ej finnas att med avseende på detta fall göra undantag från regeln, att den som erbjudes ett uppdrag får ställa de villkor för antagande av erbjudandet som han önskar.

Skiljemännens begäran om deposition bör riktas till båda parterna och gå ut på, att vardera parten betalar hälften av det begärda beloppet.⁶ Om en av dem vägrar att erlagga sin del av depositionssumman, blir fråga om den andre äger betala hela denna summa. Tidigare har jag uttalat, att detta skulle stöta mot bestämmelsen, att skiljeman ej får mottaga eller betinga sig ersättning av part med mindre lika förmån tillkommer honom från andra parten.⁷ Härutinnan har *Weslien* uttalat avvikande mening.⁸ Han anför att ett infordrande och mottagande av förskott icke innebär en begäran om eller mottagande av ersättning för utfört arbete utan endast krav på att säkerhet ställes för kommande kostnader. Härom kan delade meningar råda med hänsyn till stadgandets syfte att stärka garantierna för skiljemännens opartiskhet. Men man kan näppeligen komma ifrån att vägande praktiska skäl talar för att tillåta part, som så önskar, att deponera hela det begärda beloppet. Part, som har rätten på sin sida, kan eljest ställas inför stora svårigheter att få den realiserad såväl i skiljedomsväg som genom hänvändelse till domstol.⁹

Skiljeman kan naturligtvis gå till domstol för att få ersättning utdömd. Men i samband med att skiljemännen förbjöds att hålla skiljedomen inne, öppnade lagstiftaren en bekvämare väg för uttagande av ersättningen. Skiljemän äger, om ej annat överenskommits, *själva i*

⁵ A. Ullman, Om reklamationer och arbitrage 2 uppl. 1959 s. 189. Man kan svårligen jämställa begäran om deposition med innehållande av skiljedom som medel att framtvinga betalning. Part har ju möjlighet att vända sig till andra personer och man kan knappast kräva att en person skall åtaga sig ett uppdrag utan säkerhet för att få ersättning. *Boldings* uttalande i SJT 1958 s. 71 not 16 synes icke avse deposition. Krav på deposition ingår som ett moment i förhandlingen om slutande av skiljemannaavtal.

⁶ Detta är att rekommendera för att förekomma att ena parten slutligen får stå för hela ersättningen.

⁷ Skiljeförfarande s. 126 f.

⁸ *Weslien* i SJT 1967 s. 198.

⁹ Se härom *Bolding* i SJT 1958 s. 71 f.

slutlig skiljedom bestämma sin ersättning, varvid de utsätter särskilt belopp för varje skiljeman och ålägger parterna betalningsskyldighet. Merendels förpliktas parterna att betala hälften var av det sammanlagda beloppet, men skiljemännen kan ålägga ena parten att betala en större del eller rent av hela summan. Detta inverkar dock icke på parternas solidariska ansvar gentemot skiljemännen. I motsats till vad som gäller om skiljedomen i övrigt, kan skiljemännens beslut angående dem tillkommande ersättning bli föremål för materiellt klander. Om part är missnöjd med sådant beslut, får han enligt 25 § SML väcka talan vid domstol. Beträffande ersättningen har skiljemännen dömt i egen sak, och möjlighet till materiell prövning måste därför finnas.

Skiljemannauppdrag upphör normalt genom att det fullgöres. Enligt 7 § 2 st. SML får part, som lämnat motparten underrättelse om sitt val av skiljeman, ej utan motpartens medgivande återkalla valet. Parterna måste således vara ense om att entlediga skiljemannen. Samma regel bör gälla i fråga om skiljeman, som utsetts av annan än part. Ovan har omtalats, att skiljeman i visst fall kan av överexekutor skiljas från uppdraget. Skiljeman kan genom hänvändelse till parterna avsäga sig uppdraget. Om han ej har skälig anledning till avsägelse, är han emellertid skyldig att ersätta skada, som vållas genom hans avgång.

Härefter övergår vi till reglerna om *sammansättande av skiljenämnd*.¹⁰ Eftersom skiljemännen är parternas förtroendemän tillkommer det parterna gemensamt att utse skiljemän eller att bestämma deras antal och hur de skall utses.¹¹ I det senare fallet kan parternas överenskommelse träffas i skiljeavtalet eller i annat avtal vid sidan därav.¹² Stundom förekommer att parterna avtalar om skiljedom enligt lag, dock att skiljemännen eller någon av dem skall utses på annat sätt än lagen föreskriver. För det fall att parterna ej annorledes överenskommit giver SML i 6 § föreskrift om skiljenämndens

¹⁰ SML använder genomgående uttrycket skiljenämnd som beteckning för skiljemännens totalitet. Termen skiljedomstol bör undvikas, då den ingiver föreställningen att skiljenämnd är ett med domstol sidoordnat organ. Det är tydligen mest praktiskt att vid sidan av varandra använda termen domstol och skiljenämnd.

¹¹ Att SML i 6 § använder pluralisform utesluter icke, att endast en skiljeman utses, jfr 1 § 1 st. I praktiken torde det mest förekomma i tvister av utpräglat teknisk karaktär, särskilt byggnadstvister.

¹² Enligt 8: 28 och 12: 66 JB är bestämmelserna i 6 § SML om skiljemännens antal och sättet för deras utseende i viss utsträckning tvingande. Det beror på att man velat skydda underlägsen part.

sammansättning, vilken föreskrift i dylikt fall är att iakttaga. Skiljenämnden skall bestå av tre ledamöter, av vilka parterna väljer var sin och de sålunda valda den tredje. Denna ordning är den som vanligen förekommer i praktiken och vi utgår i fortsättningen från att den tillämpas.

Part som vill få till stånd skiljeförfarande har att *skriftligen underrätta motparten om sitt val av skiljeman*. Denna underrättelse brukar ofta lämnas i samband med att skiljedom påkallas enligt 11 § SML.¹³ Part som av sin motpart fått skriftlig underrättelse om dennes val av skiljeman är skyldig att inom fjorton dagar *lämna den andra parten underrättelse om sitt val av skiljeman*. Sedan får de sålunda utsedda skiljemännen söka enas om att tillkalla en *tredje skiljeman*.

Olika meningar har kommit till synes i frågan huruvida de partsvalda skiljemännen bör *inhämta parternas mening om valet av tredje skiljeman*. På sina håll menar man att så ej bör ske utan att skiljemännen bör träffa sitt val utan sådan kontakt. *Weslien* är emellertid av annan mening.¹⁴ Han finner det vara av synnerlig betydelse att parterna kan hysa förtroende för dem, som skall anförtros det viktiga värvet. Det kan tänkas föreligga jäv eller jävsliknande förhållande, som är okänt för de partsvalda skiljemännen och som kan influera på valet. *Weslien* brukar därför, när han valts till skiljeman, tänka ut några lämpliga namn och därefter fråga part, som givit uppdraget, om hinder möter mot att någon av dem utses till tredje skiljeman. Skulle under överläggning med den andre skiljemannen ytterligare namn komma upp, tillfrågas uppdragsgivaren om han har något att anmärka mot detta namn. Om båda de partsvalda skiljemännen förfar på detta sätt, uppnås så gott som alltid överenskommelse om en tredje skiljeman, för vilken båda parterna kan hysa förtroende.

Då den förevarande frågan är av ej ringa praktisk betydelse, har jag i skrivelse till styrelsen för Sveriges advokatsamfund anhållit, att styrelsen ville göra ett uttalande om tillvägagångssättet vid utseende av tredje skiljeman. I skrivelse den 6 november 1970 till mig har styrelsen uttalat följande. På skäl som anförts av advokaten Per-Axel *Weslien* i hans recension av arbetet *Skiljeförfarande* delar styrelsen *Wesliens* i recensionen uttalade uppfattning i förevarande fråga. Enligt styrelsens erfarenhet tillämpas den av *Weslien* förordade ordningen i stor utsträckning. Styrelsen vill emellertid kraftigt understryka betydelsen av att den partsutsedde skiljemannen vid

¹³ Det är emellertid ingalunda nödvändigt att underrättelse om val av skiljeman lämnas i samband med påkallelse. Om en part får brev om påkallelse utan att underrättelse lämnas om val av skiljeman, bör parten svara att han mottagit brevet och avvaktar underrättelse om vem motparten utsett till skiljeman, varefter han för sin del kommer att i laga tid lämna underrättelse om sitt val av skiljeman.

¹⁴ *Weslien* i SJT 1968 s. 197.

diskussionen med parten om tredje skiljeman inte efterger sin självständighet i ett ställningstagande, för vilket han och inte parten bär ansvaret.

I 8 § SML meddelas bestämmelser för den händelse, att *val av skiljeman ej sker* i enlighet med vad som är föreskrivet i lag eller avtal. Därest part ej fullgör vad honom åligger¹⁵ i fråga om val av skiljeman, är motparten enligt 3 § SML ej bunden av skiljeavtalet utan kan gå till domstol om han vill. Önskar han emellertid få till stånd skiljeförfarande, kan han vända sig till överexekutor och begära att denne utser skiljeman. Motsvarande gäller om skiljemän ej kan ena sig om valet av annan skiljeman. Ansökan hos överexekutor om utseende av skiljeman måste emellertid göras av part.

Beträffande det fall, att *skiljeman avgår från uppdraget*, meddelas bestämmelser i 9 och 10 §§ SML. Om en i skiljeavtalet nämnd skiljeman dör, avsäger sig eller blir av jäv eller annan anledning förhindrad att fungera som skiljeman, så förfaller avtalet vid hans död helt och hållet och eljest såvitt angår föreliggande tvist. Det måste nämligen anses vara en väsentlig förutsättning för avtalet, att den redan från början namngivne skiljemannen deltar i avgörandet. Avgår en skiljeman, som utsetts efter det skiljeavtalet slutits, har man stundom anledning misstänka obstruktion. Överexekutor kan därför på ansökan av part utse annan skiljeman i den avgångnes ställe. Lagen gör emellertid undantag för fall då skiljeman avlidit eller hans avgång berott på jäv eller laga förfall, som uppkommit efter det han utsetts. Här föreligger ej något motiv att söka förhindra obstruktion, och kompletteringsval får därför äga rum.

¹⁵ Blotta underlåtenheten är tillräcklig. Någon tredska behöver ej styrkas.

Sjuttonde kapitlet

Skiljemål

Om *förfarandet i skiljemål* giver lagen icke några ingående bestämmelser. Det har ansetts lämpligast att ej belasta förfarandet med tyngande former utan överlämna åt parterna och skiljemännen att gestalta det efter vad i varje fall synes mest ändamålsenligt. Vissa regler beträffande förfarandet har emellertid befunnits erforderliga. Sålunda stadgas mera allmänt i 13 § SML, att skiljemännen skall iakttaga lagens bestämmelser om förfarandet, efterkomma parternas instruktioner i den mån det går för sig samt i övrigt handlägga saken *opartiskt, ändamålsenligt och skyndsamt*. I 14 § SML föreskrives, att skiljemännen skall bereda parterna erforderlig tillgång att muntligen eller skriftligen utföra sin talan.

Att skiljemännen handlar *opartiskt* är av största vikt för att parterna skall bevara förtroendet för dem. Båda parterna skall få samma möjlighet att påverka avgörandet. Till skiljenämndens sammanträde måste således båda parterna kallas. De måste även eljest få enahanda möjlighet att förebringa utredning. Icke endast skiljenämnden såsom sådan utan också varje särskild skiljeman skall beflita sig om ett opartiskt handlingssätt. Skiljeman får således icke i någon mån låta sitt ställningstagande påverkas av endera parten.¹

Bestämmelsen i 14 § att skiljemännen skall bereda parterna erforderlig *tillgång att utföra sin talan* är ett uttryck för den kontradiktoriska principen, enligt vilken båda parterna skall höras.² Har parterna i skiljeavtalet eller vid sidan därav meddelat föreskrift om sättet för deras hörande, skall sådan föreskrift iakttagas. I rättsfallet *NJA 1953 s. 407*³ grundades skiljedomen uteslutande på skriftligt processmaterial, till vilket båda parterna i lika mån fått bidra. Ingendera parten hade gjort framställning eller uttalat önskemål om muntlig förhandling inför skiljemännen. Vid sådant förhållande måste det anses ha stått skiljemännen fritt att med hänsyn till sakens beskaffenhet avgöra, om muntlig förhandling skolat äga rum. HD fann också att hinder, varom stadgas i 7 § 1 st. 6 p. lagen den 14 juni 1929 om utländska

Litteratur om skiljeförfarande se ovan under 14 kap.

¹ *Vinge*, Om god advokatsed s. 41 f., framhåller att skiljeman ej bör tillåta att någondera parten privat framlägger någon argumentering eller några bevis för honom, i varje fall icke under annan förutsättning än att han genast får delgiva övriga skiljemän och motparten vad som förekommit.

² Om denna princip se Civilprocessrätt s. 218, jfr *Ekelöf I* s. 44 f.

³ Se uttalande i detta rättsfall av *Dillén*, som var föredragande i målet i HD.

skiljeavtal och skiljedomar, icke mötte mot verkställighet av skiljedomen.

I rättsfallet *NJA 1965 s. 384* hävdades två skiljedomar på den grund, att part icke beretts erforderlig tillgång att utföra sin talan. Bland annat hade parten begärt, att förhör med honom under sanningsförsäkran skulle äga rum. Då hans uppgifter kunde ha betydelse i bevishänseende hade hans begäran i varje fall bort föranleda, att han hördes personligen inför skiljenämnden. Vidare hade parten ej beretts tillfälle att yttra sig över en av motparten ingiven skrift. Slutligen hade skiljemännen utsatt målet till slutlig handläggning, utan att detsamma varit i erforderlig omfattning förbättrat; då parten varit av sjukdom hindrad att inställa sig vid detta tillfälle, hade målet likväl avgjorts trots hans utevaro. Rättsfallet synes vara av betydande intresse för tillämpningen av bestämmelsen i 14 §, att parterna skall beredas erforderlig tillgång att utföra sin talan.

Förfarandet i skiljemål inledes därmed, att part *påkallar tillämpning av skiljeavtalet*, 11 § SML; oftast använder man det kortare uttrycket påkalla skiljedom. Vardera parten äger påkalla skiljedom genom hänvändelse till motparten. Någon form för påkallelse finns ej föreskriven, men det kan sägas ligga i sakens natur, att påkallelsen sker skriftligen. Det vanliga är att en part i samma skrivelse till motparten påkallar skiljedom och lämnar uppgift på den person han utsett till sin skiljeman.⁴ Påkallelse skall innehålla en uttrycklig och villkorslös begäran om skiljedom. Vidare skall i påkallelse lämnas skriftlig uppgift på den eller de frågor, varom skiljedom äskas. Undantag från denna regel gör emellertid lagen för det fall, att skiljeavtalet avser uppkommen tvist och är skriftligen upprättat med tydligt angivande av tvistefrågorna. Merendels torde part i påkallelse framställa yrkande i målet. Det är dock icke nödvändigt. Han kan göra det senare antingen muntligen vid sammanträde eller i skrift, som ingives till skiljenämnden.

Sedan skiljemännen utsetts hålles *sammanträde*, till vilket tredje skiljemannen brukar utfärda kallelse. Han fungerar som *ordförande*, såvida icke parterna överenskommer eller skiljemännen enhälligt beslutar, att någon annan av dem skall vara ordförande, 12 § SML. Ordförandens åligganden reglerar ej lagen uttömmande. Det stadgas emellertid, att ordföranden skall bestämma tid och ort för skiljenämndens sammanträde, ombesörja kallelser och andra expeditionsgöromål samt leda förhandlingen. Han skall genom en redig och ändamålsenlig processledning i görligaste mån främja sakens utred-

⁴ Se vad ovan s. 124 anförts rörande underrättelse om val av skiljeman. Då både påkallelse och underrättelse om val av skiljeman måste vara bevisliga, är det tydligen mest praktiskt att sammanföra båda i en skrivelse, som delges motparten.

ning och även utanför sammanträdena genom anvisningar till parterna bidra till utredningen. Någon skyldighet att föra protokoll åligger ej skiljemän. Ordföranden bör emellertid göra anteckningar att användas vid avfattande av blivande skiljedom.⁵

Innan skiljemännen går in på själva saken, bör de undersöka om något *hinder mot förfarandet* föreligger. I 20 § 1 st. 3 p. SML talas om ett par sådana hinder, nämligen att fråga ej enligt lag får skjutas under skiljemän och att fråga såsom i 1 § 2 st. SML sägs är föremål för rättegång eller lagsökning (litispensens). Enligt 4 § SML får skiljeförfarande i regel ej inledas mot part, som har hemvist utom riket. Andra processhinder kan vara, att skiljeavtalet är ogiltigt eller förfallet eller ej omfattar fråga, varom skiljedom äskats, att skiljedom ej påkallats i laga ordning eller att fråga redan är avgjord genom civildom eller skiljedom eller genom uppgörelse mellan parterna.⁶ Det tillkommer skiljemännen att pröva fråga rörande processhinder och om sådant finnes föreligga besluta om avvising.

Inom doktrinen har man varit oense därom, *hurvida processhinder i skiljemål är av absolut natur* och således skall av skiljemännen självant iakttagas *eller av dispositiv art*, så att invändning av part är förutsättning för att prövning av fråga om avvising.⁷ Tydligt torde vara att regeln i 34: 1 st. 2 RB att rättegångshinder i princip är av absolut natur icke är tillämplig i skiljemål. Redan när det gäller rättegångsmål kan denna regel utsättas för vägande kritik,⁸ och en generell tillämpning av densamma i skiljemål bör på grund därav vara utesluten. Ett processhinder i skiljemål kan vara absolut endast om det motiveras av ett offentligt intresse. Det är fallet med processhinder på grund därav, att saken enligt lag ej får prövas av skiljemän eller är föremål för rättegång eller lagsökning, men knappast med annat processhinder. I praxis har processhinder på grund av att saken förut avgjorts av skiljemän ansetts vara dispositivt.⁹

⁵ Jfr nedan s. 133. Eftersom skiljedom icke kan överklagas på materiella skäl, finns det ej någon tvingande anledning att fixera processmaterialet i skrift. I mera omfattande skiljemål lär dock förhandlingsprotokoll föras till stöd för skiljemännens minne. Någon annan uppgift kan dessa anteckningar knappast ha.

⁶ Någon uttömmande uppräknings av processhinder i skiljemål torde ej kunna åstadkommas liksom fallet är med rättegångshinder i civilmål, se Civilprocessrätt s. 126 ff. Om skiljeman är jävig eller icke rätteligen utsedd föreligger i regel ej processhinder. Man får, om möjlighet därtill finns, rätta till felet innan skiljenämnden börjar sin verksamhet.

⁷ I SJT 1945 s. 294 har N. Gärde hävdade att processhinder i skiljemål icke är av dispositiv natur, medan E. Conradi, ibm 1952 s. 337, yppat avvikande mening.

⁸ Se Ekelöf II s. 12.

⁹ Se NJA 1953 s. 751 och därtill Hassler, Skiljedoms rättskraft s. 326 f.

Om *utredningen i skiljemål* finns bestämmelser i 15 §. Skiljemännen äger, om parterna ej annorlunda bestämmer, vidtaga åtgärder för utredningens främjande. De kan sålunda anmoda part, sakkunnig eller annan att inställa sig inför dem för att höras i saken. Vidare äger skiljemännen infordra skriftlig handling eller annat föremål som kan ha betydelse som bevis.¹⁰ Skiljemännen får emellertid icke använda tvångsmedel och ej heller upptaga ed eller sanningsförsäkrar; sådant ankommer uteslutande på domstol.¹¹ Om skiljemännen finner det erforderligt kan bevisupptagning vid domstol äga rum, dock endast om part begärt det.¹²

Handläggningen av ett *skiljemål avslutas* regelmässigt med att skiljedom meddelas. Härom skall talas i ett följande avsnitt. Fall kan emellertid tänkas då förfarandet icke leder fram till avkunnandet av en skiljedom. Ett sådant fall har redan omtalats, nämligen det att skiljemännen finner processhinder föreligga och därför avvisar parts begäran om skiljedom. Icke sällan händer, att parterna ingår förlikning och förfarandet därför avslutas utan att skiljedom meddelas. Möjligt är också att part, som påkallat skiljedom rörande viss fråga, återtager sin begäran om skiljedom. Spörsmål kan uppkomma, huruvida motparten äger att efter yrkande därpå få frågan prövad av skiljemännen. Avgörande skäl synes kunna anföras för ett jakande svar, ehuru det svårligen kan bli fråga om någon analogisk tillämpning av bestämmelsen i 13: 5 st. 1 RB.

Spörsmålet har företagits till närmare granskning av *M. Bärnhielm* i en uppsats om *svarandens rätt till skiljedom*.¹³ *Bärnhielm* menar att svaranden (varmed förstås den mot vilken skiljedom påkallats) har samma rätt till dom i skiljemål som i dispositivt civilmål. Han motiverar denna mening i första hand därmed, att de processrättsliga principerna i RB gäller också

¹⁰ I NJA 1963 not. A 23 hävde underrätt och HR skiljedom på den grund, att skiljemännen ej tillmötesgått parts begäran att motparten skulle anmodas förete vissa handlingar. HD ansåg emellertid att skiljemännen icke därigenom begått fel, som kunde föranleda att skiljedomens hävdades.

¹¹ I NJA 1964 s. 422 förekom fråga om handräckning till säkerställande av blivande skiljedom. Överexekutor beviljade skingringsförbud på en aktiepost, men HD beslöt jämlikt 187 a § UL att utfärda förbud vid vite att överlåta aktier i det ifrågavarande bolaget utan sökandens medgivande. Se vidare SOU 1944: 10 s. 419, *Lind* i SJT 1968 s. 98 angående ADD 1966 nr 20.

¹² Bevisupptagning vid domstol lär i praktiken förekomma ganska sällan. JO 1953 s. 42 omtalar ett fall, där en part i skiljemål hos domstol begärt vittnesförhör till framtida säkerhet enligt 41: 1 RB rörande omständighet av betydelse i målet. JO:s mening att detta icke bör tillåtas synes diskutabel.

¹³ Uppsatsen, som är tryckt i TSA 1969 s. 119, anknyter till framställningen i Skiljeförfarande s. 93.

i skiljeförfarande, i den mån de icke på grund av uttrycklig bestämmelse eller sakens natur får anses därifrån uteslagna. Till de principer, som därmed får anses gälla även i skiljeförfarande, hör då också principen om svarandens rätt till dom. Ett ytterligare stöd för sin ståndpunkt vill *Bäärnhjelm* finna i det förhållandet, att rätten att påkalla dom rymmes inom svarandens i skiljeförfarande allmänna befogenhet att framställa yrkande i fråga, som hänskjutits till skiljemän.

Efter ytterligare övervägande av det förevarande spörsmålet har jag funnit mig böra biträda *Bäärnhjelms* mening.¹⁴ Min motivering måste emellertid bli en annan än den han framlagt. Att analogisera från RB:s stadganden tror jag är en ganska osäker metod. Och svarandens rätt att framställa yrkande i förekommen fråga kan väl tänkas begränsad till det fall, att motparten upprätthåller sin talan. En säkrare utgångspunkt finner man i själva skiljeavtalet. Genom detta förpliktar sig vardera parten gentemot den andre att låta fråga, som omfattas av skiljeavtalet, avgöras av skiljemän i stället för av domstol. Sin genom avtalet erhållna rätt till prövning av skiljemän utövar part i första hand på två sätt, positivt genom att påkalla skiljedom, negativt genom att inför rätta göra invändning om skiljeavtal. Har part genom påkallelse hänskjutit en fråga till skiljemän, bör motpartens rätt att få frågan avgjord av skiljemän rimligtvis kunna utövas genom yrkande, att de utsedda skiljemännen avgör den. Erkännes icke detta, måste nyss nämnda part, om han vill ha den förekomna frågan prövad av skiljemän, särskilt påkalla skiljedom rörande densamma, vilket tydligen vållar onödig tidsutdräkt och ökade kostnader.¹⁵ Jag menar därför, att skiljemännen bör tillmötesgå partens önskan om prövning av frågan. Detta står i bästa överensstämmelse med skiljeavtalets innebörd och rättsliga funktion. En annan sak är att, som *Bäärnhjelm* framhåller, något rättsmedel icke finns att tillgripa mot ett av skiljemännen givet avskrivningsbeslut. Vad som behövs är ett klart och tydligt uttalande av HD, vilket säkerligen skulle respekteras av de flesta skiljemän.

Enligt 24 § SML äger skiljemännen, om parterna ej annorledes överenskommit, på yrkande av någondera parten pröva, huruvida och i vad mån motparten skall gottgöra parten honom åliggande ersättning till skiljemännen och övriga *kostnader på målet*. Dessa kostnader inbegriper vad man förstår med rättegångskostnader, såsom arvode till ombud, kostnad för inställelse och kostnad för anskaffande av bevis.

¹⁴ Liksom *Bäärnhjelm* anser jag, att någon bestämd slutsats icke kan dragas av rättsfallet NJA 1964 s. 122. Frågan hur praxis ställer sig står således fortfarande öppen.

¹⁵ I Skiljeförfarande s. 93 har jag ifrågasatt, att den återkallandes motpart skulle kunna gå till domstol utan hinder av skiljeavtalet. Häremot har *Weslien* inlagt gensaga i SJT 1967 s. 196. Gärna medgives att stöd av lag eller praxis för min ståndpunkt icke kan åberopas, men jag finner praktiska skäl tala för den. Om man erkänner svarandens rätt till skiljedom, bortfaller dock dessa skäl i det väsentliga.

Det är naturligt att skiljemännen vid sin bedömning av kostnadsfrågan hämtar ledning av bestämmelserna i 18 kap. RB om rättegångskostnad i civilmål. Skiljemän torde dock rätt allmänt vara obenäga att tillämpa regeln i 18: 1 RB om kostnadsansvar för tappande part lika strängt som i civilmål.¹⁶ Vad gäller ersättningen till skiljemännen lär det vara vanligt, att denna får bäras av parterna med hälften på vardera, om tappande part haft skälig orsak att låta saken gå till skiljedom.

¹⁶ Enligt *Ekelöf* III s. 141 not 22 är kvittning av kostnaderna vanligt förekommande i skiljeförfaranden. Här må erinras om bestämmelsen i 28 § 1 st. ADL, enligt vilken kvittning kan ske i mål inför arbetsdomstolen, då den tappande parten med hänsyn till målets beskaffenhet haft skälig anledning att få tvisten prövad av domstol. Se härom vidare ovan s. 106 f.

Adertonde kapitlet

Skiljedom

Handläggningen av ett skiljemål avslutas regelmässigt genom att *skiljedom meddelas* rörande den eller de till skiljemännen hänskjutna frågorna. Avgörandet kan emellertid uppdelas; enligt 19 § SML får skiljemännen i vissa fall giva deldom, och även mellandom kan avkunnas om parterna enas därom.¹ Parterna kan genom avtal bestämma tid, inom vilken skiljedom skall meddelas, 18 § SML. Har de ej gjort det, är tiden i regel sex månader från det skiljeavtalet slöts eller, om detta avser framtida tvist, från det skiljedom påkallades. Förlängning av tiden kan ske genom överenskommelse mellan parterna eller beslut av överexekutor på ansökan av part. Om stadgad tid överskridits utan att förlängning utverkats, är skiljeavtalet förfallet med avseende på den förekomna tvisten.

Samtliga skiljemän skall deltaga i tvists avgörande, 16 § SML. Detta får anses innebära att de skall ha närvarit vid sammanträden med parterna och haft tillgång till alla i målet ingivna handlingar. Yppas bland skiljemännen olika meningar fordras, om ej annat bestämts av parterna, *absolut majoritet för ett visst slut*.² Samstämmighet i motiveringen kräves ej; en skiljeman är över huvud icke skyldig att motivera sitt votum. Kan skiljemännens majoritet ej enas om avgörandet av en fråga, är med avseende på denna skiljeavtalet förfallet, om ej parterna annorlunda överenskommit.

Litteratur om skiljeförfarande se ovan under 14 kap.

¹ Om deldom och mellandom se *Ekelöf* V s. 168 f., Civilprocessrätt s. 164 f. Ett exempel på deldom finns i NJA 1955 s. 289. Mellandom förekom i NJA 1965 s. 384. Här hemställde parterna gemensamt, att skiljenämnden före sakens vidare handläggning måtte genom särskild dom avgöra en fråga om preskription. HD uttalade, att därigenom överenskommelse finge anses träffad om sådan föreskrift rörande förfarandet, som skiljemännen haft att tillämpa.

² *Weslien* har i SJT 1967 s. 197 anfört, att enligt min mening reglerna för omröstning i civilmål skulle gälla, så att ordföranden har utslagsröst och sammanjämkning enligt regeln majus includit minus kan ske. Detta uttalande måste bero på ett missförstånd. I Skiljeförfarande s. 99 överst redogöres för omröstningsreglerna i 16 § SML. De av *Weslien* återgivna satserna förekommer i slutet av sidan och gäller fattande av beslut i fråga, som icke angår själva saken. — *Weslien* anser det önskvärt, att man kunde tillämpa samma regler som i civilmål. Att frågan ej brukar bli aktuell torde enligt *Weslien* bero på att skiljemännen, med vetskap om innehållet i 16 § SML, gör sammanjämkningen vid överläggningen, innan deras vota bestämmes.

Skiljedom skall enligt 17 § SML *avfattas skriftligen och undertecknas av skiljemännen*. Det torde ankomma på ordföranden att uppsätta skiljedomen. Kan en skiljemans underskrift ej erhållas, får de övriga skiljemännen, sedan de undertecknat skiljedomen, förse den med intyg att den skiljeman, vars underskrift saknas, deltagit i tvistens avgörande. Skiljemännen bör i skiljedomen angiva dag och ort för dess meddelande. En skiljedom är att anse som meddelad först då den hålles parterna tillhanda. Ordföranden har att, så snart ske kan och senast när skiljedomen föreligger färdig, underrätta parterna när och var de kan få avhämta den.

Något krav på att slutet i skiljedom skall motiveras uppställer lagen icke, men det är likväl vanligt att så sker. *Skiljedomen uppsättes som en civildom* med sakframställning, domskäl och domslut.³ I skiljedom intages regelmässigt beslut rörande skiljedomskostnaderna, såväl ersättning till skiljemännen som egentliga processkostnader. Enligt 25 § SML skall fullföljdshänvisning lämnas med avseende på talan mot beslut om ersättning till skiljemännen.⁴

Om skiljeavtal slutits utan förbehåll om rätt för parterna att klandra skiljedomen, skall de enligt 2 § 1 st. SML anses ha utfäst sig att *åtnöjas med densamma*. Stadgandet innebär att part utan att förbehåll därom gjorts icke äger angripa skiljedom av den anledning, att skiljemännen skulle ha bedömt avgjord fråga oriktigt.⁵ Däremot bör part ha rätt att få skiljedom hävd, om förfarandet varit behäftat med något allvarligt fel i formellt hänseende. Fall kan även förekomma, i vilka ett allmänt intresse kräver att en med åsidosättande av lag tillkommen skiljedom ej blir bestående. SML har därför upptagit bestämmelser i 20 § om skiljedoms ogiltighet och i 21 § om klander av skiljedom.

Skiljedom är *ogiltig (nullitet ipso jure)*, om den ej är avfattad skriftligen och undertecknad av skiljemännen eller, då en skiljemans

³ Se *Ekelöf* V s. 199 f., *Civilprocessrätt* s. 171 f.

⁴ I SML saknas allmänna bestämmelser om skiljedoms rättsliga verkan. Vad beträffar skiljedoms rättskraft torde man kunna antaga, att giltig skiljedom innefattar en bindande reglering av fråga, som avgjorts genom skiljedomen, ävensom hinder mot förnyad prövning av sådan fråga i process och skiljeförfarande, se närmare *Hassler*, *Skiljedoms rättskraft*. Angående verkställighet av skiljedom hänvisas till *Skiljeförfarande* s. 139 f.

⁵ Förbehåll om materiell klanderrätt lär vara ganska ovanligt i praktiken. Enligt 2 § 2 st. SML äger lagen icke tillämpning på skiljeavtal, som innefattar sådant förbehåll. Man kan således icke få myndighets medverkan till att igångsätta och driva förfarandet. Verkställighet av skiljedomen kan ej erhållas, se 46 § UL.

underskrift saknas, försedd med vederbörligt intyg att denne skiljeman deltagit i tvistens avgörande. Vidare föreligger ogiltighet om giltigt skiljeavtal ej förelegat, vilket lagens uttryck synes böra tolkas så, att giltigt skiljeavtal över huvud ej slutits mellan parterna. Dessutom är skiljedom ogiltig i den mån skiljemännen dömt angående fråga, som enligt lag ej får skjutas under skiljemän eller avgjort sak, vilken när skiljedomen meddelades var föremål för process.⁶ När verkställighet av en skiljedom sökes, skall överexekutor enligt 46 § 2 st. UL ex officio pröva, huruvida skiljedomen är en nullitet och i så fall vägra verkställighet. Part kan med stöd av bestämmelserna i 13: 2 RB om fastställelse talan påyrka prövning av fråga om skiljedoms giltighet. För övrigt kan i varje sammanhang, där en skiljedom åberopas, invändning framställas om att den är ogiltig.

Nullitetsgrunden att *giltigt skiljeavtal ej förelegat* tillkom under departementsbehandlingen av SML. I äldre lag fanns ej något uttryckligt stadgande härom. Enligt 46 § UL skulle emellertid överexekutor pröva, att parterna under skiljemännen skjutit den fråga varom de dömt. Någon tvekan ansågs ej kunna råda därom, att en skiljedom, som meddelats utan stöd av ett giltigt skiljeavtal, saknade verkan även om den icke överklagades. I yttrande över förslaget till SML uttalade lagrådet, att SML liksom den norska lagen borde upptaga detta fall bland klandergrunderna.⁷ Departementschefen fann däremot utan närmare motivering, att bland nullitetsgrunderna borde upptagas jämväl det fall, att giltigt skiljeavtal ej förelegat. Att någon olägenhet av detta förhållande ej kommit till synes i praxis tyder på, att fall av denna art är sällsynt förekommande. I de flesta fall uppmärksammas väl en sådan omständighet redan under målets handläggning och föranleder skiljemännen att vidtaga erforderlig åtgärd.⁸

Lagens formulering är på denna punkt oklar. Uttrycket "giltigt skiljeavtal ej förelegat" kan betyda att giltigt skiljeavtal över huvud ej slutits mellan parterna eller att sådant avtal väl ingåtts men upphört att gälla när skiljedomen meddelades. Avgörande skäl tala emellertid för den förra av de båda tolkningarna. Den står också i överensstämmelse med äldre lydelse av 46 § UL, enligt vilken överexekutor skulle tillse, att parterna under skil-

⁶ I Skiljeförfarande s. 113 f., jfr lagrådet i NJA II 1929 s. 51, har uttalats, att lagens uppräkningsgrunder näppeligen kan antagas vara uttömmande. Därvid har hänvisats till fall, där skiljemän dömt i strid mot en tvingande rättsregel eller brottsligt eller eljest otillbörligt förfarande förekommit. *Weslien* har i anledning härav i SJT 1967 s. 197 framhållit vikten av att en skiljedom endast i särskilda undantagsfall betraktas som en nullitet. Häri kan man instämma, men då resning ej kan förekomma, jfr *Cars*, Om resning i rättegångsmål s. 116 f., måste möjlighet finnas att i sådana fall få en skiljedom förklarad ogiltig. Frågan synes emellertid ej ha någon avsevärd praktisk betydelse.

⁷ NJA II 1929 s. 50.

⁸ Jfr Skiljeförfarande s. 110, s. 193.

jemännen skjutit den fråga, varom skiljemännen dömt.⁹ Detta uttryckssätt tyder på, att man då nämnda lagrum ändrades år 1887 avsåg det fall, att giltigt skiljeavtal över huvud ej slutits mellan parterna. *Westien* har uttalat att man för tydlighetens skull bör framhålla, att härmed måste jämföras det fall, att giltigt skiljeavtal väl slutits men detsamma enligt parternas åsämjande upphört att gälla före det skiljeförfarandet påkallades.¹⁰ Fallet torde vara ganska opraktiskt, och ännu mera osannolikt förefaller det att, om ena parten påkallar skiljedom, motparten icke gör invändning om att de kommit överens om att häva skiljeavtalet. Men skulle det inträffa finns väl näppeligen anledning att betrakta den sedermera meddelade skiljedomen som en nullitet.

De formella fel i skiljeförfarandet, som nämnes i 21 § SML, *klandergrunderna*, är av mindre allvarlig art än de förut omtalade nullitetsgrunderna. Ett sådant fel måste göras gällande inom viss tid därigenom, att klandertalan väckes vid domstol med yrkande att skiljedomens hävas. I annat fall prekluderas rätten att tala på felet. Klanderfristen är satt till sextio dagar och räknas från det part fått del av skiljedomen. Part, som har intresse av att fristen löper, bör därför delgiva motparten skiljedomen.¹¹

Bland klandergrunderna nämner lagen först det fall, att skiljemännen *överskridit sitt uppdrag* eller meddelat dom efter utgången av den därför bestämda tiden. Skiljemännens uppdrag bestämmes i första hand av skiljeavtalet, i andra hand av parts inom avtalets ram gjorda påkallelse av skiljedom. Härigenom anges den eller de frågor, som skiljemännen har uppdrag att avgöra. Inlåter sig skiljemännen på prövning av annan fråga, har de överskridit sitt uppdrag. Skiljedomen skall då efter klander hävas i den mån överskridande skett. Huruvida en skiljedom kan hävas partiellt beror naturligen på om den är delbar, så att en del kan annulleras medan annan del står kvar.¹² Om skiljemän meddelat dom efter utgången av den därför bestämda tiden¹³ föreligger ett specialfall av den nyss behand-

⁹ Se *Trygger* s. 141.

¹⁰ *Westien* i SJT 1967 s. 197.

¹¹ Stundom torde skiljenämndens ordförande verkställa delgivning med parterna för att den i 25 § SML nämnda fristen för väckande av talan mot skiljenämndens beslut om skiljemännen tillkommande ersättning skall börja löpa. Innan den utgått kan verkställighet av ersättningsbeslutet ej hållas, 46 § 2 st. UL.

¹² Ett ej ovanligt fall av överskridande föreligger när skiljemän, som haft uppdrag att bestämma ersättningsbelopp, ej nöjt sig därmed utan även förpliktat part att betala beloppet, se NJA 1943 s. 236. I detta fall hade emellertid denna part försuttit klanderfristen, varför verkställighet gavs på skiljedomen.

¹³ Härom se ovan s. 132 till 18 § SML.

lade klandergrunden. Skiljemännens uppdrag är begränsat såväl i avseende på föremålet för uppdraget som med hänsyn till tiden för dess fullgörande.

Nästa i lagen upptagna klandergrund är att *skiljeförfarandet ej bort äga rum i riket*. I lagstiftningen omtalas två fall, i vilka skiljeförfarande icke får äga rum i Sverige. Det ena förekommer i 4 § SML, där det stadgas att med vissa undantag skiljeförfarande ej må här i riket inledas mot part, som har hemvist utom riket. Om det andra fallet finns bestämmelser i 4 § lagen den 14 juni 1929 om utländska skiljeavtal och skiljedomar,¹⁴ enligt vilka skiljeförfarande på grund av utländskt skiljeavtal ej får äga rum i riket.

Vidare föreligger klandergrund när *skiljeman varit jävig eller ej utsedd i behörig ordning*. Om jäv mot skiljeman och om utseende av skiljeman har ovan varit tal i avdelningen om skiljemän. Under förevarande klandergrund torde också böra föras fall, då skiljemännen väl varit ojäviga och utsedda i behörig ordning men icke fulltaliga.

Slutligen uppställer lagen som *generell klandergrund*, att utan den klandrande partens förvållande i avseende på målets behandling förelupit annat fel, som med sannolikhet kan antagas ha inverkat på utgången. Det har ansetts ej möjligt att uttömmande angiva de fel med avseende på förfarandet, som bör medföra hävande av skiljedomen. Domstol där klandertalan väckes får därför pröva förelupet fels betydelse. Bland fel som förekommit i praxis må särskilt nämnas, att skiljemännen dömt fastän processhinder förelegat, och att part icke beretts erforderlig tillgång att utföra sin talan.¹⁵

I 21 § 2 st. SML har upptagits ett stadgande om *preklusion av klandergrund*. Part får ej göra gällande fel, som utgör klandergrund, om han genom att inlåta sig på förhandling eller annorledes bör anses ha avstått från att åberopa felet. Lagstiftaren vill härmed förekomma, att en part med insikt om att klandergrund föreligger spekulerar i förfarandets utgång genom att låta skiljedomen gälla, om den blir förmånlig för honom, men i motsatt fall klandra densamma. Domstol där klandertalan väckts¹⁶ bedömer efter omständigheterna, huruvida klandrande part skall anses ha avstått från sin rätt att åberopa ett förelupet fel.

¹⁴ Om denna lag se närmare ovan s. 111.

¹⁵ Se beträffande processhinder (tidigare meddelad skiljedom som res judicata) NJA 1953 s. 751, varom närmare Hassler, Skiljedoms rättskraft s. 326 f., angående bristande tillgång att utföra talan NJA 1965 s. 384, anmärkt ovan s. 127.

¹⁶ Om forum för klandertalan se 26 § 1 st. SML, Skiljeförfarande s. 133.

Femte avdelningen

Övriga ämnen

Nittonde kapitlet

Tryckfrihetsmål

Särskilda *bestämmelser om processen i tryckfrihetsmål* är meddelade i tryckfrihetsförordningen (TFO) samt i lagen den 22 april 1949 med vissa bestämmelser om rättegången i tryckfrihetsmål.¹ I TFO har upptagits stadganden, vilka ansetts vara av den betydelse, att de bör äga grundlags karaktär. Andra från de allmänna reglerna i RB avvikande bestämmelser har sammanförts i 1949 års lag.² På grund av stadgandet i 14: 5 TFO är allmänna processregler i RB och annorstädes subsidiärt tillämpliga i tryckfrihetsmål.

Till *tryckfrihetsmål* hänföres enligt 12: 1 st. 2 TFO mål angående ansvar eller enskilt anspråk på grund av tryckfrihetsbrott ävensom vissa ansökningsmål. Med tryckfrihetsbrott förstås enligt 7: 1 TFO brott, som innefattar otillåtet yttrande i tryckt skrift eller otillåtet offentliggörande genom sådan skrift. Utmärkande för tryckfrihetsbrotten är, att de utgör missbruk av tryckfriheten. Emellertid kan endast sådant missbruk av tryckfriheten, som är i TFO angivet såsom tryckfrihetsbrott, föranleda straff eller utgöra grund för enskilt anspråk i tryckfrihetsmål.

Om *ansvarighet för tryckfrihetsbrott* gäller enligt 8 kap. TFO särskilda regler. Dessa regler utgår från den grundsatsen, att endast en person, den som i allmänhet kan anses stå brottet närmast, ställs till ansvar för detta. Annan kan vara subsidiärt ansvarig. Det subjektiva rekvisitet saknar i stort sett betydelse. Av praktisk vikt är att för tryckfrihetsbrott genom periodisk skrift, såsom tidning eller tidskrift, svarar i första hand den, som hos chefen för justitiedepartementet anmälts som utgivare, eller hans ställföreträdare.

¹ I *Malmgren—Sundberg—Petrén*, Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar finns en kommentar till TFO med litteraturanvisningar s. 224. Här må särskilt nämnas *Petrén*, Tryckfrihetslagstiftningen, och *Holmberg*, Erfarenheter av juryrättegången enligt nya tryckfrihetsförordningen.

² 12 kap. TFO och 1949 års lag finns intagna under RP i *Hellquists* lagedition. Vissa ändringar har gjorts i 12 kap. TFO, vilka kungjorts 12 febr. 1971, SFS 1971 nr 27, och i 1949 års lag genom lag 11 dec. 1970. Ändringarna sammanhänger med omregleringen 1969 av underrätternas organisation.

Tryckfrihetsmål har av gammalt upptagits av rådhusrätterna. Detta sammanhänge från början därmed, att tryckeri endast fick anläggas i stad eller inom visst kortare avstånd därifrån. Senare begränsades kompetensen på det sätt, att endast vissa rådhusrätter fick upptaga tryckfrihetsmål.³ I 12:1 TFO stadgas numera, att tryckfrihetsmål upptages av *tingsrätt, inom vars domkrets länsstyrelse har sitt säte*.⁴ Bestämmelser om forum i tryckfrihetsmål finnes i 1 § 1949 års lag. Laga domstol i sådant mål är i regel tingsrätt, som är behörig att upptaga tryckfrihetsmål i det län, där tryckningsorten är belägen.

Chefen för justitiedepartementet utövar själv eller genom av honom förordnade ombud, tryckfrihetsombud, tillsyn över TFO:s efterlevnad, 9:1 TFO. Finner justitieministern åtal böra anställas för tryckfrihetsbrott, har han att med överlämnande av skriften göra anmälan därom hos justitiekanslern (JK), som är *åklagare i tryckfrihetsmål*. Även utan sådan anmälan äger JK åtala tryckfrihetsbrott. I praxis torde JK alltid åtala när justitieministern remitterat en skrift till honom. I fråga om allmänt åtal i tryckfrihetsmål är enligt hänvisningen i 14:5 TFO allmän lag generellt tillämplig. Angående målsägandes rätt att angiva tryckfrihetsbrott eller tala därå gäller enligt samma hänvisning bestämmelserna i 20 kap. RB om enskilt åtal.

Innan åtal väckts ankommer det på chefen för justitiedepartementet att förordna om *beslag på tryckt skrift*, 10:2 TFO. Sedan åtal väckts äger rätten förordna om beslag och häva tidigare anordnat beslag.

Av särskilt intresse är att *jury medverkar* vid handläggningen av tryckfrihetsmål. Eljest förekommer icke jury i vår processordning, utan den regelmässiga formen för lekmäns deltagande i rättskipningen är nämnden. Tryckfrihetsjuryn infördes genom 1812 års tryckfrihetsförordning. Den fick till uppgift att bedöma den åtalade skriftens brottslighet, varefter de lagfarna domarna hade att fälla den tilltalade till ansvar eller frikänna honom. Meningen var att juryn skulle utgöra ett värn för tryckfriheten mot övergrepp från regeringsmak-

³ Tryckfrihetsmålen är till antalet ganska få, 7—8 årligen under perioden 1950—62, därav hälften i Stockholm, se den i not 1 ovan omnämnda uppsatsen av *Holmberg*. Det ansågs påkallat att de koncentrerades till ett mindre antal domstolar för att dessa skulle få någon erfarenhet i handläggning av ifrågasvarande mål.

⁴ Konungen äger förordna, att även annan tingsrätt inom länet skall äga upptaga tryckfrihetsmål. Sådant förordnande har genom KK 14 jan. 1971 meddelats beträffande Eskilstuna, Norrköpings, Helsingborgs och Borås tingsrätter.

ten och ämbetsmännen.

Grundsatsen att frågan om *den åtalade skriftens brottslighet skall prövas av jury* uttalas i 12: 2 TFO. Juryprövningen är emellertid icke obligatorisk. Om parterna är ense därom kan de utan sådan prövning hänskjuta målet till rättens avgörande.⁵ För varje län utses av landstinget eller annan kommunal myndighet tjugofyra jurymän, som uppföres på en jurymannalista. Juryn sättes i det särskilda målet med nio ledamöter.

Tryckfrihetsmål anhängiggöres genom *stämning*. Rätten har att vid förberedande behandling utreda huruvida den tilltalade är ansvarig för skriften. Tillika skall bestämmas om skriftens brottslighet skall prövas av jury, 3 § 1949 års lag. Om parterna å ömse sidor förklarar sig vilja utan sådan prövning hänskjuta målet till rätten utsättes detta till huvudförhandling i vanlig ordning. Då jury skall medverka vidtages vid sammanträde med parterna inför rätten erforderliga åtgärder för juryns bildande. Sedan målets beredande slutförts utsättes målet till huvudförhandling inför juryn.

Vid *huvudförhandling* sitter tre eller fyra lagfarna domare i rätten. Då fulltalig jury tillstädeskommit, avlägger jurymännen försäkran att de skall efter bästa förstånd besvara de frågor, som av rätten framställles, och i obrottslig tystnad hålla såväl vad under juryns överläggning yttras som ock huru de särskilda ledamöterna röstar. Sedan formulerar rätten den så kallade *juryfrågan*, huruvida skriften är brottslig efter det eller de lagrum som åklagaren eller målsäganden funnit tillämpliga.⁶

Sedan juryfrågan framställts håller juryn omedelbart *överläggning i enrum*. Överläggningen ledes av en ordförande, som juryn utser inom sig. För ett fällande juryutlåtande fordras kvalificerad majoritet; minst sex jurymän av de nio, som deltagar i bedömandet, skall vara ense om att skriften är brottslig. Ett friande juryutlåtande är bindande. Den tilltalade skall frikännas, om juryn finner skriften icke vara brottslig. Om däremot juryn funnit skriften brottslig, skall även rätten pröva frågan om dess brottslighet. Rätten äger, om den är av annan mening än juryn, frikänna den tilltalade eller hänföra brottet under en mildare straffbestämmelse än den juryn funnit tillämplig. Dom skall meddelas senast söckendagen efter det juryns svar tillställts rätten.

⁵ Denna möjlighet infördes år 1937 och har under tiden 1950—62 begagnats i 30 mål, medan 71 mål avgjorts med jury, se *Holmberg*, a. a.

⁶ Om spørsmål rörande juryfrågans formulering se framställningen hos *N. Alexandersson*, *Föreläsningar över den svenska tryckfrihetsprocessen* (1907) s. 170 f.

Tjugonde kapitlet

Militära mål

Sedan gammalt har för den militära rättskipningen gällt särskilda bestämmelser, i väsentlig mån avvikande från allmänna processuella regler. Numera är emellertid avvikelserna betydligt mindre än tidigare. Sålunda finns under normala fredsförhållanden ej längre några krigsrätter, utan deras uppgifter har övertagits av de allmänna domstolarna. I den mån särskilda bestämmelser icke meddelats gäller med avseende på rättegången i militära mål vad om rättegång i allmänhet är föreskrivet. Alltjämt finns dock i betydande omfattning särbestämmelser; av vikt är att militära mål i viss utsträckning kan avgöras vid krigsmakten i disciplinär väg.

Särskilda bestämmelser om rättegången i militära mål har meddelats i *militär rättegångslag* den 30 juni 1948 (MRL). Till denna lag ansluter sig kungörelsen den 19 november 1948 om den militära rättsvården och kungörelsen den 25 september 1959 med vissa särskilda bestämmelser om laga domstol i militära mål m. m.¹ På uppdrag av överbefälhavaren har utgivits en handbok i militär rättsvård, vilken skall finnas tillgänglig för befattningshavare, som har att taga befattning med militär rättsvård, samt även tjäna som underlag för undervisning i militär rättsvård vid staber, förband och skolor.²

Militära mål är dels militära brottmål, dels militära civilmål.³ De senare har ringa praktisk betydelse och lämnas därför åsido. Till militära brottmål är främst att hänföra mål om ansvar för sådana av krigsmän förövade brott, som har samband med den militära tjänsten eller eljest mera intimt berör militära förhållanden. Dessutom räknas till militära brottmål även mål om ansvar för brott, varigenom någon, som icke är krigsman men innehar tjänst vid krigsmakten, åsidosatt sin tjänsteplikt. Under beredskapstillstånd och krig kan be-

¹ Nämda författningar finns intagna under RP i *Hellquists* lagedition.

² Handbok i militär rättsvård (RättsH), 1966 års upplaga

För militär rättskipning vid svenska FN-förband i utlandet redogör *Cars* i Förvaltningsrättslig tidskrift 1964 s. 157. Se även TSA 1965 s. 230 och militieombudsmannens ämbetsberättelse 1967 s. 213.

³ Enligt den statistiska redogörelsen Domstolarna 1968 tabell 28 s. 60 var antalet nämnda år av härads- och rådhusrätterna avgjorda militära brottmål 2 310, därav 240 mål fullföljda från militär befälhavare. Antalet samma år av härads- och rådhusrätterna avgjorda militära civilmål var 34. Något egentligt intresse ur processuell synpunkt har dessa senare mål knappast.

greppet militära brottmål få en vidare innebörd. Då skall nämligen i den omfattning Konungen bestämmer till militära mål hänföras även mål om ansvar på krigsmän för andra brott än de nyss antydda.

Militärt brottmål är antingen *disciplinmål*, som handlägges och avgöres av befattningshavare vid krigsmakten eller *rättegångsmål*, som upptages och avgöres av domstol.

Beträffande *disciplinmål* gäller som allmän regel, att i sådant mål straff får åläggas endast om den misstänkte vid tiden för straffets åläggande *står under militärt befäl*. Från denna regel finns emellertid vissa undantag. En annan grundläggande förutsättning för att straff skall kunna åläggas i disciplinmål är vidare, att straffet finnes böra bestämmas till arrest i högst femton dagar eller disciplinbot. Militär befattningshavare äger icke döma till böter. Ytterligare förutsättning för att ett mål skall kunna handläggas som disciplinmål är, att tillfredsställande utredning angående brottet kan åstadkommas i denna ordning.⁴ De brott, för vilka straff kan åläggas i disciplinmål, är uppräknade i MRL.

Bestraffningsrätt i disciplinmål tillkommer under normala fredsförhållanden i regel sådan *befattningshavare vid krigsmakten*, som har lägst regementsofficers grad eller tjänsteklass. En ledande tanke vid avfattande av bestämmelserna härom har varit att skapa trygghet för, att bestraffningsrätten förbehålles erfarna officerare, vilka kan förutsättas äga den mogenhet i omdömet, som utövandet av bestraffningsrätten kräver. Disciplinär bestraffning får i regel ej åläggas av annan chef än den som har befälsrätt över den misstänkte. Vad i RB är stadgat om jäv mot domare gäller även i fråga om bestraffningsberättigad militär befattningshavare, där det är tillämpligt.

Vid bestraffningsrättens utövande skall den bestraffningsberättigade biträdas av en av Konungen förordnad *auditör*, som uppfyller villkoren för utövande av domarämbete. Auditörens yttrande skall i regel inhämtas innan disciplinstraff ålägges. Även eljest skall den bestraffningsberättigade, innan beslut meddelas i disciplinmål, inhämta yttrande av auditören, om det med hänsyn till sakens beskaffenhet finnes erforderligt och utan olägenhet kan ske. För övrigt har auditören att öva uppsikt över rättsvården vid det förband där

⁴ Vad utredningen angår är särskilt att beakta, att vittne ej kan höras på ed i disciplinmål. Man är i stort sett nödsakad att hålla sig till den misstänktes uppgifter. Anses dessa ej trovärdiga får saken hänskjutas till åklagare.

han tjänstgör samt tillhandagå med råd och upplysningar i frågor, för vilkas bedömande juridisk insikt kan ha betydelse.

När bestraffningsberättigad befattningshavare genom anmälan eller annorledes fått kännedom om brott, som skall beivras i militärt mål, skall han under vissa förutsättningar *hänskjuta målet till åklagaren*. Bland dessa förutsättningar märkes, att brottet överhuvud icke kan beivras i disciplinmål, att brottet kan antagas förskylla högre straff än som kan åläggas i sådant mål eller att nöjaktig utredning icke kan åstadkommas genom den bestraffningsberättigades försorg. Skall mål icke hänskjutas till åklagaren, har den bestraffningsberättigade att *besluta huru därmed skall förfaras*. Är saken av ringa vikt, kan den lämnas utan åtgärd. Finnes tillrättavisning vara tillfyllest, skall den felande lämnas tillfälle att förklara sig. Om saken är av allvarligare beskaffenhet, skall utredning om brottet ske vid militärförhör.

Bestraffningsberättigad befattningshavares *beslut i disciplinmål* skall jämte auditörens yttrande upptagas i protokoll. Ålägges genom beslut disciplinstraff, förverkandepåföljd eller ersättningsskyldighet, skall beslutet ofördröjligen skriftligen delgivas den mot vilken beslutet riktar sig. Denne äger fullfölja talan hos rätten i enlighet med fullföljdshänvisning, som upptages i beslutet.

Vi övergår härefter till *rättegången vid domstol* i militära brottmål. Under normala fredsförhållanden är domstol för avdelning av krigsmakten *tingsrätt* i avdelningens ordinarie förläggningssort. Där ett ändamålsenligt ordnande av rättskipningen så kräver äger dock Konungen förordna, att annan tingsrätt skall vara domstol för avdelningen. Vid avgörande av mål i tingsrätt deltager nämnd. Under krig, beredskapstillstånd och beredskapsövning äger Konungen förordna, att krigsrätt skall i stället för tingsrätt vara domstol för avdelning av krigsmakten.

Forum i militärt brottmål bestämmes i första hand av den misstänktes anknytning till viss avdelning av krigsmakten, vanligen *domstolen för den avdelning till vilken den misstänkte hör*. Åtal i militärt brottmål kan emellertid också upptagas av rätten i den ort, där brottet förövats, eller den rätt där den misstänkte skall svara i tvistemål i allmänhet eller rätten i den ort, där den misstänkte mera varaktigt uppehåller sig.

Tidigare fanns särskilda krigsfiskaler som *åklagare* vid krigsrätt och en överkrigsfiskal vid krigshovrätten. Åklagare i militärt brottmål är numera allmän åklagare vid domstol, som har att upptaga målet. Särskilda bestämmelser har givits om fördelningen av uppgifterna

mellan olika åklagare. I fråga om den förberedande utredningen tilllämpas i stort sett bestämmelserna om förundersökning i 23 kap. RB. Även i vad angår åklagares befattning med tvångsmedel gäller i huvudsak RB:s regler.

I en särskild författning har inskräpts angelägenheten av att militära brottmål *avgöres skyndsamt*.⁴ I denna författning säges att av ett flertal stadganden i MRL framgår, att skyndsamhet bör iakttagas vid handläggningen av militära brottmål. Det anses vara av synnerlig vikt för upprätthållande av disciplinen inom krigsmakten samt för krigsmaktens effektivitet och funktionsduglighet över huvud taget, att militära brottmål avgöres skyndsamt. Om det erfordras för skyndsamt behandling av militärt brottmål, skall särskilt sammanträde utsättas att hållas så snart lämpligen kan ske.

Utsättande av *förhandling i militärt brottmål* bör ske efter samråd med vederbörande chef i fråga om såväl tid som lokal för förhandlingen. Denna är under normala fredsförhållanden offentlig i samma utsträckning som förhandling i allmänt brottmål. Den tilltalade har vidsträckt möjlighet att på begäran erhålla offentlig försvarare förordnad åt sig.

Om *verkställighet* av domstols dom eller beslut i militärt brottmål gäller som huvudregel, att verkställighet icke får ske förrän avgörandet vunnit laga kraft. Har disciplinstraff ålagts, skall dock verkställighet ske utan hinder av att avgörandet ej vunnit laga kraft, där ej domstolen annorlunda förordnat. Sådant förordnande bör meddelas om saken är tveksam eller om dröjsmål med verkställigheten uppenbarligen saknar betydelse ur disciplinär synpunkt.

⁴ Kungl. cirkulär 11 maj 1951 till domstolarna, åklagarna och polismyndigheterna om vikten av att särskild skyndsamhet iakttages vid behandlingen och avgörandet av vissa militära brottmål, vid 88 § MRL under RP i *Hellquists* lagedition.

Tjugoförsta kapitlet

Domstolsärenden

Man har av gammalt skilt mellan rättskipning, *jurisdictio contentiosa* och *frivillig rättsvård*, *jurisdictio voluntaria*.¹ Rättskipningens form är process i civilmål och brottmål. Dess syfte är i civilmål att avgöra vad som är rätt mellan parterna i målet och sålunda meddela rättskydd,² i brottmål därutöver att bestämma straff eller annan påföljd för brott. Genom den frivilliga rättsvården ingriper statsmakten reglerande i fall, där sådant ingripande är av nöden för att trygga en fast och ändamålsenlig rättsordning, ehuru det icke omedelbart påkallas av ett befarat eller föreliggande intrång i annans rätt. Den reglering, som sålunda sker, är merendels av förebyggande karaktär, men stundom medför den förändring i det bestående rättsläget.

Behovet av *reglering genom frivillig rättsvård* ökas allteftersom samhällslivet differentieras och de rättsliga förbindelserna mellan medborgarna utvecklas. I våra dagar är därför den frivilliga rättsvården mera omfattande än tidigare, och den tenderar mot ytterligare utvidgning.³ Den frivilliga rättsvården handhas icke blott av domstolarna utan också av andra samhällsorgan. Vid domstolarna framträder en formell skillnad mellan på ena sidan mål, rättegångs-

Litteratur om domstolsärenden: SOU 1944: 10 s. 91, artiklar i NJA II 1947 s. 86, 1954 s. 305, 1964 s. 384, 1968 s. 199, 1969 s. 499, Prop. 1969 nr 44 s. 383, första lagutskottets utlåtande 1969 nr 38 s. 60.

¹ *Kallenberg* I 2 uppl. s. 25 f., *Ekelöf* I s. 10 f. *Ekelöf* anser att den frivilliga rättsvården har karaktär av förvaltning. Den frivilliga rättsvård, som handhas av domstolarna, behandlas emellertid av praktiska skäl inom processrätten. Lagen om handläggning av domstolsärenden har också i *Hellquists* lagedition placerats under 1 kap. RB.

² Den i texten givna definitionen av den civila rättskipningens syfte avser judiciell process, rättegång och därmed jämförligt förfarande. Till civilprocess i vidsträckt mening är emellertid också att hänföra utsökning såsom civil verkställighet, se Utsökningsrätt s. 17, *Olivecrona*, *Domen i tvistemål* (1943) s. 176.

³ Enligt den statistiska redogörelsen Domstolarna 1968 tabell 3 s. 21 och tabell 15 s. 35 var sammanlagda antalet nämnda år av härads- och rådhusrätterna slutligt handlagda ärenden 1 102 535. Det långt övervägande flertalet av dessa utgjordes av inskrivningsärenden, som uppgick till 936 939, därav 174 116 lagfartsärenden och 726 823 inteckningsärenden. Övriga ärenden var till antalet 165 596. De största grupperna bland dessa utgjordes av 86 149 ärenden rörande inregistrering av bouppteckning och 36 228 ärenden rörande förmynderskap och godmanskap.

mål, lagsökningsmål samt mål om betalningsföreläggande, och på andra sidan ärenden, som angår den frivilliga rättsvården. Denna terminologi, som sålunda skiljer mellan mål och ärenden, är emellertid icke konsekvent genomförd. Ibland användes i fråga om samma rättsangelägenhet ömsom beteckningen mål och termen ärende. Dessutom brukas denna term även om andra företeelser än dem, som faller in under den frivilliga rättsvården.

De angelägenheter, som tillhör den frivilliga rättsvården, angår väsentligen *förhållanden som regleras i civilrätten*, särskilt familjerätten, associationsrätten och fastighetsrätten.⁴ En viktig grupp utgöres av ärenden rörande registrering eller inskrivning av ett faktum, varigenom detta erhåller viss rättslig verkan. Till denna grupp hör bland annat bevakning av testamente samt inskrivning av fång till fast egendom och av inteckning; de båda senare arterna av ärenden kallas med ett gemensamt namn inskrivningsärenden. Bland familjerättsliga ärenden framträder särskilt ärenden rörande adoption och vårdnad om barn,⁵ bland successionsrättsliga ärenden frågor om bo-uppteckning och arvsskatt. Vidare förekommer ärenden rörande ställföreträdarskap, såsom förordnande och entledigande av förmyndare eller god man⁶ eller utseende av likvidatorer eller syssломän i aktiebolag eller ekonomisk förening. Slutligen är att nämna ärenden rörande bevisupptagning utom rättegång, däribland bevisupptagning åt utländsk domstol och upptagande av ed för rättighets tillvaratagande i utlandet.⁷

I fråga om *handläggning av domstolsärenden* gäller i första hand *speciella bestämmelser*, som är meddelade beträffande ett visst slag

⁴ Ärenden av straffrättslig karaktär hänföres ej till den frivilliga rättsvården i teknisk mening, liksom ej heller ärenden rörande utsökning och konkurs. Frågor av förvaltningsrättslig natur faller också utanför den frivilliga rättsvården, även om de betecknas som ärenden och ankommer på domstols handläggning.

⁵ I NJA 1961 s. 710 hade med anledning av ifrågasatt hemskillnad härads-hövding på begäran av make jämlikt 14:1 GB förordnat särskild medlare. Ärendet ansågs vara sådan rättsvård, varom förmåles i lagen om handläggning av domstolsärenden. Andra maken ägde följaktligen fullfölja talan mot det beslut förordnandet innefattade.

⁶ Enligt 20 kap. FB behandlas fråga om omyndighetsförklaring eller sådan förklarings hävande som rättegångsmål, förordnande eller entledigande av förmyndare däremot som ärende, se ovan s. 38.

⁷ Till domstolsärenden i teknisk mening brukar man icke räkna upptagande av bevisning till framtida säkerhet. Sådan bevisupptagning regleras av bestämmelserna i 41 kap. RB. Se härom *Ekelöf* IV s. 190 f., *Civilprocessrätt* s. 477 f.

av ärenden. Domstolsärendenas skiftande beskaffenhet gör sådana bestämmelser i betydande utsträckning av behov påkallade. Som exempel härpå kan nämnas föreskrifterna rörande handläggning av in-skrivningsärenden i 19—23 kap. JB och de särskilda lagarna om bevis-upptagning. I samband med RB har tillkommit *lagen den 20 december 1946 om handläggning av domstolsärenden (DÄL)*, som avser att komplettera de nyss nämnda specialbestämmelserna med regler av mera allmän räckvidd; dessa senare gäller alltså subsidiärt i förhållande till specialbestämmelserna. I sista hand länder enligt 11 § DÄL till efterrättelse *vad om civilmål är stadgat*, där det är tillämpligt. Här nedan följer en summarisk redogörelse för innehållet i DÄL.

Ansökan i domstolsärende göres muntligen eller skriftligen hos rätten. Göres ansökan muntligen, skall rätten verkställa uppteckning därav i den mån det erfordras. Sökanden skall i ansökan uppgiva de omständigheter varå den grundas, och den åtgärd som påkallas. Skriftlig handling som åberopas skall samtidigt ingivas. Behöver ansökan kompletteras, kan rätten ombesörja komplettering eller förelägga sökanden att verkställa sådan.

Om yttrande skall inhämtas eller annan *förberedande åtgärd* finnes böra vidtagas, har rätten att utan dröjsmål meddela beslut därom.⁸ Ett ärende kan beröra annan rättsägare än sökanden, och denne andre bör då erhålla tillfälle att yttra sig. Uppkommer fråga om företeende av skriftlig handling, kan rätten besluta om edition. Vidare äger rätten i avbidan på ärendes avgörande förordna, att egendom sättes under förvaltning av god man eller annan åtgärd vidtages för säkerställande av rättsvård, varom i ärendet är fråga.⁹

Uppkommer behov av att muntligen höra sökanden eller annan som ärendet angår, skall rätten utsätta tid och ställe för *förhandling inför rätten*. I kallelse till förhandling äger rätten förelägga vite för utevaro; skall ärendet ej upptagas av rätten ex officio, kan sökanden föreläggas att inställa sig, vid äventyr att ansökan eljest förfaller. Om förhandlingen gäller i tillämplig mån vad i RB föreskrives om huvudförhandling. Förhandlingen skall alltså vara muntlig och om möjligt

⁸ Av stadgandet härom i 4 § 1 st. DÄL framgår, att särskild förberedelse icke är erforderlig för att domstolsärende skall upptagas till slutlig prövning, SOU 1944: 10 s. 100.

⁹ Stadgandet härom motsvarar bestämmelserna i 15 kap. RB om handräckning i civilmål, se *Ekelöf* III s. 7 f., *Civilprocessrätt* s. 150. Att märka är att enligt DÄL säkerhet ej behöver ställas; ej heller har åtgärd gjorts beroende av yrkande, SOU 1944: 10 s. 100.

koncentrerad till ett enda tillfälle. Även i fråga om uppskov tillämpas bestämmelserna i RB om huvudförhandling.

Vid handläggning av domstolsärende är rätten i regel *domför med en lagfaren domare*.¹⁰ Det gäller all förberedande handläggning. Beträffande slutlig handläggning gör lagen emellertid vissa undantag från den nämnda regeln, vilka omtalas nedan. Enligt 19: 2 JB handlägges inskrivningsärende av *inskrivningsmyndighet*, som förestås av lagfaren inskrivningsdomare. Denne handlägger också vissa i DÄL angivna ärenden, vilka liksom inskrivningsärendena mestadels har karaktär av registrering.

Slutlig handläggning av domstolsärende, i vilket förekommer en mera ingående materiell prövning, sker med *fullsutten rätt*, en lagfaren domare med nämnd eller minst tre och högst fyra lagfarna domare. Är ett ärende tvistigt eller finns eljest särskilda skäl därtill,¹¹ skall slutlig handläggning äga rum med nyss angiven sammansättning av rätten. Detta gäller även ärende, som tillhör något av vissa i 6 § 2 st. DÄL uppräknade grupper av ärenden, oavsett om ärendet i fråga på grund av sin särskilda beskaffenhet skall prövas av fullsutten rätt eller ej. Rätten skall bestå av lagfaren domare med nämnd då ärende skall prövas enligt GB eller ÄB, eljest av juristkollegium.¹² Det har ansetts, att samma domförhållsregler skall gälla vid handläggning av familjerättsligt rättegångsmål och av familjerättsligt domstolsärende.¹³

Domstolsärende skall avgöras så snart ske kan. Avgörandet har formen av *beslut*. Detta skall motiveras om så anses erforderligt, såsom då ärendet är tvistigt och man kan vänta, att beslutet kommer att överklagas. Om protokoll föres i ärendet, intages beslutet i protokollet. I annat fall kan man teckna beslutet på ansökan eller annan i ärendet företedd handling eller giva det form av förordnande. Har beslutet gått emot sökanden eller annan, som fört talan i målet, får

¹⁰ Domförhållsreglerna ändrades ganska väsentligt genom lag 29 maj 1969, se NJA II 1969 s. 499 och uttalande av första lagutskottet ibm s. 494.

¹¹ Enligt uttalande av departementschefen, återgivet i NJA II 1969 s. 501, bör riktmärket för tillämpningen av denna bestämmelse vara, att ärende, som är av vidlyftig, svår eller ömtålig beskaffenhet icke bör prövas av ensamdomare.

¹² I NJA 1956 s. 663 hade nämnd icke deltagit i handläggning av ärende, som rörde utseende av skiftesman vid arvskifte. Ärendet angick förordnande, som avsågs i 6 § 2 st. 6 p. DÄL och var tvistigt. Då häradsrätten vid beslutet icke varit domför utan nämnd, undanröjde HD ex officio domstolarnas beslut och återförvisade ärendet till häradsrätten.

¹³ Därför hänvisas också i 6 § 3 st. DÄL till bestämmelserna i 15: 29 och 30 GB om nämnds medverkan i familjerättsliga rättegångsmål, se ovan s. 20.

han meddelande om beslutet och kan på begäran erhålla fullföljds-hänvisning.¹⁴

Beslut, varigenom domstolsärende avgöres, har karaktären av *slutligt beslut*, och talan mot detsamma skall därför enligt bestämmelserna i 49 kap. RB föras genom *besvär*. Motsvarande gäller beträffande beslut under ärendets handläggning.¹⁵ Förfarandet i besvärsmål regleras av föreskrifterna därom i RB. Rörande verkställighet av beslut stadgas i DÄL endast, att beslut om säkerhetsåtgärd länder till efterrättelse utan hinder av att beslutet icke äger laga kraft. I övrigt gäller bestämmelserna i 17: 14 RB om verkställighet av beslut i rättegångsmål.¹⁶

Bestämmelser om *protokoll, dagbok och aktbildning* har meddelats i protokollskungörelsen den 26 september 1947. Vid underrätt skall föras fortlöpande protokoll över vissa ärenden, av gammalt kallade *småprotokoll*.¹⁷ I protokollskungörelsen omtalas bouppteckningsprotokoll över ärenden angående bouppteckning, arvsskatt, testamentsbevakning, åtgärder som avses i 16 kap. ÄB, äktenskapsförord, av-

¹⁴ Beträffande ersättning för kostnad i domstolsärende är bestämmelserna i 18 kap. RB att tillämpa. I NJA 1949 s. 672 lämnade emellertid HD yrkande av dödsbo om ersättning för förklaringskostnad i ett till Kungl. Maj:t fullföljt ärende angående arvsskatt utan avseende, trots att dödsboet var att anse som vinnande part. Däremot fick i SJT 1962 rf s. 73 sökande i ärende, som rörde förordnande jämlikt samäganderättslagen om försäljning av fastighet och tillsättande av god man, i HRn ersättning för sina kostnader, sedan ansökningen helt bifallits. *Welamson* i SJT 1964 s. 419 f. finner det tillfredsställande, att man sålunda utnyttjat den möjlighet, som 11 § DÄL i och för sig erbjuder att tillämpa regeln i 18: 1 RB om kostnadsersättning åt vinnande part, då i domstolsärende rått en verklig intressesättning mellan enskilda parter.

¹⁵ Särskild talan fick ej föras mot beslut, varigenom meddelats föreläggande att till domstol för registrering ingiva bouppteckning efter avliden, NJA 1960 s. 669, och ej heller mot beslut, varigenom allmän underrätt såsom beskattningsmyndighet med stöd av 67 § arvsskatteförordningen meddelat vitesföreläggande att till rätten ingiva deklaration för arvsbeskattning, NJA 1967 s. 137. I det senare rättsfallet uttalade HD med åberopande av 11 § DÄL, att beslutet om vitesföreläggande icke var slutligt utan endast utgjorde led i ett förfarande, som syftade till att pröva, huruvida skyldighet förelåg för klaganden att utgiva arvsskatt för visst förvärv.

¹⁶ Resning beviljades i NJA 1950 s. 379 jämlikt 58: 1 p. 3 RB i adoptionsärende, då adoptivbarnets förmyndare ej hörts i ärendet, och i NJA 1960 s. 306 jämlikt 58: 1 p. 4 RB i ärende angående fastställande av arvsskatt, då fel förelupit vid beräkning av de skattepliktiga lotterna i boet. I båda resningsbesluten åberopades 11 § DÄL.

¹⁷ Småprotokoll stod i motsats till protokoll i rättegångsmål, som upptogs i domboken. Enligt 6: 1 RB föres numera protokoll för varje mål särskilt, och rättens domar sammanföres för varje år till en dombok, 17: 10 och 30: 8 RB.

handlingar om lösöreköp eller om förskott enligt 3 § sjölagen och kallelse å okända borgenärer, samt avhandlingsprotokoll över bodelningshandlingar och andra ej förut omnämnda handlingar, som inlämnas för att till framtida säkerhet intagas i protokollet. Förmynderskapsärenden redovisas i en förmynderskapsbok. Endast när förhandling ägt rum behöver protokoll föras i förmynderskapsärende.

I 19 kap. JB meddelas allmänna bestämmelser om *handläggning av inskrivningsärenden*. Som förut sagts handlägges inskrivningsärende av inskrivningsmyndighet, i regel en för varje domsaga, vilken myndighet förestås av en lagfaren inskrivningsdomare. Om behandlingen av inskrivningsärende gäller bestämmelserna om civilmål i tillämpliga delar, i den mån ej annat följer av JB. Inskrivningsärende upptages på inskrivningsdag, som hålles en gång i veckan. Handlingar i inskrivningsärenden sammanföres i akter. Har beslut i inskrivningsärende gått emot sökanden eller annan, som hörts i ärendet, skall denne genast underrättas om beslutet i rekommenderat brev. I underrättelsen skall angivas de skäl för beslutet, som antecknats i akten, och lämnas fullföljdshänvisning. Talan mot beslut i inskrivningsärende föres i hovrätten; besvärsläggning ingives till inskrivningsmyndigheten. Närmare föreskrifter om tillämpning av bestämmelserna i 19 kap. JB har meddelats genom en kungörelse den 29 oktober 1971.

Litteratur

Utsökningsrätt II. Lagsökning och betalningsföreläggande. Överexekutor och utmätningsman m. m. Förslag av lagberedningen. (SOU 1963: 28, cit. LB). Sthlm 1963.

Fastighetsbildning. Betänkande avgivet av 1954 års fastighetsbildningskommitté. (SOU 1963: 68). Sthlm 1963.

Äktenskapsrätt, Förslag av familjerättskommittén. I. Författningstext. II. Motiv. (SOU 1964: 34—35). Sthlm 1964.

Fastställande av faderskapet till barn utom äktenskap. Förslag avgivet av särskild utredningsman. (SOU 1965: 17). Sthlm 1965.

Internationell äktenskaps- och arvsrätt. Betänkande avgivet av familjerättskommittén. (SOU 1969: 60). Sthlm 1969.

Revision av vattenlagen. Del 1. Provisoriska ändringar i provningssystemet. Betänkande avgivet av vattenlagsutredningen. (SOU 1970: 40). Sthlm 1970.

Förmynderskap. Betänkande avgivet av förmynderskapsutredningen. (SOU 1970: 67). Sthlm 1970.

Promemoria med förslag till lag om erkännande och verkställighet av nordiska domar på privaträttens område. Utredningen rörande frågan om verkställighet av utländsk dom i tvistemål. (JU 1970: 20). Stencil. Sthlm juni 1970.

PM angående den i New York den 10 juni 1958 avslutade konventionen om erkännande och verkställighet av utländska skiljedomar m. m. De sak-kunniga rörande lagstiftning om skiljedom. (JU 1970: 32). Stencil. Sthlm december 1970.

Domstolarna 1968. Sveriges officiella statistik. Statistiska centralbyrån. Sthlm 1970.

Handbok i militär rättsvård, 1966 års upplaga, kan beställas från För-svarets bok- och blankettförråd, Bokdetaljen, Fack, Sundbyberg 1. Sthlm 1966.

Beckman, N., Svensk familjerättspraxis. 4 uppl. Sthlm 1968.

Berglund, H., Om skiljeavtal och skiljedom. Bidrag till läran om skiljeavta-let och den därpå grundade skiljedomens processuella verkningar enligt svensk rätt. Diss. Upps. Upps. 1920.

— Några ord om legalt skiljemannaförfarande i svensk rätt. (Uppsala uni-versitetets årsskrift 1921. Juridik 1). Upps. 1921.

Bolding, P. O., Skiljeförfarande och rättegång. En studie i processuell or-ganisation och rättstillämpningsmetodik. Sthlm 1956 (Institutet för rätts-vetenskaplig forskning XIII).

— Skiljedom. Studier i rättspraxis beträffande svensk skiljedomas giltighet och verkställbarhet. Sthlm 1962. (Institutet för rättsvetenskaplig forsk-ning XXXV).

- Specialprocess. Juridiska Föreningen, Lund. Distribution Studentlitteratur. Lund 1966.
- Boström, J., och Linders, J.,* Lagsökning och betalningsföreläggande. 2 uppl. Sthlm 1970.
- Bruns, R.,* Zivilprozessrecht. Eine systematische Darstellung. Berlin und Frankfurt a.M. 1968.
- Bylund, L.,* Bevisbörda och bevisstema. En studie av en bevisbörderegeln i mål om föreningsrättskränkningar. Sthlm 1970.
- Cars, Th.,* Om resning i rättegångsmål. Diss. Sthlm 1959.
- Dillén, N.,* Bidrag till läran om skiljeavtalet. Diss. Sthlm 1933.
- Ekelöf, P. O.,* Rättegång. I—III 3 uppl. Sthlm 1970, IV 2 uppl. Sthlm 1968, V Sthlm 1966. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning XV, XIX, XXVII, XXXVIII, XLVI, cit. *Ekelöf*).
- Exporträtt 4. *Eek, H.,* Svensk eller utländsk lag? *Bolding, P. O. och Stenberg, H.,* Affärstvister och skiljedom. Sthlm 1970.
- Hassler, Å.,* Utsökningsrätt. 2 uppl. Sthlm 1960 (cit. Utsökningsrätt).
- Svensk civilprocessrätt. En lärobok. Sthlm 1963 (cit. Civilprocessrätt).
- Skiljedoms rättskraft. (Festskrift för Karl Olivecrona). Sthlm 1964.
- Skiljeförfarande. Sthlm 1966. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning XLV, cit. Skiljeförfarande).
- Svensk rättspraxis. Exekutionsrätt 1954—59. SJT 1961 s. 108.
- Holmberg, E.,* Erfarenheter av juryrättegången enligt nya tryckfrihetsförordningen. SJT 1963 s. 662.
- Jacobsson, U.,* Åberops- och bevisbörderegler i lagsökningsförfarandet. Kommentar till en avhandling. SJT 1968 s. 707.
- Kallenberg, E.,* Svensk civilprocessrätt. 1—2. (olika uppl.) Lund 1917—39.
- Karlgrén, H.,* Kortfattad lärobok i internationell privat- och processrätt. 4 uppl. Lund 1971.
- Lidbeck, I., Normark, G., Ryman, S.-H.,* Statens tjänstemän. Kommentar till 1965 års lagstiftning. Sthlm 1970.
- Lihné, N. B.,* Lagsökning. Sthlm 1968. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning XLIX).
- Lind, J.,* Faderskap och arvsrätt. Sthlm 1970. (cit. *Lind*).
- Allmän domstol eller arbetsdomstolen? SJT 1966 s. 707.
- Svensk rättspraxis. Kollektiv arbetsrätt 1958—66. SJT 1968 s. 97.
- Lundvik, U.,* Svensk rättspraxis. Exekutionsrätt 1960—64. SJT 1966 s. 645.
- Malmgren, R., Sundberg, H., Petrén, G.,* Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar. 10 uppl. av Robert Malmgrens Sveriges grundlagar. Sthlm 1968.
- Malmström, Å.,* Föräldrarätt. Tredje tryckningen. Sthlm 1969. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning XIV).
- Nehrman, D.,* Inledning til then Swenska Processum Civilem; efter Sweriges Rikes Lag och Stadgar författad, samt nu ånyo ökt och förbättrad. Sthlm & Upps. 1751.
- Olivecrona, K.,* Utsökning. 5 uppl. Lund 1970.
- Rättegången i brottmål enligt RB. 3 uppl. Sthlm 1968. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning IV).
- Petrén, G.,* Tryckfrihetslagstiftningen. 2 uppl. Sthlm 1968.

- Schmidt, F.*, Kollektiv arbetsrätt. 5 uppl. Sthlm 1966 (cit. *Schmidt*).
- Äktenskapsrätt. 4 uppl. Sthlm 1970. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning XXXVII).
- Sjögren, W.*, Bidrag till den svenska exekutivprocessens historia. Tidsskrift för Retsvidenskab 1901 s. 1.
- Stjernquist, P. Nilsson-*, Om handräckningsutslag. Diss. (Skrifter utgivna av juridiska fakulteten i Lund VI). Lund 1946.
- Söderlund, E.*, Rättegångsbalken med kommentar. Del I. Kap. 1—12. Sthlm 1970.
- Tirkkonen, T.*, Skiljemannaförfarandet. Sthlm 1952. (stencilerad översättning från det finska originalet 1943).
- Trygger, E.*, Skiljeavtal och skiljemannaförfarande enligt svensk rätt. Tidsskrift för Retsvidenskab 1895 s. 1 och s. 241.
- Kommentar till utsökningslagen. 2 uppl. H. 1. Upps. & Sthlm 1916 (cit. *Trygger*).
- Vinge, K. A.*, Om god advokatsed. Lund 1944.
- Walén, G.*, Föräldrabalken. Sthlm 1953.
- Welamson, L.*, Konkursrätt. Sthlm 1961. (Institutet för rättsvetenskaplig forskning XXXII).
- Konkurs. 2 uppl. Sthlm 1967, (Institutet för rättsvetenskaplig forskning XLI).
- Svensk rättspraxis. Civil- och straffprocessrätt 1963—1967. SJT 1969 s. 918.
- Westring, H., Ekeberg, B., Stenbeck, E.*, Den nya giftermålsbalken. 2 uppl. Sthlm 1933.

Sakregister

Ansökan 16, 38, 59, 72, 82, 98, 146
Antropologisk undersökning 26, 36
Arbetsdomstolen (AD) 101
Arbetsmarknadsnämnden 104
Arvode 65, 77, 121
Auditör 141
Avbetalningskontrakt 55, 58
Avistafordran 57
Avvisning 51, 59, 64, 74, 79

Barnavårdsman 29, 32
Besittning, återställande av 85
Beslag på tryckt skrift 138
Bestraffningsrätt, militär 141
Bestridande 60, 76
Besvär 51, 93, 98, 148, 149
Betalningsföreläggande 49, 67, 79
Betalningsskyldighet 53, 69
Bevakning i konkurs 42, 45
Bevisning i börds mål 25, i faderskaps-
mål 31, 35, i lagsökningsmål 61
Blodundersökning 26, 35
Boskillnadsmål 8, 13
Börds mål 13, 21
Bördstalan 22
Bötesförvandling, mål om 9

Checkmål 9, 54

Deldom 15, 17, 100, 132
Delgivning 59, 75, 135
Deposition i skiljeförfarande 122
Disciplinmål 141
Dom 21, 30, 38, 44, 94, 100, 105,
139, 143, se även Skiljedom
Domförhet 20, 50, 89, 97, 98, 102,
139, 142, 147
Domstolsärende 8, 12, 144

Engström—Falconerska tabellerna 22,
27
Ersättning, se Arvode, Deposition,
Rättegångskostnad

Expropriationsdomstol 10, 90
Expropriationskostnad 95
Expropriationsmål 94
Extraordinär process 7

Faderskapsmål 13, 29
Fastighetsbildningsmål 91
Fastighetsdomstol 88
Fastighetsråd 89, 98
Fastställelsetalan 21, 22, 29, 103
Fordran 47, 53, 57, 69
Fordringsbevis, skriftligt 54, 70
Forum 14, 23, 33, 39, 50, 82, 90, 94,
99, 136, 138, 142
Fri rättegång 65, 77, 110
Frivillig rättsvård 144
Fullföljd av talan 37, 51, 93, 94, 100,
105, 148, 149
Förbudsutslag 81, 87
Förenings- och förhandlingsrätt, mål
om 101, 102
Föreläggande 59, 74, se även Betal-
ningsföreläggande
Förfallotid för fordran 57
Förledande, invändning om 62
Förlikningssammanträde i konkurs 43
Förmynderskapsmål 13, 38
Förverkande av nyttjanderätt 83

Genèvekonventionen 1927 om verk-
ställighet av utländska skiljedomar
112
Genkäromål 14, 64

Handräckning för fordrans utfående
48, judiciell 47, 81
Hemskillnadsmål 13, 14
Huvudskrift, företeende av 60
Hyreskontrakt 55, 58, 62
Hänskjutande till rätten av bevak-
ningstvist i konkurs 43, till rätte-
gång av summariskt betalningsmål
50, 64, 76

- Hävande av omyndighetsförklaring 38, 40, av skiljedom 135
- Indispositiva mål 16, 25, 32, 39
- Inkassokostnad 65, 70, 77
- Inskrivningsmyndighet 149
- Inskrivningsärende 149
- Interimistiskt förordnande 17, 33
- Interimsbeslut om handräckning 82
- Investeringsvist 113
- Invändning i lagsökningsmål 60, om skiljeavtal 118
- Jorddelningsmål 88
- Judiciell handräckning 47, 81
- Jurisdictio voluntaria 144
- Jurisdiktionskompetens 14, 24, 33
- Jury i tryckfrihetsmål 138
- Jäv 120, 136, 141
- Jävsprocess i konkurs 42
- Klander av skiljedom 135
- Kollektivavtal, mål om 101, 102
- Konceptionstid 21
- Konkursmål 42
- Kontrakt, skriftligt 54
- Kostnad, se Arvode, Inkassokostnad, Rättegångskostnad, Skiljedomskostnad
- Krigsrätt 142
- Kvarstad 51, 52, 60
- Kvitning i lagsökningsmål 64, i mål om betalningsföreläggande 76, i mål om kollektivavtal 103, av rättegångskostnader 19, 37, 96, 106, 108, 131
- Köpekontrakt 62
- Laga förfall 60
- Lagsökning 47, 53, 59
- Lagsökningslag (LSL) 49
- Mahnverfahren 48, 67
- Medling i äktenskapsmål 16
- Mellandom 132
- Militära mål 140
- Militär rättsvård 140
- Moderskap, fastställande av 21
- New Yorkkonventionen 1958 om erkännande och verkställighet av utländska skiljeavtal och skiljedomar 112
- Nämnd 20, 142, 147, se även Skiljenämnd
- Nämndeman som bisittare 89, 97
- Ogiltighet, skiljedoms 133
- Omröstning 91, 100, 132, 139
- Omyndighetsförklaring 38, 40
- Ordförande 89, 97, 101, 127, 139
- Ordinär process 7, 46
- Pantförskrivning 53, 59
- Patentmål 10
- Preklusion 23, 135, 136
- Preskription 55
- Presumtion 21, 25, 31
- Processhinder i skiljemål 128
- Prorogation 102
- Protokoll 65, 128, 148
- Påkallelse av skiljedom 127
- Påminnelser 60
- Resning 33, 105, 134, 148
- Räkning 48, 72
- Rättegångshinder 59, 74
- Rättegångskostnad 18, 37, 44, 65, 75, 77, 93, 95, 100, 105, 148, se även Inkassokostnad, Skiljedomskostnad
- Rättskraft 14, 44, 53, 67, 133
- Rättsmedicinsk utredning 27
- Rättsvård, frivillig 144, militär 140
- Sakkunnig 89, 95
- Saklegitimation 13, 104
- Semester, mål om 101, 102
- Skadeståndsfordran 71
- Skiftesmål 88
- Skiljeavtal 114
- Skiljedom 132
- Skiljedomskostnad 121, 130
- Skiljeförfarande 8, 11, 103, 109
- Skiljeklausul 116
- Skiljemål 126
- Skiljemän 120, lag om (SML) 111
- Skiljenämnd 123

- Skillnads mål 13
 Skingsringsförbud 51, 52, 60, 129
 Skuldebrev 54
 Slutbevis 51, 67, 76
 Specialdomstol 7, 8, 10, 88
 Specialmål 10, 88
 Specialprocess 7
 Statistiska uppgifter 13, 30, 42, 46,
 83, 90, 98, 101, 138, 140, 144
 Summarisk process 8, 9, 46
 Syn 92, 100

 Talan, se Bördstalan, Fastställelse-
 lan
 Tingsfiskal 98
 Tingsnotarie 98
 Tingsrätt (TR), sammansättning i
 familjerättsliga mål och ärenden
 20, 147
 Tryckfrihetsbrott 137
 Tryckfrihetsmål 137
 Tvång, invändning om 62

 Underhållsbidrag 17, 33
 Underskrift, förnekande av 61
 Urkundsprocess 53
 Utlämnande av lös sak 87
 Utländska skiljeavtal och skiljedomar,
 lag om (USL) 111
 Utredning i faderskapsmål 32, i skil-
 jemål 129
 Utslag 64, 81, 92
 Utsökningsmål 82

 Val av skiljeman 124
 Vattendomstol 10, 97
 Vattenmål 11, 97
 Vattenrättsdomare 97
 Vattenrättsråd 98
 Vattenrättssekreterare 98
 Vattenöverdomstolen 10, 97
 Vederlag, invändning om bristande 62
 Vittne i faderskapsmål 33, 35
 Voldgift 11, 111
 Vräkning 52, 60, 82
 Värderingsfråga 115
 Växelmål 9, 54

 Åklagare i tryckfrihetsmål 138, i mili-
 tärt brottmål 142
 Åläggande av betalningsskyldighet 64
 Återkallelse av talan 36, av begäran
 om skiljedom 129
 Återställande av rubbat förhållande
 85
 Återvinning 48, 51

 Ägodelningsrätt 10, 88, 90
 Äktenskapsmål 13
 Ärende, se Domstolsärende, Inskriv-
 ningsärende

 Öppnande av trafikled 86
 Överexekutor 9, 12, 47, 81, 121, 125,
 132
 Överförmyndare 38
 Överlämnande av barn 87
 Överskridande av uppdrag 135

INSTITUTET FÖR RÄTTSVETENSKAPLIG FORSKNING (IFRF)

I HJALMAR KARLGREN
Skadeståndsrätt
4:e uppl. 2:a tryckn. 1969

II HÅKAN NIAL
Internationell förmögenhetsrätt
2:a uppl. 1953

III LARS WELAMSON
Om anslutningsvad och reformatio in pejus

IV KARL OLIVECRONA
Rättegången i brottmål enligt RB
3:e uppl. 1969

V GUNNAR LAGERGREN
Delivery of the goods and transfer of property and risk in the law on sale

VI HJALMAR KARLGREN
Avtalsrättsliga spörsmål

VII HÅKAN NIAL
Handelsbolag och enkla bolag

VIII PER OLOF EKELÖF
Processuella grundbegrepp och allmänna processprinciper

IX LARS WELAMSON
Domvillobesvär av tredje man

X HANS THORNSTEDT
Om rättsvillfarelse

XI KNUT RODHE
Obligationsrätt

XII TORE STRÖMBERG
Åtalspreskription

XIII PER OLOF BOLDING
Skiljeförfarande och rättegång

XIV ÅKE MALMSTRÖM
Föräldrarätt
3:e tryckn. 1969

XV PER OLOF EKELÖF
Rättegång I
3:e uppl. 1970

XVI NILS REGNER
Svensk juridisk litteratur

XVII NILS HERLITZ
Nordisk offentlig rätt I

XVIII NILS HERLITZ
Nordisk offentlig rätt II

XIX PER OLOF EKELÖF
Rättegång II
3:e uppl. 1970

XX HJALMAR KARLGREN
Säkerhetsöverlåtelse

XXI FOLKE SCHMIDT
Tjänsteavtalet
Nyskriven uppl. 1968
2:a tryckn. 1970

XXII IVAR AGGE
Straffrättens allmänna del I
3:e tryckn. 1968

XXIII HJALMAR KARLGREN
Kutym och rättsregel

XXIV KARL OLIVECRONA
Rätt och dom
2:a uppl. 1966

XXV LENNART VAHLÉN
Avtal och tolkning
2:a tryckn. 1966

XXVI OLE WESTERBERG
Skatter, avgifter och pålagor

XXVII PER OLOF EKELÖF
Rättegång III
3:e uppl. 1970

XXVIII SEVE LJUNGMAN—
PER STJERNQUIST
Den rättsliga kontrollen över mark och vatten I
5:e uppl. 1970

XXIX KURT GRÖNFORS
Ställningsfullmakt och bulvanskap

XXX IVAR AGGE
Straffrättens allmänna del II
3:e tryckn. 1968

XXXI SIGURD DENNEMARK
Om svensk domstols behörighet i internationellt förmögenhetsrättsliga mål

XXXII LARS WELAMSON
Konkursrätt

XXXIII HILDING EEK
Internationell privaträtt
2:a uppl. 1967

XXXIV SEVE LJUNGMAN—
PER STJERNQUIST
Den rättsliga kontrollen över mark och vatten II
3:e uppl. 2:a tryckn. 1970

XXXV PER OLOF BOLDING
Skiljedom

XXXVI NILS HERLITZ
Nordisk offentlig rätt III

XXXVII FOLKE SCHMIDT
Äktenskapsrätt
4:e uppl. 1970 2:a tryckn. 1972

XXXVIII PER OLOF EKELÖF
Rättegång IV
2:a uppl. 1969

XXXIX AXEL ADLERCREUTZ
Arbetstagarbegreppet

XL IVAR AGGE
Straffrättens allmänna del III
2:a tryckn. 1969

XLI LARS WELAMSON
Konkurs
3:e uppl. 1971

XLII HJALMAR KARLGREN
Passivitet

XLIII PETER WESTERLIND
Studier över tomträttsinstitutet I

XLIV LENNART VAHLÉN
Fastighetsköp
2:a uppl. 3:e tryckn. 1971

XLV ÅKE HASSLER
Skiljeförfarande

XLVI PER OLOF EKELÖF
Rättegång V
3:e uppl. 1972

XLVII KNUT RODHE
Lärobok i obligationsrätt
2:a uppl. 1969

XLVIII BERTIL BENGTTSSON
Hävningsrätt

XLIX NILS BÖRJE LIHNÉ
Lagsökning

L KURT GRÖNFORS
Successiva transporter

LI HILDING EEK
Folkkrätten

LII NILS REGNER
Rättspraxis i litteraturen

LIIO OLE WESTERBERG
Förfarandet i förvaltningen

LIV NILS HERLITZ
Elements of Nordic Public Law

LV JACOB W. F. SUNDBERG
Familjerätt i omvandling

LVI FREDRIK STERZEL
Riksdagens kontrollmakt

LVII HJALMAR KARLGREN
Produktansvaret

LVIII E. G. WESTMAN
Kommunal förvaltning genom avtal

LIX BERTIL BENGTTSSON
Särskilda avtalstyper I

LX ANDERS AGELL
Växel, check och materiell fordran

LXI NILS REGNER
Svensk juridisk litteratur II

LXII OLE WESTERBERG
Allmän förvaltning

LXIII ÅKE H.
Specialprocess

4225
INKL.MOMS

